

FGJH

REVISTË SHKENCORE E FAKULTETIT TË GJUHËVE TË HUAJA
UNIVERSITETI I TIRANËS

6/2022

Botohet për herë të parë në dhjetor 2019

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja

Universiteti i Tiranës

Adresa: Rruga e Elbasanit, Tiranë, Shqipëri

E-mail: redaksia_fgjh@unitir.edu.al

www.fgjh.edu.al

©Fakulteti i Gjuhëve të Huaja

Të gjitha të drejtat të rezervuara.

ISSN 2664-7346

BORDI EDITORIAL

Drejtor i Përgjithshëm

Prof. Dr. Saverina PASHO (Fakulteti i Gjuhëve të Huaja)

Kryeredaktore

Dr. Viola ADHAMI (Fakulteti i Gjuhëve të Huaja)

Redaktore shkencore

Prof. Asoc. Mirela PAPA (Fakulteti i Gjuhëve të Huaja)

BORDI SHKENCOR

Prof. Dr. Maks DAIU

(Fakulteti i Gjuhëve të Huaja Universiteti i Tiranës)

Prof. Dr. Esmeralda KROMIDHA

(Fakulteti i Gjuhëve të Huaja Universiteti i Tiranës)

Prof. Dr. Elida TABAKU

(Fakulteti i Gjuhëve të Huaja Universiteti i Tiranës)

Prof. Dr. Viktor RISTANI

(Fakulteti i Gjuhëve të Huaja Universiteti i Tiranës)

Prof. Asoc. Dr. Sofia DELIJORGJI

(Fakulteti i Gjuhëve të Huaja Universiteti i Tiranës)

Prof. Dr. Brikena KADZADEJ

(Fakulteti i Gjuhëve të Huaja Universiteti i Tiranës)

Prof. Asoc. Lindita SEJDIU-RUGOVA

(Fakulteti i Filologjisë, Universiteti i Prishtinës, Kosovë)

Prof. Enrico LUSSO

(Fakulteti i Gjuhëve dhe Letërsive të Huaja dhe Kulturave Moderne, Universiteti i Torinos, Itali)

Prof. Marco NOVARINO

(Fakulteti i Gjuhëve dhe Letërsive të Huaja dhe Kulturave Moderne, Universiteti i Torinos, Itali)

Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN

(Fakulteti i Letërsisë, Universiteti Trakya, Turqi)

Prof. Dr. Giorgos KENTROTIS

(Departamenti i Gjuhëve të Huaja, Universiteti Ionian, Greqi)

Arti grafik: Elzana Agolli

Shtypi u realizua nga: "West Print" sh.p.k.

KONFERENCË SHKENCORE
NDËRKOMBËTARE

**SI TA BËJMË TRASHËGIMINË
TONË KULTURORE TË
FLASË? – KREATIVITET DHE
NDËRMJETËSIM NË NJOHJEN E
TRASHËGIMISË KULTURORE”**

8 - 9 Dhjetor 2022

PËRMBAJTJA

9

“Trajtimi automatik i korpuseve
të shkruara gjuhësore si një mjet
për të nxjerrë në pah (mos) funksionimin e
komunikimit turistik të
trashëgimisë kulturore:
Rasti i Sketch Engine”

*Drita Rira
Esmeralda Kromidha*

22

Vlerat Kulturore dhe Trashëgimia
e Krahinës së Dropullit

*Sofia Deljoirgji
Aida Zoto*

35

Sprachbund-i Ballkanik
dhe Turqishtja

Adriatik Derjaj

42

Edukimi Ndërkulturor:
një Dimension Transversal
në Didaktikën e Gjuhëve të Huaja

*Aida Gjinali
Eliona Naço (Çeloaliaj)*

53

Jehona që Letërsia
i jep Trashëgimisë Kulturore

*Ukë Buçpapaj
Lindita Kasaj*

61

Institucioni i Besës dhe
i Fjalës së Dhënë në

Eposin Shqiptar
Elvis Bramo

70

Promovimi i Trashëgimisë Kulturore
Shqiptare në Gjuhë të Huaj dhe
domosdoshmëria e Formimit
Gjuhësor të Specialistëve të Fushës

*Aterda Lika
Dhurata Hoxha*

78

E drejta e trashëgimisë
kulturore në këndvështrimin
e konventës së UNESCO-s

Brunilda Çoti

86

Si Transmetohet Kultura
përmes ESP në Shqipëri?

*Ervin Hoxha
Flavia Kaba*

94

Discourse and Public
Commitment in Relation to
One Romanian Cultural Site

Gabriela Scripnic

106

Trashëgimia Kulturore
në Shërbim të Rritjes Ekonomike
të Komuniteteve Lokale

*Thodhori Puleri
Bora Qama*

118

“Leximi” efektiv i Aseteve të
Trashëgimisë si element
jetik për transmetimin kulturor

Vasilika Rraku

128

Komunikimi Ndërkulturor midis
Venecies dhe Shqipërisë në Mesjetë
nëpërmjet tregtisë

Irena Ndreu

135

Aspektet socio-psikologjike
mes gjuhës dhe kulturës në kontekstin
e mësimdhënies së gjuhës gjermane
në Shqipëri
Ergys Prifti
Elfrida Bilaj

143

Arti i Rafigurimit në Iliri nga
shek. VIII - III. P. K. në
disa objekte të veçanta
(qeramikë dhe skulpturë), si krijues
i itinerareve turistike historiko-kulturore
në muzetë evropiane dhe në
ato të Shqipërisë
Jani Koçillari

154

Rëndësia e kompetencave
ndërkulturore dhe shumëgjuhësore
në industrinë e turizmit
në Shqipëri
Ardita Dylgjeri
Irgen Xhyra

166

Një studim krahasues i proverbave
në gjuhën angleze dhe atë shqipe.
Përdorimi i kafshëve në disa
proverba
Kristina Ajazi

“TRAJTIMI AUTOMATIK I KORPUSEVE TË SHKRUARA GJUHËSORE SI NJË MJET PËR TË NXJERRË NË PAH (MOS) FUNKSIONIMIN E KOMUNIKIMIT TURISTIK TË TRASHËGIMISË KULTURORE: RASTI I SKETCH ENGINE”

Dr. DRITA RIRA

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
Universiteti i Tiranës
drita.rira@unitir.edu.al

Prof. Dr. ESMERALDA KROMIDHA

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
Universiteti i Tiranës
esmeralda.kromidha@unitir.edu.al

ABSTRACT

Reservoirs of texts that testify to the functioning of a specialized language in discourse, corpora based in one or more languages, represent actual useful resources for the study of certain linguistic or communication phenomena. In this study, we will depart from the assertion that the good practice of the text analysis of targeted and perceived touristic communication for the promotion of the Albanian territory in the last ten years through the ultimate language tool Sketch Engine, in a corpus of texts written in Albanian and French, is a model of text analysis tool that could be used in other language combinations in order to analyze tourism communication.

Keywords: tourism communication, automatic language processing, corpus, cultural heritage

1. Roli dhe ndikimi i analizave gjuhësore për komunikimin turistik të territorit.

Vitet e fundit, krahas zhvillimit gjithnjë e në rritje të sektorit të turizmit në Shqipëri si edhe interesit socio-ekonomik që paraqet ky sektor, një vëmendje e veçantë po i kushtohet edhe studimeve ndërdisiplinore të ndërmarra nga studiues të disiplinave të ndryshme akademike. Mund të pohojmë se shifrat e larta të vizitorëve të huaj në Shqipëri e kanë bërë më të prekshme kërkesë-ofertën për menaxherë projektesh, agjentë marketingu, guida turistike, operatorë, agjentë të ndryshëm, por edhe për specialistë që njohin gjuhë të huaja, specialistë që zotërojnë teknika e strategji të komunikimit ndërkulturor e atij turistik e që plotëson një boshllëk në zinxhirin e profesionistëve të turizmit në Shqipëri.

Në këtë kuadër sa dinamik aq edhe sfidues, ndërdisiplinariteti në fushë të promovimit të trashëgimisë materiale dhe jo materiale, ishte në thelb të një bashkëpunimi akademik mes tri universiteteve, Universitetit të Tiranës (Fakulteti i Gjuhëve të Huaja), Universitetit të Sofies në Bullgari dhe Universitetit të Torinos në Itali, ku pedagogë kërkues të tyre, përfshi edhe autoret e këtij studimi, u angazhuan në një projekt të përbashkët. Ky projekt shkencor i përbashkët « *Quels outils linguistiques et stratégies de communication pour une valorisation du patrimoine culturel matériel et immatériel national?* », më poshtë i referuar si projekti, me në qendër analizat gjuhësore e të komunikimit turistik gjatë promovimit të trashëgimisë materiale dhe jo materiale pati si karakteristikë faktin se të dhënat e analizuara në formë korpusi u trajtuan në mënyrë automatike nëpërmjet mjetit gjuhësor *Sketch Engine* të aplikuar në kuadër të gjetjeve të projektit kërkimor. Studiuesit¹, pjesë e këtij projekti, mundësuan gjetjen e të dhënave të matshme në lidhje me shkallën e përshtatshmërisë së imazhit të perceptuar e të synuar/zyrtar gjatë vlerësimit të shtatë fushave të trashëgimisë së territorit të Shqipërisë (*natyrë, arkitekturë, histori, sporte dhe argëtime, gastronomi, kulturë/muzel/identitet, kulturë/aktivitete spektakli*²).

¹ Prof. Dr. Esmeralda Kromidha, Prof.Dr. Saverina Pasho, Prof.Dr. Artur Sula, Dr. Drita Rira

² Pierre Frustier, *La communication touristique des territoires*, Territorial Éditions, Francë, (2009), fq.9

Për të pasur një komunikim turistik cilësor e sa më efikas nevojitet pikë së pari një analizë e shkallës së njohjes (brenda dhe jashtë) së elementeve materiale të identitetit material të territorit, si edhe një analizë e shkallës së njohjes (brenda dhe jashtë) së vendeve të promovuara dhe imazhit të perceptuar në lidhje me to: qytete, fshatra, dete, liqene, lumenj, male.

Po kështu, nëpërmjet trajtimit automatik të korpuseve të shkruara në frëngjishte dhe shqipe, u arritën të dhëna në lidhje me shkallën e njohjes (famës) së vendeve që vlerësohen dhe, së fundi, (mos) përputhshmërinë mes dy imazheve, (mos) përputhshmërinë mes diskursit zyrtar të prodhuar për promovimin e trashëgimisë dhe synimeve të vizitorit të huaj.

Figura nr. 1. Kundërvënja mes imazhit të synuar dhe imazhit të perceptuar

Pajtueshmëria mes këtyre imazheve në të gjitha fushat e trashëgimisë përbën vetë thelbin e komunikimit turistik, i cili për të qenë efikas, do të duhej të paraqitej në një shkallë të pranueshme përputhshmërie mes imazhit zyrtar dhe atij të perceptuar nga të huajt.

Nga gjetjet e projektit të sipërcituar, u konstatua se kjo analizë gjuhësore e komunikimit turistik ndihmon në orientimin e politikave që lidhen me promovimin turistik të trashëgimisë materiale dhe të përzgjedhjes së produktit të promovueshëm.

U konstatuan gjithashtu edhe disa praktika të (mos) funksionimit të komunikimit turistik. Nga analiza ligjërimore për shkallën e njohjes së vendeve për projektin e Qeverisë “100 Fshatrat”, në krahasimin e imazhit të synuar me atë të perceptuar nga qasja krahasimore e dokumenteve të shkruara në frëngjishte dhe shqipe me qëllim promovimin e këtyre fshatrave doli se vetëm një pjesë shumë e vogël e fshatrave ishte pjesë e komunikimit turistik zyrtar/të synuar dhe të perceptuar/të turistit të huaj në të gjitha fushat e trashëgimisë.

1.1.Mbi bazën e cilës trashëgimi ndërtohet komunikimi-imazhi i synuar/imazhi i perceptuar?

Çdo kërkim në lidhje me analizat gjuhësore e të komunikimit turistik për ndërtimin e një korpusi të shkruar për komunikimin turistik të trashëgimisë do të duhej të nisej nga elemente të trashëgimisë materiale e jo materiale të përmbledhura në të dhëna zyrtare të burimeve të turizmit mbi të cilat ndërtohet më pas komunikimi (imazh i synuar/perceptuar) për promovimin e trashëgimisë materiale të territorit.

Baza kombëtare e të dhënave të burimeve turistike³, e cila për herë të parë ka filluar të katalogohet në vitin, 2019 , në kohën kur ka filluar projekti më sipër, përmbante 3380 zëra, të ndara në kategori dhe nën kategori, përkatësisht:

1. Turizmi i natyrës: 726 Burime të tjera natyrore(632), Turizmi malor 25, Turizmi malor/sporte (25), Ekoturizmi(16), Rural - 23
2. Turizmi kulturor 2422: Historik-arkeologjik (416),Trashëgimi 227, Fetar (317), Trashëgimi/arkitekturë (827), Burime te tjera kulturore (26), Trashëgimia kulturore (4)
3. Turizmi bregdetar (42): Turizmi i diellit dhe i detit (42)
4. Turizmi tematik (I interesit te veçantë) (114): shpelleologjia(114)
5. Turizmi i eventeve (6): Festival tipologjik (6)

E shprehur në përqindje: 73% Turizëm kulturor, 22% Turizëm i natyrës, 4 % Turizëm bregdetar, 1% Turizëm tematik.

Baza e të dhënave të burimeve turistike *pohon* faktin se Shqipëria posedon një trashëgimi mjaft të pasur kulturore (73%) të gjithë bazës së të dhënave, trashëgimi e cila ka nevojë të promovohet, pra të ndërtohet një imazh i synuar për të, por edhe të shikohet se si perceptohet imazhi i perceptuar mbi to. Pas konfrontimit të imazhit të synuar me atë të perceptuar, mbetet për t'u parë nëse aktorët e tjerë vendas a të huaj të komunikimit nxjerrin në pah këtë trashëgimi.

1.2.Fushat e trashëgimisë materiale: objekt studimi gjuhësor i komunikimit turistik mbi territorin (P.Frustier)

Fushat e trashëgimisë mbi bazën e të cilave do të ndërtohen korpuset të shkruara(dokumente të shkruara) ose vizuale (fotografi) që do të kenë

³ <https://turizmi.gov.al/burimet-turistike/>

objekt studimi gjuhësor (mos) funksionimin e komunikimit turistik, pra, përputhshmërinë mes imazhit të synuar dhe atij të perceptuar, janë frymëzuar nga trajtesat e hulumtimit e prezantuara nga studiuesi, Prof. Pierre Frustier në librin e tij “*La communication touristique des territoires*” (*Komunikimi turistik i territoreve*), botim i vitit 2009.

1. Arkeologji
2. Histori
3. Muze/ kulturë
4. Kulturë/performancë spektakle/evente
5. Sport dhe kohë e lirë
6. Natyrë
7. Gastronomi

1.3. Korpusi i teksteve/dokumente të shkruara dhe imazheve/dokumente vizuale për komunikimin turistik

Sipas metodologjisë së P.Frustier⁴, për një analizë krahasimore sa më të plotë të komunikimit turistik mes imazhit të synuar dhe atij të perceptuar por edhe që korpusi të jetë sa më përfaqësues për analiza ligjërimore, tipologjia e korpusit duhet të jetë e dyfishtë, pra, të jetë i përbërë nga 1. Korpusi i teksteve/dokumente të shkruara dhe 2. Korpusi i përbërë prej fotografive/imazheve.

Korpusi i teksteve/dokumente të shkruara për komunikimin turistik duhet të jetë në gjendje të jetë sa më përfaqësues për gjetje gjuhësore në fushën e komunikimit turistik (numër minimal dhe maksimal dokumentesh të shkruara).

Ky korpus duhet të përfshijë një larmi dokumentacioni (broshura, fletëpalosje, faqe zyrtare për imazhin e synuar/ si edhe artikuj shtypi në median e shkruar, informacione të shkurtra, përshtypje, rrëfime udhëtimesh në blogje udhëtarësh, Faqe agjencish turistike, *Routard*, *Tripadvisor*, Itinerare, oferta udhëtimi në agjenci udhëtimesh në gjuhën e publikut të synuar që do të përbëjë objektin e analizave mbi komunikimin turistik të trashëgimisë së territorit.).

Korpusi duhet të jetë gjithashtu i mirë përcaktuar në kohë dhe shtrirje gjeografike (5 vite? , 10 vite?) cilat zona do të përfshijë, të ketë një publik të synuar, binom gjuhësh (frëngjishte/shqipe).

⁴ Pierre Frustier, “*La communication touristique des territoires*”, 2009

2. Mjeti gjuhësor Sketch Engine si model për ndërtimin e korpuseve, pjesë e analizës gjuhësore të komunikimit turistik

Kohët e fundit, mjaft studiues e venë theksin tek përdorimi dhe mundësitë e shumta që ofrojnë mjetet gjuhësore të trajtimit automatik të teksteve. Në këtë drejtim, E. Schaefer-Lacroix⁵ (2015: 1), në një artikull ku analizon tri sisteme menaxhimi të korpuseve, mes të cilëve edhe Sketch Engine, si mjete për mësimnxënien/mësimdhënien e gjuhëve të huaja, shprehet se « *korpuset automatike digjitale sapo kanë filluar të përdoren tanimë edhe mësimnxënien/mësimdhënien e gjuhëve të huaja* ». Studiues të tjerë, Kilgarrieff, Marcowid, Smith et al.⁶ (2015: 24) theksojnë se « *Sketch Engine (Kilgarrieff & al. 2004) është një mjet gjuhësor korpusi i klasit të parë i cili përdoret nga leksikografët dhe kërkuesit gjuhësorë që prej vitit 2004. Ai përmban dy pjesë, një për eksplorimin e korpuseve dhe tjetri për ndërtimin dhe menaxhimin e tij.*».

Sketch Engine⁷ është një mjet gjuhësor i cili funksionon online dhe shërben, ndër të tjera, për analizën e tekstit që punon me korpuse tekstore/të shkruara, për të identifikuar atë që është e zakonshme dhe e zakonshme në një gjuhë. Nëpërmjet këtij mjeti gjuhësor, mundësohet trajtimi automatik i fjalëve, fjalive apo dhe teksteve.

Sketch Engine gjeneron një listë fjalësh që përmbajnë fjalët më të shpeshta të përdorura në korpus, në varësi të kriterëve të përzgjedhjes që caktohen nga përdoruesit. Sketch Engine përdoret gjithashtu për të nxjerrë fjalë kyçe ose terminologji tipike nga teksti ose nga faqja e internetit. Nëpërmjet përdorimit të tij, mundësohet edhe krijimi i një Harte semantike. Mjeti gjuhësor për trajtimin automatik të korpuseve, Sketch engine, paraqet dy mënyra për të punuar me korpuse të fushës së turizmit.

⁵ Eva Schaeffer-Lacroix, « Analyse de trois systèmes de gestion de corpus pour l'enseignement-apprentissage des langues étrangères », Alsic [En ligne], Vol. 18, n° 1 | 2015, mis en ligne le 20 décembre 2015

⁶ Kilgarrieff Adam, Marcowitz Fredrik, Smith Simon et al., « Corpora and Language Learning with the Sketch Engine and SKELL », Revue française de linguistique appliquée, 2015/1 (Vol. XX), p. 61-80.DOI: 10.3917/rfla.201.0061. URL: <https://www.cairn-int.info/revue-francaise-de-linguistique-appliquee-2015-1-page-61.htm>

⁷ <https://www.sketchengine.eu/>

1. Të mundëson krijimin e një korpusi të ri nga skedarë/file të ngarkuar në formate të ndryshme .doc, etj.

2. Shërben gjithashtu si softuer për ndërtimin automatik të korpusit duke shkarkuar përmbajtje specifike nga Web.

3. Korpusi me dokumente të shkruara në fushën e komunikimit turistik të trashëgimisë materiale mund të ndërtohet edhe duke kombinuar të dyja metodat. Të dhënat e përftuara gjatë ndërtimit të korpusit gjuhësor mund të shtohen në korpus në çdo moment më vonë dhe kështu ta zgjerojnë atë. Duhet theksuar fakti se Sketch Engine nuk është një hapësirë përdorimi publike. Me të hapur llogarinë të të, llogari e cila të jep akses në platformë, përdorimi është dhe mbetet personal ose institucional, në varësi të grupit kërkimor. Tekstet që ngarkohen ruhen në hapësirën e llogarisë personale/të grupit dhe përdorues të tjerë të jashtëm nuk mund t'i qasen teksteve.

2.1. Si krijohet një korpus në Sketch Engine duke ngarkuar skedarë/dosje të shkarkuara paraprakisht?

Ka 3 mënyra për të arritur mënyrën e ndërtimit të korpusit, sipas përshkrimit që i bëjnë më sipër:

Fillimisht, në pultin e panelit të korpusit CORPUS klikohet NEW CORPUS, më pas, në panelin e zgjedhur të ruajtjes së ekranit të avancuar, klikohet NEW CORPUS, hapet kutia përzgjedhëse e korpusit në krye të çdo ekranit dhe klikohet CREATE CORPUS. Nga ana tjetër, në ndërfaqen e ndërtimit të korpusit, vendoset një emër për korpusin e ri, përzgjidhet gjuha e trajtimit, jepet një përshkrim i shkurtër për të dhe klikohet NEXT.

Në këtë moment, nëse do të punohet me ngarkim tekstesh të përzgjedhura paraprakisht dhe të shkarkuara në kompjuter në formate të ndryshme, .pdf, .docx, etj, zgjidhet opsioni: I have my own texts (kam tekstet e mia), vijohet me ngarkimin e dosjeve/skedarëve që ndodhen në hard diskun e kompjuterit. Ekziston gjithashtu mundësia që skedarë të shumtë të mund të ngarkohen si një arkiv zip. Ky proces mund të përsëritet për ta bërë korpusin më të madh ose mund të kombinohet me ndërtimin e një korpusi të ri nga rrjeti.

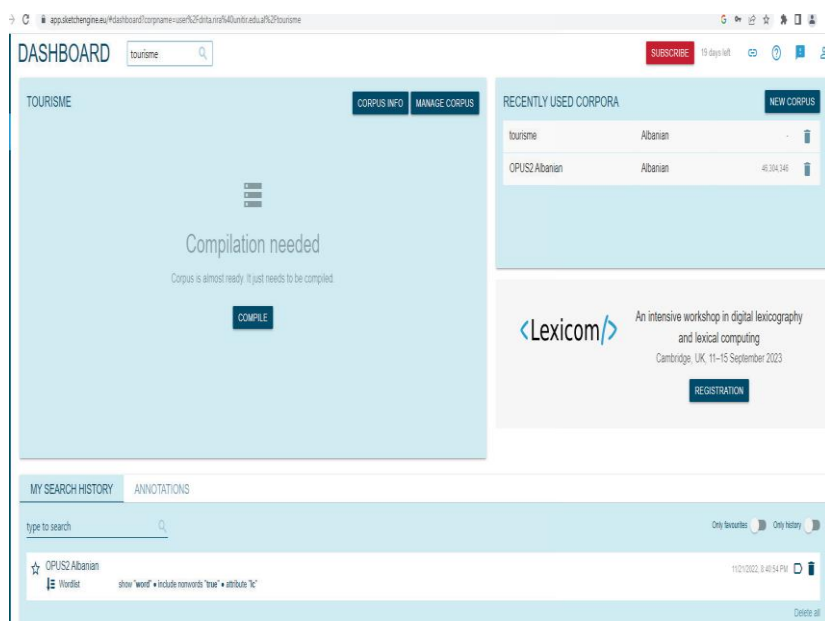

Figura nr.2. Pamje e ekranit gjatë ndërtimit të një korpusi të ri në mjetin gjuhësor Sketch Engine.

Formatet me të cilat ndërtohet korpusi në Sketch Engine janë të larmishme. Ato përfshijnë formatet: *.doc*, *.docx*, *.htm*, *.html*, *.tei*, *.tmx*, *.txt*, *.vert*, *.xml*, *.pdf* (dokumentet në pdf duhet të konvertohen në OCR përpara ngarkimit) *.xls*, *.xlsx*, *.tmx*, *.xliff*, *.ods* (vetëm për korpuset paralele), *.zip*, *.tar.gz* (kur ngarkohet më shumë se një dokument).

2.2. Si përdoret opsioni “fjalë kyçe dhe terma”-“keywords and terms”?

Nxjerrja e termave, në përgjithësi, ka kuptim vetëm me korpuset e përdoruesve. Pas aksesit në platformë, ndërtohet një korpus ose zgjidhet të trajtohet automatikisht një korpus i ndërtuar më parë. Në panelin e kontrollit, klikohet tek FJALËT KYÇE KEYWORDS&TERMS ose përdoret i njëjti buton në menynë kryesore. Procedura do të fillojë automatikisht. Nxjerrja e termave dhe fjalëve kyçe mund të zgjasë disa minuta për korpuset shumë të mëdha.

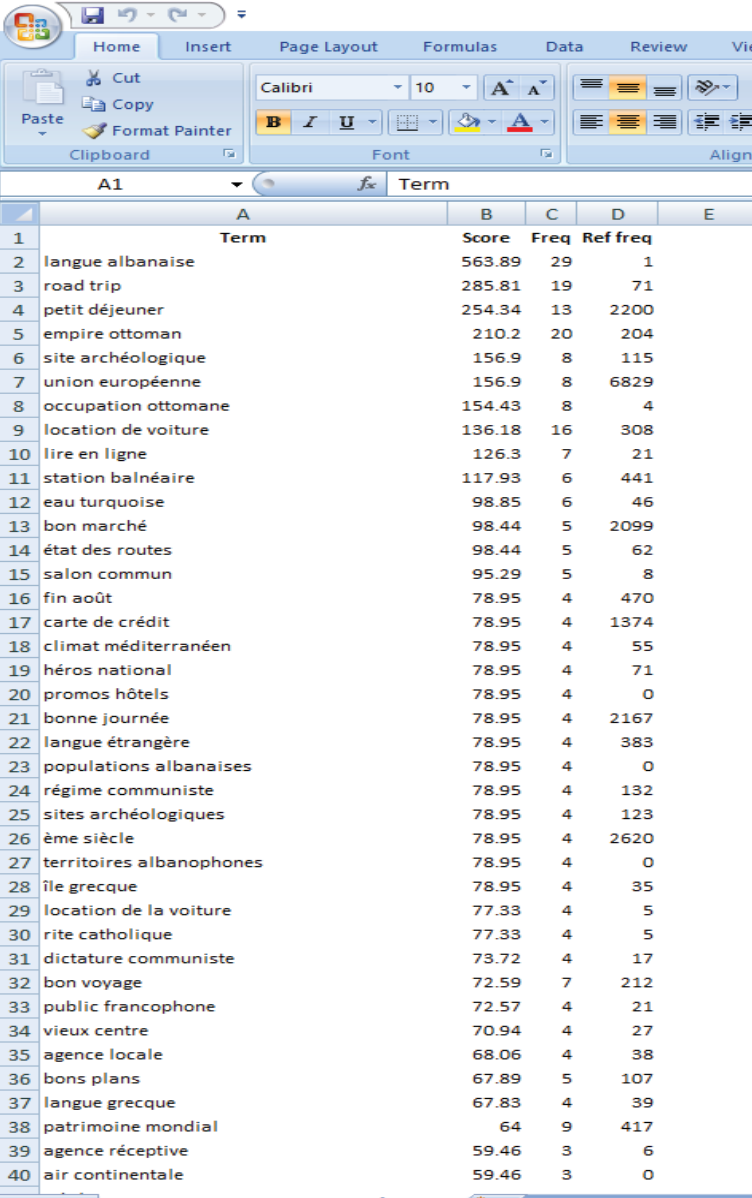
Në rastin e nxjerrjes së fjalëve kyçe dhe termave sipas fushave të komunikimit turistik të trashëgimisë materiale të territorit të Shqipërisë, u nisëm nga parimi se fjalët kyçe dhe termat janë fjalë dhe fraza tipike për korpusin e trashëgimisë materiale, sepse ato shfaqen

në korpusin e përftuar më shpesh sesa në gjuhën e përgjithshme dhe mbartin kuptimet e tyre specifike në to. Kuptuam se ato mund të përdoren për qëllime të ndryshme si p.sh., për të përcaktuar ose kuptuar temën kryesore të korpusit, si edhe nën-fushat e trashëgimisë kulturore.

Sketch Engine arriti të kombinojë statistikën me kriteret gjuhësore për të nxjerrë fjalë kyçe dhe terma. Për të ilustruar korpusin e përftuar për qëllime studimore të projektit, mund të përmendim si shembull korpusin e Imazhit të perceptuar: korpus në frëngjishte , Vitet: 2010 – 2020. Korpusi ishte i përbërë nga 100 tekste: 432 faqe: 60.946 fjalë. Për ndërtimin e korpusit të dokumenteve të shkruara të imazhit të perceptuar, konstatuam se mungon një përmbledhje e artikujve *Revue de Presse* e shtypit të huaj për Shqipërinë në gjuhën frënge. Tipologjia e dokumenteve përfshinte: Artikuj shtypi frankofon Francë, Zvicër, Belgjikë, Kanada: Informacione përmbledhëse, përshtypje, rrëfime udhëtimesh në blogje udhëtarësh, Faqe agjencish turistike, *Routard*, *Tripadvisor*, Itinerare, oferta udhëtimi në Agjenci udhëtimesh.

14	Article de presse	https://avis-vin.ilefigaro.fr/vins-du-monde/carnet-de-voyage/o134569-lalbanie-lun-des-plus-vieux-vignobles-deurope	14-L'Albanie, l'un des plus vieux vignobles d'Europe	3 février 2018	14
		_____ _____			

Për ndërtimin e korpusit të imazhit të synuar, në mungesë të një korpusi gjuhësor të gjerë të dokumenteve promovuese ekskluzivisht në gjuhën frënge, përfitimi i tij u bë në edhe në shqipe dhe anglishte ku u analizuan 49.103 fjalë. Nëpërmjet Sketch Engine u trajtua në mënyrë automatike <http://albania.al/> - Ueb faqja zyrtare për promovimin e turizmit shqiptar nga Agjencia e Zhvillimit të Turizmit pranë Ministrisë së Turizmit ku gjuha e burimit të informacionit ishte anglishtja si edhe pak broshura dhe dokumente të tjera promovuese në frëngjishte.

	A	B	C	D	E
	Term	Score	Freq	Ref freq	
1	langue albanaise	563.89	29	1	
2	road trip	285.81	19	71	
3	petit déjeuner	254.34	13	2200	
4	empire ottoman	210.2	20	204	
5	site archéologique	156.9	8	115	
6	union européenne	156.9	8	6829	
7	occupation ottomane	154.43	8	4	
8	location de voiture	136.18	16	308	
9	lire en ligne	126.3	7	21	
10	station balnéaire	117.93	6	441	
11	eau turquoise	98.85	6	46	
12	bon marché	98.44	5	2099	
13	état des routes	98.44	5	62	
14	salon commun	95.29	5	8	
15	fin août	78.95	4	470	
16	carte de crédit	78.95	4	1374	
17	climat méditerranéen	78.95	4	55	
18	héros national	78.95	4	71	
19	promos hôtels	78.95	4	0	
20	bonne journée	78.95	4	2167	
21	langue étrangère	78.95	4	383	
22	populations albanaises	78.95	4	0	
23	régime communiste	78.95	4	132	
24	sites archéologiques	78.95	4	123	
25	ème siècle	78.95	4	2620	
26	territoires albanophones	78.95	4	0	
27	île grecque	78.95	4	35	
28	location de la voiture	77.33	4	5	
29	rite catholique	77.33	4	5	
30	dictature communiste	73.72	4	17	
31	bon voyage	72.59	7	212	
32	public francophone	72.57	4	21	
33	vieux centre	70.94	4	27	
34	agence locale	68.06	4	38	
35	bons plans	67.89	5	107	
36	langue grecque	67.83	4	39	
37	patrimoine mondial	64	9	417	
38	agence réceptive	59.46	3	6	
39	air continentale	59.46	3	0	

Figura Nr.3. Pamje e ekranit pas trajtimit automatik të korpusit gjatë nxjerrjes së termave dhe fjalëve kyçe.

Nëpërmjet trajtimit automatik të dokumenteve të shkruara, për fushën e trashëgimisë ARKITEKTURË nga nxjerrja e fjalëve kyçe

dhe termave në tekstet e shkruara të trajtuara automatikisht, dolën elemente të nxjerra në pah në komunikimin me shkrim, për imazhin e perceptuar nga turisti francez:

Amphithéâtres ; architecture communiste (bunker, camps de détention) ; architecture moderne ; architecture postcommuniste ; chalet traditionnel ; châteaux, forteresses, citadelles, tours ; immeubles colorées ; immeubles en construction ; maison traditionnelle ; monuments et statues de personnages célèbres ; ponts ; quartiers typiques ; sculptures de parcs ; sites archéologique ; sites religieux et lieux de culte: -tékés, églises, mosquées, monastères ; tourisme de construction surtout informel ; ville otomane typique, villes et monuments UNESCO.

Po kështu, trajtimi automatik i dokumenteve të komunikimit turistik të trashëgimisë materiale në të dy imazhet, i synuar dhe i perceptuar, na mundësoi gjetje që lidheshin me nënkategoritë e fushave të trashëgimisë, si për shembull, periudhat e ndryshme të historisë që përmendeshin në dokumentet e korpusit të perceptuar, ku doli në pah se në këtë komunikim të perceptuar, periudha komuniste ishte ajo që përbënte më shumë interes për publikun francez që kishte shkruar për Shqipërinë, e ndjekur më pas nga ajo osmane, bizantine, etj. Elemente të vlerësuara të trashëgimisë sonë materiale dhe jo materiale në këtë imazh të perceptuar lidheshin me falë kyçe dhe terma si gjakmarrja, virgjëreshat e betuara, Kanuni, etj.

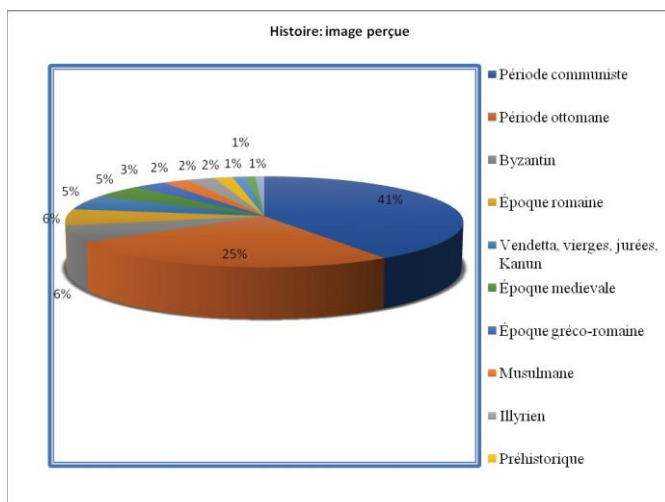

Figura Nr.4. Analizë përmblendhëse e komunikimit të imazhit të perceptuar për fushën e trashëgimisë HISTORI në kuadër të botimit të projektit⁸

Në vija të përgjithshme për rezultatet e përfutuara në kuadër të projektit, përdorimi i Sketch Engine për trajtimin automatik të korpuseve mundësoi nxjerrjen e rezultateve 1. në lidhje me fushat e trashëgimisë ku komunikohet më mirë, më shumë, më pak, më keq. 2. Në lidhje me fushat dhe shkallën e ndryshme të përputhshmërisë së imazheve në komunikimit turistik: imazhe të synuara/të perceptuara. 3. Në lidhje me përqindjen statistikore të paraqitjes (mos)komunikimit mes imazhit të synuar dhe atij të perceptuar. 4. Shkallën e njohjes së vendeve në qasjen krahasimore imazh i synuar *vs* imazh i perceptuar me qëllim analizën e shkallës së njohjes së elementeve materiale të identitetit të prekshëm të territorit: vendeve të promovuara/perceptuara: *qytete, fshatra, dete, liqene, lumenj, male*.

Në përfundim të këtij studimi, ky model analize gjuhësore që mbështetet në trajtimin automatik të teksteve të shkruara nëpërmjet mjetit Sketch Engine, nxori rezultate mbi cilësinë dhe efektshmërinë e komunikimit turistik, një ndër hallkat e sektorit të turizmit, me mjaft rëndësi në orientimin e politikave që lidhen me promovimin turistik

të trashëgimisë materiale dhe të përzgjedhjes më pas të produktit të promovueshëm. Ky model analize mund të përdoret për çifte të tjera gjuhësore për të nxjerrë të tjera rezultate, gjetje e rekomandime në të mirë të promovimit sa më të mirë të trashëgimisë sonë kulturore materiale e jo materiale, por edhe gjithë burimeve turistike që posedon territori i Shqipërisë.

BIBLIOGRAFIA

- Pierre Frustier, La communication touristique des territoires, Territorial Éditions, Francë, (2009),
- Esmeralda Kromidha, Anna Markova, LA VALORISATION DU PATRIMOINE CULTUREL MATÉRIEL ET IMMATÉRIEL – OUTILS LINGUISTIQUES ET STRATÉGIES DE COMMUNICATION LA VALORISATION DU PATRIMOINE CULTUREL MATÉRIEL ET IMMATÉRIEL – OUTILS LINGUISTIQUES ET STRATÉGIES DE COMMUNICATION, Sofie, Bullgari, 2021
- Eva Schaeffer-Lacroix, « Analyse de trois systèmes de gestion de corpus pour l’enseignement-apprentissage des langues étrangères », Alsic [En ligne], Vol. 18, n° 1 | 2015, mis en ligne le 20 décembre 2015
- Kilgarriff Adam, Marcowid Fredrik, Smith Simon et al., « Corpora and Language Learning with the Sketch Engine and SKELL », Revue française de linguistique appliquée, 2015/1 (Vol. XX), p. 61-80.DOI: 10.3917/rfla.201.0061. URL: <https://www.cairn-int.info/revue-francaise-de-linguistique-appliquee-2015-1-page-61.htm>
- <https://www.sketchengine.eu/>

VLERAT KULTURORE DHE TRASHËGIMIA E KRAHINËS SË DROPULLIT

Prof. As. Dr. SOFIA DELIJORGJI

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
Universiteti i Tiranës
sofia.delijorgji@unitir.edu.al

Msc. AIDA ZOTO

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
Universiteti i Tiranës

ABSTRACT

The province of Dropulli represents an ethno-cultural destination that inherits a rich and diverse spiritual cultural wealth. Located between two cultures, Albanian and Greek, Dropulli offers endless things to know and visit. In a fabulous landscape, this totally rural area keeps alive with much love and nobility their hospitality, language, literature and civilization, beautiful dances, polyphony, rich costumes, Epirote clarinet motifs, churches and monasteries, archaeological sites, architectural characteristics, crafts, the processing of agricultural and livestock products, the gastronomy related to tradition, and while the essential oils and medicinal plants represent another natural wealth of this area. Dropulli, a tourist area not yet fully explored, is an open invitation to all explorers of nature and natural beauty attracting more and more visitors.

In this paper, all these elements, ethnographic and cultural features passed down and inherited from generation to generation will be presented.

Keywords: Dropulli, civilization, culture.

Trashëgimia kulturore

Trashëgimia kulturore, si një mekanizëm i cili tregon identitetin kulturor të një zone, krahine, grupi ose shoqërie, vazhdimisht evoluon. Vlerat e saj përbëhen nga attribute të prekshme dhe të paprekshme, natyrore dhe të krijuara nga njeriu, të luajtshme dhe të paluajtshme. David Lowenthal, historian dhe gjeograf i njohur për punën e tij mbi trashëgiminë, thekson rëndësinë e trashëgimisë kulturore në botën aktuale të globalizmit, konflikteve, presioneve të zhvillimit dhe migrimit¹; ndërsa sipas nenit 2 të Konventës Faro 2005² “(...) trashëgimia kulturore është grup i burimeve të trashëguara nga e kaluara, të cilat njerëzit i identifikojnë, pavarësisht nga pronësia, si pasqyrim dhe shprehje e vlerave, besimeve, njohurive dhe traditave vazhdimisht në evoluim. Ajo përfshin të gjitha aspektet e mjedisit që vijnë nga ndërveprimi midis njerëzve dhe vendeve në raport me kohën”.

Në thelb, trashëgimia kulturore e çdo zone përfshin pasurinë kulturore materiale dhe jomateriale, si një tërësi vlerash kulturore, mbartëse të kujtesës historike dhe identitetit kombëtar, duke përfshirë pronën kulturore e njohur edhe si kultura materiale (të tillë, si: ndërtesat, monumentet, peizazhet, librat, veprat e artit dhe objektet e ndryshme), kulturën shpirtërore, (të tilla, si: folklori, traditat, gjuha dhe njohurit tradicionale), si dhe trashëgiminë natyrore (duke përfshirë peizazhet e rëndësishme kulturore). Trashëgimia kulturore, duke mbartur rëndësi shkencore ose kulturore, mund të jenë në pronësi të shtetit, të bashkësive fetare të regjistruara, si dhe personave fizikë ose juridikë privatë dhe mbrohet përmes Ligjeve, VKM, Urdhrave, Konventave, Statuteve, Rregulloreve etj., nga instancat përkatëse të çdo shteti³.

¹ Lowenthal, D., The Past is a Foreign Country (E kaluara është një vend i huaj) (Kembrixh: Cambridge University Press, 1985).

² Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (Faro Convention, 2005), Council of Europe <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/faro-convention>

³ Trashëgimia Kulturore <https://kultura.gov.al/trashegimia-kulturore/>

Bashkia Dropull

Bashkia e Dropullit ndodhet në Qarkun e Gjirokastrës dhe shtrihet në pjesën juglindore të vendit. Kjo bashki përbëhet nga 3 njësi administrative, të cilat janë: Dropull i Poshtëm, Dropull i Sipërm dhe Pogoni.

Dropulli karakterizohet nga një traditë e pasur historike dhe kulturore, e cila fillon që në kohët e lashta, dhe vazhdon gjatë kohës bizantine dhe mesjetës, siç dëshmohet nga kishat bizantine dhe pasbizantine, pallatet dhe urat, të ndërtuara nga mjeshtrit dropullitë. Dropulli, i njohur edhe si *Dhrinopoleos* apo dhe *Dheropoli*⁴, gjendet në pjesën jugore të një luge të ngushtë, e cila shtrihet nga lartësitë e malit Stugara – në kufirin greko-shqiptar. Ai gjendet në pozicion gjeografik të përshtatshëm, në degëzimin e rrugës nacionale Gjirokastrë – Kakavi dhe Gjirokastrë – Sarandë⁵. Gjirokastra, afërsisht në mes të kësaj luge, shënon kufirin verior të Dropullit. Një pjesë e konsiderueshme e pakicës kombëtare greke jeton në këtë zonë⁶.

Emri i tij vjen nga qyteti i lashtë grek Drys ose Dryinoupolis (*gr. Δρυς* ose *Δρυϊνούπολις*), qyteti i lisave, i cili e ka marrë këtë emër gjatë kohës së sundimit të August Cezarit, pas vitit 27 para. K., ndërsa në Synekdeum-in e Hierokleus-it ai numërohet ndër dymbëdhjetë qytetet e Kontinentit të Vjetër.

Sipas Pouqueville, i cili merr informacion nga Plini, thuhet se themeluesja e qytetit është Dryope (*gr. Δρυόπη*), e bija e Oichalius (*gr. Οϊχάλιος*), të cilën Apolloni e magjepsi dhe e shndërroi në një lis. Versioni tjetër mbi emërtimin e kësaj zone është se emri rrjedh nga lisat që mbizotërojnë ndër pemët e pakta të zonës, pasi në këtë zonë, ndodhet edhe mali Dryiniko (*gr. Δρυϊνικό Όρος*), si dhe lumi Drynos (*gr. Δρύνος*)⁷.

⁴ Dropulli në kohë dhe në hapësirë, Bashkia Dropull <https://www.bashkiadropull.gov.al/dropulli-ne-kohe-dhe-ne-hapesire/>

⁵ Bashkia Dropull – Pasaporta <https://portavendore.al/bashkia-dropull/pasaporta-e-bashkise-drro-pull/>

⁶ Sipas hulumtimit të Open Data Albania mbi popullatën e minoriteteve kombëtare dhe kulturore në Shqipëri (Census 2011) rezultoi se minoriteti grek në Bashkinë Gjirokastrë arrin në 19,921 vetë <https://ndiqparale.al/?p=15147>

⁷ Η ονομασία και γεωγραφική τοποθεσία της επαρχίας Δρυϊνουπόλεως <https://dropolinews.gr/history/i-onomasia-kai-geografiki-topothesia-tis-eparxias-dryinoupoleos>

Pa dyshim, zona e Dropullit është një nga rajonet më të bukura të pakicës kombëtare greke, e famshme për bukurinë e saj natyrore, klimën e shëndetshme, bimësinë e pasur, mirësinë dhe hirin e grave të saj dhe idiomën e bukur gjuhësore. Traditat e banorëve të Dropullit dhe bukuria e zonës u lartësuan që në fillim të shekullit të 19-të nga udhëtarët nga vende të ndryshme të Evropës Perëndimore si Pouqueville, Holland, Isambert etj.⁸

George D. Kapsalis, profesor në Departamentin Pedagogjik të Arsimit Fillor të Universitetit të Janinës dhe ish-Rektor i Universitetit të Janinës, në librin e tij me titull “Αναζητώντας τα δύο αδέρφια (shq. Duke kërkuar dy vëllezërit)” shprehet: “Ishte e pamundur të mos e kishe zili këtë fushë të hijshme. Shtrihet nga lindja në perëndim dhe shuan etjen nga lumi që e shoqëron dhe i ofron një paqe e qetësi të papërshkrueshme shpirti... Gjithë fusha plot tufa, plot dele e kambana, plot tinguj dhe melodi, nga hallet dhe vuajtjet njerëzore. Tokë e bekuar që pasurinë dhe bukurinë tënde ua dhurove tufave, njerëzve që të zgjodhën dhe të besuan... Fytyra të dashura, të njohura e të panjohura, që gjete në këtë tokë të bekuar e të hidhur... të përulem duke të nderuar, duke soditur fushën e Dropullit... fushën e gjerë, gjelbërimin dhe hirin e saj”⁹.

Për sa i përket formimit të tokës, ajo është përgjithësisht shumë pjellore, ndërsa malet shkojnë nga perëndimi në lindje dhe janë të përbërë nga shkëmbinjtë gëlqerorë. Që në lashtësi, për shkak të tokës së thatë, ka pasur edhe pemë si: bajame dhe plepa, të cilat janë rezistente ndaj thatësisë, duke theksuar gjithashtu edhe ekzistencën e pemës së lisit, i cili konsiderohej një pemë e shenjtë nga Epirotët.

Pasura e trashëgimisë kulturore, historike dhe fetare të zonës së Dropullit

Monumentet e trashëgimisë kulturore, historike dhe fetare të zonës së Dropullit janë simbole të rëndësishme që tregojnë vlerat materiale, shpirtërore dhe zhvillimin në shekuj dhe vite. Zona ofron burime dhe

⁸ Δημήτριος Ε. Ευαγγελίδης, Η Βόρειος Ήπειρος, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρης, Βοτίμη: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων, Αθinë 1919, f. 75.

⁹ Γεώργιος Δ. Καψάλης, Αναζητώντας τα δύο αδέρφια, botimët. Τυπωθῆτω, Αθinë 2005, f. 85- 88

atraksione natyrore që favorizojnë si turizmin familjar, ashtu edhe aktivitete të ndryshme turistike në natyrë.

Sipas Institutit Kombëtar të Trashëgimisë Kulturore, në rrethin e Gjirokastrës kemi rreth 545 monumente të trashëgimisë kulturore nën mbrojtje nga të cilat rreth 40 i takojnë Bashkisë së Dropullit¹⁰.

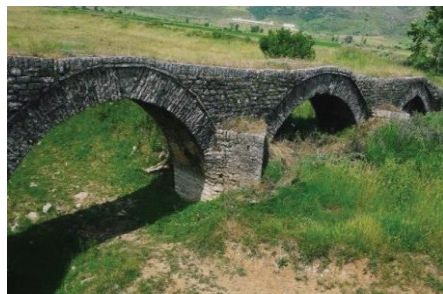
• *Monumentet kulturore dhe historike - Urat prej guri*

Për shkak të tejmbushjes së Drinos dhe jo vetëm, në stinën e dimrit fshatrat komunikojnë me njëri-tjetrin nëpërmjet urave të gurta. Ato janë të shpërndara në të gjithë zonën dhe karakterizohen nga eleganca e tyre, guximi i ndërtimit, thjeshtësia dhe harmonia e tyre me mjedisin natyror. Kështu, urat lidhin vendbanimet me njëra-tjetrën por edhe lagjet e çdo fshati me vendet e punës - arat, vreshtat, kullotat. Urat e gurta janë ndërtesa karakteristike dhe një shembull jashtëzakonisht i teknikës së shkëlqyer që zotëronin mjeshtrit dropullitë.

Integrimi absolut i urave në mjedisin natyror bëri që studiuesi Spyros Mandas (1984) të pohonte se njerëzit, për të plotësuar një nevojë të menjëhershme (atë të komunikimit), u detyruan të zgjeronin vetë natyrën, duke ndërtuar këto kryevepra të arkitekturës popullore në harmoni të plotë me peizazhin natyror përreth. Ndër më të famshmet janë¹¹:

Ura në fshatin Haskovë

Ura e Glinës

• *Monumentet kulturore dhe historike - Vende arkeologjike*

Dropulli ka shumë vende arkeologjike, monumente kulturore dhe historike të cilat ndërtojnë një rrugë me përmbajtje historike dhe

¹⁰ Lista e Monumenteve të Kulturës - Qarku Gjirokastrë

http://iktk.gov.al/site/wp-content/uploads/2020/10/Monumentet_-_Qarku-Gjirokastrer.pdf

¹¹ <https://turizmi.gov.al>

kulturore për vizitorin dhe i japin atij mundësinë që të njohë historinë dhe kulturën e zonës. Zona, duhet të ketë qenë e banuar që shumë kohë më parë, pasi gërmimet arkeologjike të kryera në fushën e Dropullit, në luginën e Drinos, kanë nxjerrë në dritë gjetje arkeologjike që tregojnë gjurmët e periudhës helenistike para asaj të Romës.

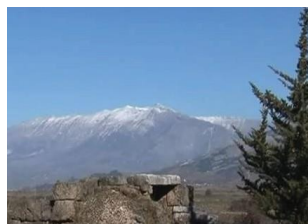
Monumentet e trashëgimisë kulturore dhe historike të zonës së Dropullit janë simbole të rëndësishme që tregojnë vlerat materiale, shpirtërore dhe zhvillimin në shekuj dhe vite. Zona ofron burime dhe atraksione natyrore që favorizojnë si turizmin familjar, ashtu edhe aktivitete të ndryshme turistike në natyrë. Sipas Institutit Kombëtar të Trashëgimisë Kulturore, në rrethin e Gjirokastrës kemi rreth 545 monumente të trashëgimisë kulturore nën mbrojtje nga të cilat rreth 40 i takojnë Bashkisë së Dropullit. Ndër më të famshmet janë¹²:

*Kalaja e Selos
ujëmbledhësi*

Kalaja e Pepelit

*Varri monumental dhe
(Jurgucat)*

• *Monumentet kulturore dhe historike - Monumentet kishtare*

Dropulli është vendi ku lulëzoi dhe mbijetoi deri më sot tradita e pasur greke dhe bizantine, pasuria e madhe folklorike dhe muzika unike popullore polifonike. Kishat në fshatrat e Dropullit janë të pafundme dhe mbartin vlera dhe kulturë shekullore përgjatë historisë. Manastire të reja të gdhendura pranë vendbanimeve antike. Të dhënat historike dëshmojnë për ekzistencën e kishave të ndryshme të vogla nga shekulli i V pas K., të cilat janë bazilika të hershme të krishtera. Manastiret dhe kishat zhvillohen në institucione për të arritur kulmin e tyre në epokën e Komnenëve dhe Paleologëve. Disa të vogla e të tjera më madhështore, janë jo vetëm vend kulti, por edhe ndërtesa historike me interes të veçantë arkitekturor. Ndër më të famshmet janë¹³:

¹² <https://turizmi.gov.al>

¹³ <https://turizmi.gov.al>

*Manastiri i Shën Mërisë
(Goranxi)*

*Kisha e Manastirit të
Metamorfozës (Çatistë)*

*Kisha e Manastirit të
profet Ilias (Jorgucat)*

*Manastiri i Shën Qirjakut dhe Juditës
(Dhuvjan)*

*Ikonostasi i të kishës së Shën Thanasit
(Bularat)*

• *Veshjet mbresëlënëse tradicionale dropullite*

Veshjet e përdorura e zonës së Dropullit janë të larmishme dhe elegante, të zbukuruara shumë herë me shije të hollë. Ato flasin jo vetëm për një nivel ekonomik mjaft të ngritur, por edhe për shije estetike mjaft të zhvilluara. Dëshmi për këtë janë veshjet e grave të Dropullit, në të cilat, ka një harmoni të përkryer midis pjesëve të veçanta që përbëjnë kostumin. Karakteristikë e përbashkët e veshjeve të grave është përdorimi i cohës ngjyrë blu të errët, nganjëherë me nuanca drejt të zezës. Parapëlqimi i ngjyrave të errëta duket se ka pasur lidhje me kushtet shoqërore të së kaluarës, kur mërgimi ekonomik i burrave

mori përpjesëtime të mëdha. Në Dropull përdorim më të gjerë kishte liri, por krahas tij përdorej edhe leshti. Për më tepër, në këto zona, të banuara nga pakicat greke, përkatësia e ndryshme etnike e popullsisë shfaqej edhe në kostumet e tyre popullore.

Kur shqyrton veshjet e grave të kësaj zone, ajo që të tërheq vëmendjen është harmonia e të gjitha pjesëve kryesore që përbëjnë kostumin. Asaj i japin individualitet të veçantë dy shkallëzime që krijohen (njëri në pjesën e poshtme dhe tjetri në pjesën e sipërme të saj) si pasojë e të veshurit njëra mbi tjetrën të pjesëve që e përbëjnë. Në të poshtmen vijnë me radhë: këmisha e pastaj *fusta* (fundit), pjesët fundore të të cilave janë të zbukuruara me kllapodan; e treta, fermeleja e, mbi të, coha. Shkallëzimi tjetër, ai i pjesës së sipërme, krijohet tek kyçi i dorës. Së pari, shihet mënga e gjerë e këmishës e punuar me dantellë, pastaj mënga e dollomasë që është prerë në formën e një trapezi; së fundi, mënga e gjerë shumë e zbukuruar, e mantos prej cohe ose kadifeje. Kostumet lokale janë tradicionalisht të zbukuruar me qëndisma të komplikuar, dantella dhe punime me grep e qëndisma¹⁴. Veshja e grave të Dropullit të Poshtëm ishte shumë e afërt me atë të Dropullit të Sipërm. Kështu, shajaku (apo shita), këmisha, mbulesa e kokës dhe mënyra e lidhjes së saj dallonin vetëm në elemente të dorës së dytë, ndërsa veshja e Rrëzës së Buretos ishte e njëjtë me veshjen e përdorur në Dropullin e Poshtëm¹⁵.

- *Kostumi i nuses dropullite*

Kostumi i nuses dropullite është ndër kostumet më të bukura në fondin e etnografisë shqiptare dhe diversitetit kulturor tradicional. Kjo veshje tradicionale e zonës vazhdon edhe sot të përgatitet në të gjitha proceset e saj prej prerjes, vizatimit dhe qëndisjes në mënyrë krejtësisht artizanale¹⁶. Kostumi përbëhej nga një *kavadhi* (këmishë) i qëndisur me fije ari dhe argjendi dhe përfshinte zbukurime dhe bizhuteri, pëlhura të shtrenjta, dantella dhe qëndisje me fije ari.

¹⁴ Akademia e Artit dhe Trashëgimisë ODEA <http://odeacademy.org/veshje-grash>

¹⁵ Akademia e Artit dhe Trashëgimisë ODEA <http://odeacademy.org/veshje-grash>

¹⁶ Ministria e Kulturës. Shoqata Kulturore Artistike “Dropulli”: “Zonja e kostumeve” (Minoriteti grek në Shqipëri) <https://kultura.gov.al/en/shoqata-kulturore-artistike-dropulli-zonja-e-kostumeve-minoriteti-grek-ne-shqiperi/>

Veshja e nuses kthehet në një monument kulturor të gjallë unik të identitetit kombëtar, për të treguar forcën e vet, nivelin arsimor, mirësinë dhe optimizmin¹⁷.

Burimi: H φορεσιά της Δρόπολης - κείμενα και φωτογραφίες (Kostumi i Dropullit - tekste dhe fotografi) <http://filipjovanis.blogspot.com/2013/11/blog-post.html>

¹⁷Akademia e Artit dhe Trashëgimisë ODEA <http://odeacademy.org/veshje-grash>

- *Veshja e burrave të Dropullit*

Veshja më përfaqësuese për burra ka qenë kostumi me fustanellë. Kostumet tradicionale të burrave përfshijnë poture të bardha leshe, të gjëra në bel që përfundojnë të ngushta tek këmbët dhe shoqërohen me dollakë te pulpat ose fustanellat e bardhë me pala, të shoqëruara me jelek dhe opinga me xhufka. Në kokë mbahej një kapllak i gjatë e i zi, prodhuar me lesh qengji ose një qeleshe prej shajaku me majë. Tipar i përbashkët ishte fustanella, jeleku, opingat, kësula. Ngjyra e mëngores ishte blu e thellë drejt së zezës. Një tjetër element, qylafi (kapelja), ka ndryshuar dy herë formë; deri në vitet e Pavarësisë Kombëtare përdorej një feste e kuqe, me një xhufkë disi të gjatë që varej deri përmbi supe, ndërsa më pas filloi të përdorej gjithnjë e më shumë një kësulë prej belluzi ose kadifeje të zezë. Veshja plotësohej me brezin e gjerë mbi të cilin ngjishej silahu, ku burri mbante armët e brezit. Si veshje e rëndë dimri për burra mbahej bërruci i zi¹⁸.

Burimi: <http://filipjovanis.blogspot.com/2013/11/blog-post.html>

¹⁸Akademia e Artit dhe Trashëgimisë ODEA <http://odeacademy.org/veshje-burrash>

- *Vallja dropullite (dropullitçe)*

Burimi: Ansambli Dropulli, Qendra Kombëtare e Veprimtarive Folklorike, maj 2019

Vallja e vajzave dropullite, e emërtuar nga fakti se ko valle e ka burimin dhe origjinën nga zona etno-kulturore e Dropullit, është një folklor instrumental dhe koreografik. Tipologji e trashëgimisë shpirtërore të minoritetit etnik grek, pjesë e diversitetit kulturor në Shqipëri, që nga viti 2010 është pjesë e listës kombëtare të kryeveprave të trashëgimisë kulturore shpirtërore. Është një valle e shtruar me hapa të shkurtër e kursyer në lëvizje që vë në pah hijeshinë dhe pasurinë e kostumeve të zbukuruar me qëndisma ari, monedha të florinjta mbi ballë në gjoks. Vallja dropullitçe njihet edhe si koreografi, por edhe si melodi (valle të kënduara dhe valle me saze). Vallet e marrin emrin nga kënga që i shoqëron, p.sh. *Pogobishte, Gajtanaqi, Kostandas, Vllaha, Kleftes, Aleksandra; Karaguna, Osman Taga* (vallja e burrave), *Karakaksa* (vallja e vajzave) etj.¹⁹

- *Kënga Polifonike dhe tradita muzikore*

Kënga Polifonike, një zhanër me origjinë të lashtë, është një traditë e gjallë dhe një element i identitetit kulturor të popullsisë së Dropullit.

¹⁹ Kulturë shpirtërore nga Dropulli

<http://www.arkivalajmeve.com/Kulture-shpirterore-nga-Dropulli.1046947261/>

Në të njëjtën kohë, është një nga shembujt më të rëndësishëm në repertorin e polifonisë globale. Është një fenomen etnomuzikologjik me origjinë antike ku struktura dhe stili i interpretimit të tij krijojnë një nga format më interesante në repertorin e polifonisë popullore botërore. Kënga Polifonike, shprehet Labros Liavas, Drejtor i Departamentit të Etnomuzikologjisë dhe Antropologjisë Kulturore në Universitetin Kombëtar dhe Kapodistrian të Athinës është *“një nga format muzikore më interesante jo vetëm në Mesdheun Lindor dhe Ballkan, por edhe në repertorin global të polifonisë popullore”*. Kënga polifonike epirote është një shprehje e gjallë, e përbashkët, një element identifikues kulturor i popullsisë kufitare, që përbën një “pasaportë” kulturore midis kufijve dhe popujve fqinjë. Një grup polifonik përbëhet nga të paktën katër këngëtarë, por mund të arrijë edhe në dhjetë. Këngëtari kryesor, si rol drejtues, koordinon grupin, duke dhënë ritmin dhe melodinë, duke përcaktuar marrëdhënien me zërat e tjerë. Çdo zë ka “hapësirën” e tij brenda këngës dhe kontribuon në shprehjen e pasionit kolektiv apo personal të shprehur si grup. Këngëtarët janë afër njëri-tjetrit dhe shpeshherë formojnë një rreth. Nuk ka instrumente muzikore. Kjo është arsyeja pse zërat janë kaq të bashkuar. Kënga Polifonike gjatë gjithë kohës ka qenë një element integral i përditshmërisë së banorëve të saj. Ajo shoqëron profesionet e tyre, punën në fusha dhe blegtorinë, ciklin zakonor dhe sezonal të kohës dhe jetës së tyre²⁰.

BIBLIOGRAFIA

- Arkivi i Isopolifonisë Shqiptare. Sazet e Dropullit ndër vite, Gjirokastrë <http://isopoli1.w03.wh-2.com/ShowSaze.aspx?id=42>
- Arkivi i Isopolifonisë Shqiptare. Sazet e familjes Mastora, Dropull <http://isopoli1.w03.wh-2.com/ShowSaze.aspx?id=8>
- Bashkia Dropull, Projekti Bashki të Forta & Smart Processes. 2019. Bashkia Dropull – Raporti i Performancës 2019 <http://bashkiteforta.al/wp-content/uploads/2021/02/Raporti-Performanc%C3%ABs-Dropull-FINAL.pdf>
- Çuko, P. 1964. Këngëve popullore. Rrev. Ylli, nr. 11, 12. <https://www.himara.gr/istoria/7694-syntomi-gnorimia-istoria-deropolis>

²⁰ (Λάβδας, Α. (1957) Πεντάφθογγες κλίμακες εν τη Δημώδη Μουσική της Ηπείρου (Ανάτυπο εκ του Ζ' τόμου της “Ηπειρώτικης Εστίας”)

<https://www.searchculture.gr/aggregator/edm/kemnepp/000126-76605>

Kasoruh. N. 2003. Mes këngëve dhe valleve të Dropullit. Toena.

Kasoruh. N. 2000. Gjirokastra e festivalit. Tiranë.

Loli. K. 1985. Veçori muzikore të valleve të minoritetit grek, Skena dhe ekrani

Loli. K. 2003. Kaba dhe Avaze. Janinë, Greqi.

Ministria e Kulturës. Shoqata Kulturore Artistike “Dropulli”: “Zonja e kostumeve” (Minoriteti grek në Shqipëri) <https://kultura.gov.al/en/shoqata-kulturore-artistike-dropulli-zonja-e-kostumeve-minoriteti-grek-ne-shqiperi/>

Tase. P. & Loli. K. 2003. Naxhi Kasoruh, Mes këngëve dhe valleve të Dropullit. Tiranë. TOENA

Γενικό επιτελείο Ελληνικού Στρατού (1913). Χάρτης Εθνογραφικός της Β. Ηπείρου (1913).

Γιώτης Α. 2003. Εδεσματολόγιον Ηπείρου. Ελληνικά γράμματα.

Καλιβρετάτης, Λεωνίδας. Η Ελληνική κοινότητα της Αλβανίας από την σκοπιά της ιστορικής γεωγραφίας και δημογραφίας.

Κοκολάκης, Μιχάλης. Η Τουρκική στατιστική της Ηπείρου στο σαλναμέ του 1895.

Μ.Β. Σακελλαρίου (επιμ.), Ήπειρος: 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1997 ISBN 960-213-371-6, ISBN-13 978-960-213-371-2 [σειρά: Ιστορικοί Ελληνικοί Χώροι]

Μαμμόπουλου. Α. Χ. 2013. ΛΑΪΚΕΣ ΦΟΡΕΣΙΕΣ/ ΑΝΔΡΙΚΗ ΕΝΔΥΜΑΣΙΑ/ ΦΟΡΕΣΙΑ ΤΗΣ ΔΡΟΠΟΛΗΣ.

Παπα, Ευτυχία. Η Επαρχία Δρυινουπόλεως της Βορείου Ηπείρου κατά την νεότερη περίοδο. Θεσσαλονίκη.

Παπαδόπουλος, Νίκος (1970). Η Δούβιανη της Δροπόλης Β. Ηπείρου. Αθληνα.

Παπαδόπουλος, Νίκος (1976). Η Δρόπολη της Βορείου Ηπείρου κατά την Τουρκοκρατίαν (1430-1913). Αθήνα.

Παπαδόπουλου Κ.Ν. 2013. ΔΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΓΑΜΟΣ/ ΗΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΔΡΟΠΟΛΙΤΙΣΣΑΣ ΝΥΦΗΣ.

Χατζημιχάλη. Α.2013. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΦΟΡΕΣΙΑ/ Η ΦΟΡΕΣΙΑ ΤΗΣ ΔΡΟΠΟΛΗΣ.

SPRACHBUND -I BALLKANIK DHE TURQISHTJA

Prof. asoc. Dr. ADRIATIK DERJAJ

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
Universiteti i Tiranës
adriatikderjaj@yahoo.com

ABSTRACT

The kinds of the contacts and relationships between people (and their languages) can vary in many aspects. Some are hostile, some are friendly. Their relationship can be economic, political, anthropological or cultural, religious, etc. They can share similar or different worldviews. Quite similarly, contacts can be polymorphous: direct or indirect, physical or non-physical, geographical or non-geographical. Despite the complexity or intricacy of the nature of the relationship, these contacts somehow have continuously proven to be a great resource of influence and exchange of cultures, worldviews and religions among people and nations whether implicitly or explicitly expressed in one way or another. This linguistic phenomenon resulting from centuries of contact between different languages in the Balkan region and Turkish language evidences the very nature of the relation of the contact languages which somehow determines their positioning towards each other as a “loaning” or “borrowing” language or both, whether one language constitutes “substratum” or “superstratum”, or even “ad stratum”. This paper dwell on the inter-Balkan contacts and contact languages as regards their relationship with the Turkish language viewed from a diachronic aspect.

Keywords: the Balkan sprachbund, Balkanisms, contact languages, Medieval literature.

Çdo gjuhë shfaqet e vetëmjaftueshme në format e saj shprehëse; çdo gjuhë, në një formë apo në tjetrën, arrin që të gjejë rrugët dhe potencialet e veta shprehëse, në varësi të nevojave me të cilat përballen vetë folësit e saj, të cilët shfaqen në të njëjtën kohë edhe lëvruesit dhe mbartësit e dialektikës së saj¹. Vështruar në vetvete, një pozicionim i këtillë është fryt i një gjerdani faktorësh historikë, gjeografikë, politikë, socialë, kulturorë dhe, në mënyrë shumë herë më të theksuar, antropologjikë; shkurt, është fryt i një shkakësie *jashtëgjuhësore*, për të sjellë në kujtesë terminologjinë dhe konceptet e lëvruara nga Bloomfield-i².

Një shembull domethënës në këtë drejtim e hasim në formën më të qashtërt tek të ashtuquajturat “vatrat gjuhësore”, apo *Sprachbunden*, që konceptualisht shënjon një rajon multigjuhësor i përbërë nga gjuhë që i përkasin familjeve të ndryshme gjuhësore, por që, pavarësisht kësaj, shfaqin një varg përafrish strukturore, të cilat, në pjesën dërrmuese, janë fryt i kontakteve që gjuhët kanë patur me njëra-tjetrën.

Ndryshe nga sa ndodh në rastin e “çifteve” gjuhësore, në rastin e një *Sprachbund-i*, një nga tiparet që bie më në sy është mosekzistenca e marrëdhënieve dhe e pozicionimeve *stratike*; shprehimisht këtu, e gjuhëve që shfaqen në pozicionin e një “*substratum*”-i, “*superstratum*”-i dhe “*adstratum*”-i, ku “vatra gjuhësore” ballkanike na paraqet një nga shembujt më të spikatur.

Sprachbund-i Ballkanik shfaq dy tipare vërtet të spikatura; nga njëra anë shfaqet si trevë e “konvergimit gjuhësor”³, ku gjuhët gëzojnë deri diku statusin e të qenit “*adstratum*”, ndërkohë që, nga ana tjetër, në raport me osmanishten dhe dialektet e saj, shfaqin statusin e “*substratum*”-it. Ndërkaq, ndërsa në drejtim të pozicionit “*adstratal*” ndaj njëra-tjetrës, ekzistojnë jo pak mungesa dhe boshllëqe rreth kushteve dhe gjendjeve sociale që shtynë në formësimin e këtij *Sprachbund-i*, në drejtim të pozicionit të tyre “*substratal*” ndaj osmanishtes dhe dialekteve të saj, një pjesë e mirë e rrethanave dhe faktorëve historikë dhe shoqërorë janë të njohura, çka nga njëra anë e lehtëson mjaft ndjeshëm sipërmanjen tonë, ndërkohë që, nga ana tjetër, dhe përkundër çdo ideologjie apo

¹ Fillimisht, një pamësi të tillë e gjejmë të trajtuar gjerësisht nga Platoni, tek Fedhro, 264a etpassim, ndërsa në kohët tona, e gjejmë të

² *Writings on The Language*, Longman, London 1985⁹, f. 276.

³ Lars Johanson, *The Turkic Languages*, Routledge, London 1998, 192 et passim

politike *ultrapuriste*, ndihmon jo pak në ndriçimin dhe vënien në pah jo vetëm të zhvillimeve historike nëpër të cilat ka kaluar një gjuhë e caktuar, në rastin tonë, gjuha shqipe, por edhe format dhe mënyrat se si njerëzit e kanë përdorur gjuhën në një segment të caktuar historik, arsyet që i kanë shtyrë ta përdorin kështu, si dhe gjurmët që kjo formë dhe mënyrë e të përdoruritë gjuhës ka lënë në të folmen e kohëve tona.

Kjo pamje e fundit besojmë se e përligj më së miri këtë sipërmarije; shprehimisht, qëmtimin e pranisë së elementëve orientalë në gjuhën shqipe si njëdhjetë e kontaktit gjuhësor mes bashkësisë homogjene të shqipfolësve, dhe asaj heterogjene të osmanishtfolësve.

Personalisht priremi që ta vështrojmë turqishten në pozicionin e “*adstratum*”-it, që shprehimisht do të thotë se nuk është assesi pjesë përbërëse e *Sprachbund*-it ballkanik, por vetëm një nga shumë elementë, ndonëse nga më kryesorët, që kontribuuan në krijimin *Sprachbund*-it në fjalë⁴.

Ndërkaq, nga ana tjetër, pamësinë në fjalë e mbështesim tek turqishtja e periudhës së kontaktit gjuhësor, dhe jo tek dialektet e saj që hasim ndër trevat e ndryshme të Gadishullit Ballkanik⁵, apo në turqishten e periudhës së pas reformave, e cila u përvijua përgjatë kohës kur ky kontakt ishte ndërprerë, madje, interesi dhe prii për t’u përditësuar në drejtim të zhvillimeve gjuhësore të turqishtes ishte zbehur, në mos ishte shuar plotësisht, falë punës jo të pakët që kishin kryer rilindasit, nga njëra anë, si dhe e trysnisë psikologjike që shkaktonte vetvetiu gjuha e një bashkësie tjetër.

Morfofonologjia

Qëmtimi i dukurive në rrafshin *morfofonologjik* shfaq një rëndësi të veçantë në rrafshin e *gjuhësisë historike*, për aq sa ndihmon jo pak në ndriçimin e kohës së kontaktit gjuhësor ndërmjet shqipes dhe turqishtes së periudhës së perandorisë osmane, sikundërse edhe në ndriçimin e

⁴ Berstejn 1968, 77-79; Schaller 1975, f. 91-95..

⁵ Në të vërtetë, një drejtim të këtillë rrahu në hulumtimet e tij Victor A. Friedman. Krh., për shembull, *Balkanology and Turcology: West Rumelian Turkish in Yugoslavia as Reflected in Prescriptive Grammar*, në: *Studies in Slavic and General Linguistics*, Radopi, Amsterdam 1982, vëll. II, f. 1-77

gjendjes së kontaktit në fjalë në këtë apo atë fazë të zhvillimeve dhe ndryshimeve që njohu turqishtja e periudhës në fjalë.

Turqizmat e shprehurit ballkanik mund të grupohen në mbi 20 fusha kuptimore.

Jemi të mendimit se vendin e parë e zë fusha e kuzhinës dhe e gjellëtarisë d.m.th. emërtime gatesash, ëmbëlsirash, pijesh, lëndësh ushqimore e përdorësesh të kuzhinës.

Të tilla janë: *burani, jahni, meze, pace, pilaf, qofte, rishte, samsa, trahana, turshi; paluze, pelte, recel, revani, sheqerpare, zerde; bozë, narden, pekmez, vishnjë; maja, niseshte, sheqer; cini, farfuri, hanxhar, havan, kuze, qepshe, rende (që ka dhënë rendoj, rendim), tas, tavë; majhosh, taze.*

Shumica e këtyre fjalëve i përkasin leksikut aktiv, d.m.th. janë fjalë që përdoren gjerësisht, janë emërtime të vetme për sendet që shënojnë. Turqizmat janë të pranishme më së shumti në fushën e kuzhinës e të gatesave. Pa dyshim kjo lidhet me shkallën e lartë që kishte arritur prej kohësh arti i kuzhinës osmane, natyrshëm edhe nga kontakti i ngushtë me vendet e lindjes në tërësi.

Emërtimet që lidhen me banesën dhe me pajisjet e saj: *si qilar, sofër, baxhë, cercive, gjerdek, hambar, kafaz, qoshe, bohce, çarçaf, legen, perde, penxhere, bodrum, peshqir, poste, postiqe, qilim etj.*

Ndryshe nga fjalët e sferës së kuzhinës, këtu një pjesë e madhe kanë përdorim të kufizuar ose po dalin nga përdorimi me modernizimin e jetës. Megjithatë jemi të mendimit sikurse na paraqisin edhe anketat e bëra që shumë fjalë të tilla po i rezistojnë mrekullisht zhvillimeve ekonomike të kohës.

Të këtilla janë fjalët: *perde, kovë, legen, peshqir, etj* të cilat përdoren të vetme pavarësisht se llojet dhe emërtimet e tyre janë shtuar e shtohen dita ditës.

Emërtimet nga fusha e bimësisë; *filizë, bajame, fëstëk, karpuz, gonxhe, hurmë, jasemin, manushaqe, pambuk, panxhar, patëllxhan, shebojë, sheftali, zerdeli, zymbyl, misër, vishnjë, kajsi etj.*

Nga fusha e almiseve: *bel, çark, çengel, çirak, kandil, pishtar, nargjile, qese, shishe, zembrek, zumpara etj.*

Turqizma që kanë të bëjnë me njeriun dhe me tiparet e tij fizike e morale; *naze, nishan, pishman, teveqel, qorr, serbest, viran, xhan, xhanan, zor, kolaj, dembel, hajdut, piseveng etj.*

Veshmbathja dhe fjalët që lidhen me to: *çorap, papuçe, perçe, qylah, sytjena, shallvare, tumane* etj.

Fjalë nga emërtimet e mjeshtërive: *çirak, çoban, pehlivan, terzi, usta, xhambaz*.

Nga fusha e tregtisë dhe jetës qytetare; *bedava / badihava, dyqan, paha, para, pazar, veresije, qar, sheqer, karvan, çarshi, çekmë, han, mejhane, pazar, saraj, shatërvan* etj.

Kozmetika, stolitë dhe zbukurimet; *byrzylyk, gjerdan, maniqyr, bojë* etj

Feja dhe besimi; *xhami, peygamber, avdes, dervish, gjynah, gjyhnaqar, hoxhë, namaz, nevrüz, imam, myfti, sevap, dua* etj.

Interesant është fakti që shqipja ka qenë e fortë të ruaj fjalët e veta në lidhje me praktikën fetare. Kjo është e dukshme sidomos tek praktikanët e fesë muslimane të ciltë në ritet e tyre fetare përdorin fjalë që shqipja i ka pasur para kontaktit me osmanët, vlen të përmendim fjalën *agjërim* e cila ruan përdorim mbarëshqiptar si te të krishterët ashtu edhe te muslimanët.

Ushtria dhe lufta; *biçak, çadër, dylbi, top, hanxhar* etj. Vegla muzikore; *qemane, saze, zurna, aheng* etj.

Bujqësia; *bahçe, bahçevan, zarzavate*; Ndërtimi; *qemer, qereste, direk* etj
Kafshë dhe shpendë; *bilbil, çakall, kumri, lejlek* etj. Fusha detare; *direk, gjemi, hambar, kiç, bash, demir*, etj.

Familja dhe farefisnia; *hallë, teze, xhaxha, dajë, byrazer, ane, mixhë, baxhanak*. Fjalë të trupit të njeriut: *bel-i, qerpik-u, mide-ja*.

Fjalët që u përmendën deri këtu, janë përfshirë në FGJSSH, por ka edhe një varg fjalësh të tjera që janë mjaft të njohura, sidomos nga brezi i mesëm e i vjetër, p.sh. *birjan, cinar, derbeder, dizdar, dylber, ezber, namazgjah, nargjize, paraqende, percin, percinos, tehma, tesqere, turfanda, xhumush*, të shtojmë këtu edhe disa fjalë që i dinë të gjithë ata që luajnë tavëll: *dumbare, dyshesh, jek, shesh*.

Nga pikëpamja gramatikore turqizmat e shprehundit ballkanik në shumicën dërrmuese janë emrakonkretë një pakicë emra abstraktë, si *baft, çare, derman, medet, nam, rast, sevda, bosh* etj.

Mbiemrat; çapraz, *qorr, taze, viran, dembel, llafazan*. Ndajfoljet; *peshin, veresije, pishman, serbes* etj.

Foljet; *sejdis, sikteris, çel, bojatis, begenis* etj.

Fonlogjia

Qëmtimi i dukurive në rrafshin *fonologjik* lidhet drejtpërsëdrejti me ndikimet, apo me huazimet, që gjuha shqipja njohu gjatë kontaktit gjuhësor me turqishten e periudhës së perandorisë osmane, çka ndihmon jo pak në drejtim të formimit të një perceptimi më objektiv rreth shkallës dhe dendësisë jo thjesht dhe vetëm të kontaktit gjuhësor, por edhe të marrëdhënieve ndërnjerëzore ndërmjet folësve të këtyre dy bashkësive gjuhësore.

Vështruar në rrafshin fonologjik, mes gjuhës shqipe dhe turqishtes së periudhës së perandorisë osmane mund të qoken katër tipare të përgjithshme, të cilat mund të hamendësohet se janë rrjedhojë e dukurisë së kontaktit gjuhësor.

Më konkretisht:

Rënia e zanores tingull-lartë kur ajo është fundore dhe paraprihet nga një tingull i çerdhes fonematike të i-së (që mund të jetë pjesë e M-së, y-së apo u-së së theksuar. Pavarësisht se në shqipekziston tingulli përkatës, sërishmi, ky tipar i turqishtes ka gjetur vend; shembull për këtë janë fjalët me zanoren e butë të theksuar në fund të emrave të pashquar; i vetmi përjashtim janë disa fjalë një rrokëshe të toskërishtes, të cilat në gegërisht i përgjigjen zanoreve hundore, si për shembull: sy/sy, dru/dru, zë/'za^{etj}.

Humbja apo rënia e zanores mbyllore kur gjendet në pozicion nistor; Qiellëzimi i zanoreve prapaqiellëzore

Rënia e bashkëtingëllores së pazëshme h.

Përfundime

Vatra gjuhësore ballkanike përbëhet nga gjuhë, të cilat janë pjesë e familjes indoevropiane dhe paraqesin një degëzim të saj të veçantë. Mes këtyre gjuhëve ekziston një gjerdan ngjashmërisht në rrafshin

fonologjik dhe morfosintaksor, të cilat janë rrjedhojë e kontakteve më tepër të natyrës antropologjike, sesa të natyrës politike, sociale, fetare apo kulturore.

Krahas ngjashmërive nga kontaktet e natyrës antropologjike, thuajse gjithnjë të drejtpërdrejta, gjuhët e *Sprachbund-it* ballkanik shfaqin edhe një gjerdan ngjashmërisht të “mbjella”, nëse mund të shprehemi kështu. Fjala është shprehimisht për një gjerdan të gjatë dhe të pasur orientalizmasht, të cilat arritën të depërtonin në gjuhët e *Sprachbund-it* ballkanik përmes kontaktit të gjatë dhe intensiv që folësit përkatës patën me osmanët. Në këtë rast, osmanishtja, por edhe dialekte të tjera të turqishtes, *volens od nolens* u shndërrua në një “superstratum”, më së tepërmi falë aspekteve historike, politike, ekonomike dhe administrative, sesa atyre kulturore. Si rrjedhojë e zhvillimeve të mëvonshme historike, kush më shumë e kush më pak, që të tërë popujt e *Sprachbund-it* ballkanik u përpoqën që t’i pastronin të tillë elementë, e megjithatë, një nismë e tillë “puriste” nuk arriti të japë përpos se disa rezultate të pjesshme, duke nxjerrë edhe një herë në pah se si zhvillimet e gjuhës nuk shkojnë gjithnjë me të njëjtin hap me zhvillimet politike dhe ideologjike.

BIBLIOGRAFIA

- JOHANSON L., 1998, *The Turkic Languages*, Routledge, London, 192 et passim.
- FRIEDMAN V.A., (1982) , *Balkanology and Turcology: West Rumelian Turkish in Yugoslavia as Reflected in Prescriptive Grammar*, në: *Studies in Slavic and General Linguistics*, Radopi, Amsterdam, vëll. II, f. 1-77.
- MARTIN, L. (1986). Eskimo Words for Snow: A Case Study in the Genesis and Decay of an Anthropological Example. *American Anthropologist*, LXXXVIII.
- POLISI, M. (2006). Leksiku Islam, Pjesë përbërëse e leksikut të shqipes. *Terminologjia Islame*, ASHAK, Prishtinë.
- RIFAT, M. (2005). XX. *Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları-2 /Temel Metinler*, İstanbul, YKY, 2th Edition, Ankara
- SAUSSURE, F. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- SHKURTAJ, G. (2003). *Kahe dhe dukuri të kulturës së gjuhës shqipe*, Tiranë.
- SLOBIN, D. (1996). *From Thought and Language to Thinking for Speaking* in: J. Gumperz, S. Levinson (a curadi), *Rethinking Linguistic Relativity*, USA: Cambridge.

EDUKIMI NDËRKULTUROR: NJË DIMENSION TRANSVERSAL NË DIDAKTIKËN E GJUHËVE TË HUAJA

Prof. asoc. Dr. AIDA GJINALI

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
Universiteti i Tiranës
aida.gjinali@unitir.edu.al

Msc. ELIONA NAQO (ÇELOALIAJ)

Fakulteti i Shkencave Humane dhe Drejtësisë
Universiteti Ismail Qemali
naqo.eliona@gmail.com

ABSTRACT

The purpose of the paper is to point out the importance of culture in foreign language learning from the point of view of an intercultural perspective. Access between different cultures is a key factor in an appropriate teaching of one language or many eyes and not only, but also in the formation of such intercultural communicative competences as enable an appropriate intercultural formation and development in the great global village in which we live.

It is already known that learning a foreign language cannot be separated from learning the culture of the people who use it. In fact, language is not an abstract tool consisting only of morphosyntactic rules and constructions but is supported by a specific culture that manifests itself through it. Based on human history, we already know how culture affects a respective language by coloring it with linguistic phenomena unknown in other languages, since a certain cultural phenomenon has a linguistic variety as a response to describe it and even often this constitutes a problem both linguistic and cultural.

In the same way, we can say that culture does not exist or is not talked about without considering the language tool. A culture is described through it, and a certain variety of words serve to describe a certain phenomenon. This

is also the challenge that a foreign language teacher must face every time to find the right methodology for the student’s approach. An approach known as the Intercultural Approach offers the right strategies for the development of intercultural communication competence, an objective that is already necessary to be achieved and put in the main focus by European policies with the aim of multilingual and intercultural education of young generations and the creation of a open mindedness and acceptance of other’s diversity.

Keywords: intercultural education, culture, language, competence, communication.

1. Gjuhë & kulturë

Boas e përkufizoi kulturën si “tërësi e reagimeve dhe aktiviteteve intelektuale dhe fizike që karakterizojnë sjelljen e individëve që përbëjnë një grup shoqëror”¹.

Njeriu është një krijesë shoqërore që merr, komunikon, mbledh dhe shpërndan informacione² në mënyrë të vazhdueshme, pasi vetëm në këtë mënyrë qeniet njerëzore mund të bashkëveprojnë dhe evoluojnë në zhvillimin e tyre të përgjithshëm dhe të ecin në mënyrë progresive përpara. Realizimin e gjithë kësaj njeriu e mundëson nëpërmjet gjuhës. Në fakt është e vetmja qenie që ka aftësinë të përcjellë kumte e të shprehet në mënyrë verbale dhe jo vetëm. Kjo bëhet për të arritur qëllime apo objektiva të lidhura ngushtë me kontekstin duke përfshirë këtu bashkëbiseduesin, moshën, hierarkinë, shkallën e njohjes, etj. Komunikimi realizohet dhe përcillet në formën e përcaktuar sipas nevojës dhe nëpërmjet kanalit të përzgjedhur me qëllim realizimin përfundimtar të tij. Në ligjërim çdo njeri përfshin mendimin e tij i cili pasqyrohet nëpërmjet gjuhës që mbart gjithashtu edhe kulturën përfaqësuese të asaj gjuhe dhe të atij individ. Të ndërlidhura së bashku mendimi, gjuha dhe kultura, ku njëra nuk mund të mendohet e shkëputur nga tjetra, jetojnë, bashkëveprojnë, rriten dhe evoluojnë si një organizëm i vetëm dhe mundësojnë bashkëveprimin në çdo kontekst komunikues.

¹ Giaccardi C. (), La comunicazione interculturale, Mulino 2005, fq. 22.

² Greimas, A. J. (1970). Les proverbes et les dictons. Du sens,1, fq. 309-314.

Sapir³ pohon se çdo model kulturor dhe çdo akt i vetëm i sjelljes shoqërore përfshin komunikimin në kuptim të drejtpërdrejtë ose jo dhe mjeti për këtë komunikim është gjuha, ndaj dhe njohja e njërës sjell detyrimsht dhe njohjen e tjetrës.

Mësimi i një gjuhe të huaj nuk do të thotë të mësosh diçka abstrakte pra vetëm rregulla, kuptime, struktura etj., pasi mësimi i një gjuhe ngërthen padyshim edhe kulturën e saj, të cilën duhet t'ia përcjellim nxënësit në mënyrë të tillë që ai të formohet nga ana gjuhësore në mënyrë domethënëse. Të zotërosh një gjuhë, do të thotë të dish ta përdorësh atë në çfarëdo lloj situatë dhe konteksti komunikues në të cilën ajo paraqitet, pra pashmangshmërisht duhet të kesh në konsideratë kulturën e asaj gjuhe dhe kombin që e përfaqëson atë.

Gjuha është mjet komunikimi ndaj në njohjen e një gjuhe të huaj do të thotë të komunikosh me një komb që e përdor atë gjuhë dhe përfaqësohet prej saj në jetën e përditshme dhe që e përdor atë për t'u shprehur dhe zgjidhur nevojat që ka. Por ky mjet komunikimi ka të ndërthurur brenda tij kulturën e atij kombi, kulturë e cila e ka pasuruar dhe i ka dhënë asaj ngjyime që janë të ndryshme nga ato të një gjuhe të një kombi tjetër. Ndaj dhe qëllimi i edukimit ndërkulturor qëndron pikërisht tek fakti i njohjes jo vetëm i aspekteve kulturore që një gjuhë mbart por edhe atyre ngjyimeve që e zbukurojnë dhe e ndërlikojnë atë.

2. Gjuha dhe mjedisi

E dimë sipas hipotezës së Sapir dhe Whorf⁴ që gjuha është shprehëse e mendimit njerëzor, mendim ky i cili është i mbrujtur dhe i formuar që në fëmijëri nga familja, komuniteti, shkolla, shoqëria etj. Të gjithë këta faktorë që ndikojnë në formimin e një personi, ndikojnë në konceptin e tij të menduarit të botës dhe në mënyrën e të shprehurit dhe të komunikimit me të tjerët. Kjo hipotezë, në fakt, sugjeron që një gjuhë përcakton dhe zgjidh mendimin dhe perceptimin e folësve të saj. Në

³ Sapir, E. (1921). Language. New York: Harcourt Brace, fq 104

⁴ Op. Cit.

kuptimin që asnjë gjuhë nuk mund të mbijetojë përveçse në kontekstin e kulturës dhe reciproke, kultura që nuk ka në qendër strukturën e një gjuhe standarde dhe të zakonshme nuk mund të mbijetojë.⁵

Nga studimet e ndryshme antro- sociologjike ajo çfarë evidentohet është fakti që gjuha nuk mund të konsiderohet si diçka artificiale dhe si diçka e ndarë dhe e veçuar nga kultura, pasi gjuha dhe kultura ndikojnë në mënyrë të vazhdueshme tek njëra tjetra dhe lidhen ngushtë me pasqyrimin e realitetit, mjedisit ku ajo jeton dhe përdoret dhe nevojave të një kombi.

Për të kuptuar se sa gushtësisht gjuha është e lidhur me vendin ku ajo përdoret, Boas⁶ thotë që fjalët e një gjuhe përshtaten me mjedisin në të cilin përdoren. Në fakt nëse do të shihnim se si një fenomen pasqyrohet nga njëri vend në tjetrin do të verifikonim trajta gjuhësore dhe kuptimore të cilat mund të jenë jo vetëm të ndryshme por edhe mund të mungojnë krejtësisht në një vend tjetër, pasi pasqyrojnë fenomene të cilat mund të jenë më pak të rëndësishme ose aspak në një vend tjetër. Kjo do të thotë që paraqesin aspekte kulturore të asaj gjuhe lidhur me mjedisin jetues krejt të ndryshme të një kombi nga një tjetër dhe njohja e gjuhës së atij kombi nënkupton njohjen e një kulture e cila mund të jetë krejtësisht e ndryshme nga ajo e jona.

Kështu p.sh. në vendet arktike⁷ duke iu referuar fenomeneve atmosferike mjaft karakterizuese të këtyre vendeve dhe në shtrirje pothuaj gjithëvjetore: si erë, akull, stuhi, etj, ekziston një numër i jashtëzakonshëm fjalësh për t’i përcaktuar ato sipas karakteristikave gjë që për vende të tjera ku këto fenomene janë të panjohura dhe të pakuptueshme ose nuk janë në të njëjtën shkallë është e qartë që edhe në gjuhën përkatëse ato nuk janë të pasqyruara ose janë fare pak. Kjo tregon sesa një gjuhë pasurohet në ambientin në të cilin ajo jeton dhe sesi ajo krijon dhe rikrijon brenda dhe jashtë saj vazhdimisht terma e shprehje për t’iu përshtatur fenomeneve apo nevojave të reja gjuhësore që lindin si rrjedhojë e nevojave të një kombi.

⁵ Whorf, B. L. (1956), *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*, John B. Carroll (ed.), ed., MIT Press.

⁶ Boas, Franz 1964 [1911]. *Questioni fondamentali dell’antropologia culturale [The mind of primitive man]*. Buenos Aires: Solar/Hachette

⁷ Harrison K. D. (2010), *The Last Speakers: The Quest to Save the World’s Most Endangered Languages*, National Geographic.

Një nevojë e tillë e vazhdueshme vihet re sidomos në kohët tona moderne ku zhvillimi dhe përparimi galopant e frenetik në çdo fushë të jetës lidhur veçanërisht me teknologjinë kërkon vazhdimisht emërtimin e fenomeneve shoqërore, politike, ekonomike, sociale, kulturore që lindin si rrjedhojë e asaj që kërkon vetë koha.

Jo më larg se një vit më parë mendjet tona dhe komunikimi ynë u dyndën dhe u bombarduan me informacione të reja konceptuale dhe terminologji nga ato më specifike mjekësore deri tek më të thjeshta si: Coronavirus, pandemi, maska kirurgjikale, PPF2, tampon seriologjik, karantinë, antikorpe, variant, mutacion, oksimetër, distancim social, etj. Sigurisht që një pjesë e tyre ishin mjaft të njohura dhe të ditura në ambientet profesionale mjekësore por të panjohura ose shumë pak të njohura nga pjesa më e madhe e popullsisë që as kishte dëgjuar dhe as që kishte për t'i mësuar nëse fenomeni nuk do të shfaqej. Sigurisht, ky që një fenomen mbarëbotëror dhe jo i një kombi të veçuar dhe nuk përfaqëson asnjë komb në veçanti, por fenomeni që i tillë që gjeneroi përdorim e një terminologjie të caktuar në një periudhë të caktuar kohore.

Në këtë mënyrë kuptojmë se si kultura ka ndikuar në gjuhë: një fenomen i caktuar kulturor ka një larmi gjuhësore si përgjigje për ta përshkruar atë. Nga ana tjetër, mjeti gjuhësor ndikon në kulturë: një larmi e caktuar fjalësh përdoret për të përshkruar një fenomen të caktuar.

Në thelb, kultura konsiderohet si një repertor i besimeve, përvojave, praktikave dhe vlerave të përbashkëta që përdoren nga një grup njerëzish për të kuptuar botën që i rrethon⁸, ndaj dhe nëse duam që ta njohim këtë grup dhe të komunikojmë me të lind nevoja e njohjes së tyre dhe kjo jo vetëm në aspektin gjuhësor – kulturor por edhe atë njerëzor.

Kështu, ata që janë gati të mësojnë një gjuhë të ndryshme nga e tyreja, duhet të mësojnë gjithashtu një kulturë të ndryshme, domethënë, duhet të kuptojmë një varësi të caktuar të dy faktorëve dhe për këtë arsye të arrihet në përfshirjen e kulturës në studimin e një gjuhe.

⁸ Nasir, N., Hand, V. (2006). Exploring sociocultural perspectives on race, culture, and learning. Review of Educational Research, 76, fq. 449-475

Në komunikimin e ndërsjellë që kemi me të tjerët ne marrim në mënyrë të vetëdijshme apo shpesh të pavetëdijshme koncepte, shprehje, forma, idioma gjuhësore të të tjerëve, të cilat i huazojmë duke i përdorur për ndonjë periudhë kohore të caktuar sipas nevojave, të tjera që i interiorizojmë, transformojmë e përshtatim dhe i bëjmë tonat si mjet për përmbushjen e nevojave tona dhe bashkë me to aspekte kulturore të asaj gjuhe, sepse e kemi konsideruar, vlerësuar, pranuar dhe bërë pjesë të gjuhës dhe kulturës tonë.

Pra, nëse do i referoheshim konceptit të disa festave që tashmë kanë hyrë dhe janë bërë pjesë deri diku e kulturës tonë, do vinim re që festa si Shën Valentini, apo Halloween janë festa që kanë hyrë vonë tek ne, pas viteve 90, atëherë kur dëshira e një populli të mbajtur gjatë mbyllur ishte ajo e imitimit dhe huazimit të çdo lloj gjëje të huaj dhe si rrjedhojë dhe e këtyre festave si fenomen kulturor. Gjithashtu edhe festa me karakter më të ngushtë familjar që dikur nuk ekzistonin si *babyshower*, *gender reveal*, propozime publike për martesë etj., janë huazuar dhe tashmë kanë hyrë dhe janë bërë pjesë e kulturës pavarësisht që janë përqaftuar vonë. Bashkë me anën formale të realizmit të tyre kanë hyrë në përdorim edhe forma gjuhësore të huaja, kryesisht amerikane, që lidhen ngushtë me to. Fenomeni i përdorimeve të festave të huaja dhe shprehive gjuhësore të huaja sigurisht është një argument tjetër shumë i rëndësishëm për t’u analizuar por jo në këtë kumtesë.

3. Edukimi ndërkulturor

Para se t’i referohemi konceptit të edukimit ndërkulturor është e nevojshme të kuptojmë se çfarë do të thotë edukim.

Edukimi është një fakt thelbësor për jetën e njeriut. Ai realizohet, edhe pse në forma të ndryshme tek të gjithë popujt dhe në të gjitha kohërat, ku të rriturit përpiqen të përcjellin tek brezat e rinj zakonet, ritet, parimet, njohuritë që kanë nga përvoja e përbashkët duke e ushqyer dhe paraqitur si të domosdoshme për të marrë pjesë në mënyrë efektive në jetën e komunitetit.⁹

⁹ Mencarelli, M., (1970), *La struttura del discorso pedagogico*, Pro-Manuscripto, Arezzo. fq. 3

¹⁰ Balboni P.E. (1994), “*Didattica dell’italiano a stranieri*”, Bonacci editore, Roma, Fq 21

Edukimi është procesi i studiuar nga shkencat pedagogjike në të cilin mundësohet të dalë në pah, ajo që subjekti ka si potencial për vetëzhvillimin pra (vetëpromovim), për marrëdhëniet me të tjerët (socializimin) dhe lidhur me me mjedise të tjera kulturore (kulturim).

10

Në këndvështrimin antropologjik-kulturor edukimi është një proces që synon humanizimin e njeriut dhe që realizohet me dhe ose pa qëllim, me modalitete të diferencuara, shpesh të kushtëzuara nga kultura në të cilën zhvillohet, në koherencë me vizionin që ka qenia njerëzore, potencialin e saj, vlerën dhe qëllimet të cilat mund të arrihen.

Pluralizmi i konceptimeve për njeriun dhe shumëfishimi i modeleve kulturore përcaktojnë poliseminë e fjalës *edukim*, përdorimi i së cilës është i lidhur me pritshmëri të diferencuara që nuk e lehtësojnë propozimin e një përkufizimi të vetëm të termit, të aftë të përfaqësojë pasurinë dhe shumëllojshmërinë e kuptimeve të tij.

Në lidhje me konceptin e edukimit ndërkulturor thuhet që ai përforcon kuptimin e demokracisë, duke pasur parasysh se “diversiteti kulturor” duhet të konsiderohet si një burim pozitiv për proceset komplekse të rritjes së shoqërisë dhe individëve. Prandaj, objektivi parësor i edukimit ndërkulturor përvijohet si promovimi i kapacitetit për bashkëjetesë konstruktive në një strukturë shumëplanëshe kulturore dhe sociale. Ai përfshin jo vetëm pranimin dhe respektimin e të ndryshmëve, por edhe njohjen e identitetit kulturor, në kërkimin e përditshëm të dialogut, mirëkuptimit dhe bashkëpunimit, në një perspektivë pasurimi reciprok.¹¹

4. Mësimi i një kulture të huaj

Të mësuarit e një kulture të huaj mundësohet nëpërmjet një kontakti të vazhdueshëm dhe gradual në klasat e gjuhës së huaj. Kjo njohje graduale realizohet në shtrirje në kohë dhe në mënyrë të vazhdueshme në mënyrë të tillë që procesi mos krijojë refuzim psikologjik të saj apo

¹¹ Qarkore Ministrisë (1990) - https://www.edscuola.it/archivio/norme/circolari/cm205_90.html

¹² Valdes, J.M., (1996), *Culture Bound: Bridging the Cultural Gap in Language Teaching*. Cambridge University Press.

shok kulturor, apo në të kundërt një lloj venerimi deri në pikën e heqjes dorë nga identiteti kulturor i gjuhës amtare.

Ky lloj refuzimi apo shoku kulturor ndodh atëherë kur përballja me një aspekt kulturor është kaq e menjëhershme dhe kaq e ndryshme nga ajo që ne njohim ose pranojmë saqë goditja psikologjike është e atij niveli të fortë që sjell si rrjedhojë mospranueshmërinë dhe refuzimin total për ta njohur atë aspekt.

Kështu, nëse do t'i riktheheshin edhe njëherë periudhës së pandemisë, kur u hamendësua që virusi nuk ishte prodhim i një laboratorit në Wuhan por shkak - rrjedhojë e ushqyerjes me lakuriqë nate, e pamendueshme për një pjesë të mirë të botës, kinezët u anatemuuan dhe u neveritën për shkak të mënyrës së tyre të ushqyerjes. Sigurisht, që kjo lloj ushqyerjeje do të ishte thjesht e papranueshme në kushte të tjera, por në kushtet e pandemisë ajo u kthye në objekt sulmi dhe denigrimi. Kjo përbën një shembull të qartë se si një aspekt kulturor i një kombi trajtohet si denigrim i qenies njerëzore dhe mospranimi bëhet real, i dukshëm madje i dhunshëm duke sjellë përbuzje dhe neveri shoqërore ndaj një kombi.

Ndaj në mësimin e kulturës së një gjuhe të huaj mësuesi i asaj gjuhe duhet të mundësojë realizimin e relativizmit kulturor, të pranimi të tjetrit dhe diversiteti të tij ose quajtur ndryshe distanca sociale ndërmjet dy kulturave.¹²

Kjo do të thotë pranimin e një larmie modelesh, në kuptimin që secili është më i miri për atë kulturë, secili është shprehja e një populli, atë që Freddi e ka përcaktuar si «relativizëm kulturor». *Sipas këtij parimi, nuk ka kulturë që është më e mirë se një tjetër, por secila përfaqëson plotësisht një popull.*¹³

Ky është një nga objektivat më të rëndësishëm që synon njohja e një kulture të huaj. Realizmi i këtij objekti mundësohet duke reduktuar “distanca sociale” që ekzistojnë ndërmjet dy gjuhëve dhe dy kulturave, sepse sa më e madhe të jetë kjo distancë aq më i vështirë do të jetë mësimi i gjuhës dhe kulturës së asaj gjuhe. Reduktimi i kësaj distance kërkon nga mësuesi përkushtim, njohje të mirë të modeleve kulturore të asaj gjuhe, shmangien e stereotipave dhe ofrimin e

¹³ Freddi G., (1995), *Didattica delle Lingue Moderne*, Minerva Italica.

modeleve kulturore autentike që i mundësojnë nxënësit të njohë qartësisht dhe realisht një aspekt kulturor.

Mësuesi ka për detyrë që në krahasimin ndërmjet dy kulturave të gjejë pikat e përbashkëta që mund t'i lidhin ato si dhe dallimet ndërmjet tyre. Në këtë lloj përjasje atij i duhet të jetë asnjans dhe të ofrojë sqarime pa denigruar dhe pa lartësuar një kulturë në krahasim me tjetrën.

Gjithashtu një faktor i rëndësishëm në njohjen e një kulture ka motivimi. Të motivosh do të thotë të nxisësh për të arritur qëllimin dhe objektivat lidhur në këtë rast me njohjen e gjuhës së huaj.

Por çfarë lloj motivimi duhet të kemi parasysh në mësimin e një gjuhe dhe kulture të huaj. Balboni¹⁴, e ndan analizën e motivimit në tre makro-kategori bazë:

- Motivim i bazuar në detyrim, pra, detyrimi për të mësuar (për shembull në mjedisin shkollor), i cili, nëse nuk mbështetet nga interesi efektiv, prodhon të mësuar, por jo përvetësim: përmbajtjet në fakt ruhen në kujtesën afatshkurtër dhe harrohen shpejt.
- Motivim i bazuar tek nevoja, motivimi i lidhur me hemisferën e majtë cerebrale, në të cilën nxënësi është i vetëdijshëm në mënyrë racionale për nevojën për të zhvilluar njohuri specifike për të arritur një qëllim.
- Motivimi i bazuar tek kënaqësia, “një motivim i lidhur në thelb me hemisferën e djathtë të trurit, por që mund të përfshijë edhe të majtën, duke u bërë kështu shumë i fuqishëm”

Sigurisht që është e qartë që motivimi i bazuar në detyrim nuk gjeneron nxënie dhe humbet në kohë, ndaj dy format e tjera të motivimit janë ato që mbështesin nxënien. Por ndërsa motivi i bazuar tek nevoja është i lidhur më tepër me karrierën profesionale apo mbijetesën dhe integrimin në një shoqëri të huaj për një të rritur, kjo nuk mund të jetë shumë e vlefshme për fëmijët dhe adoleshentët, tek të cilët nxënia duhet të bazohet edhe në kënaqësinë që ata përjetojnë. Ndaj dhe mësimdhënia duhet të bazohet më shumë në këto lloj motivimesh.

¹⁴ Balboni, P. E. (2002) *Le sfide di Babele*, Utet, Torino, fq 37.

- Si mundësohet kjo?
- Mësuesi duhet para së gjithash të ketë një formim të mirë psiko - pedagogjiko- didaktik, të tillë që i mundëson njohjen e thellë të proceseve të nxënies në të gjitha aspektet që nxënia përfshin tek individit në një moshë dhe nivel të caktuar, me qëllim që të përdorë teknika dhe strategji të tilla të mësimdhënies që mundësojnë arritjen e objektivave.
- Të ofrojë modele kulturore autentike të përshtatura me interesin, moshën dhe nivelin e studentit.
- Të dijë të trajtojë me kujdes aspektet kulturore të huaja duke ofruar shpjegimet përkatëse me karakter njohës, të tilla që i mundësojnë studentit njohje dhe pranim të diversitetit të tyre.

Siç dhe e shohim qartë roli i mësuesit në mësimdhënien e kulturës së një gjuhe të huaj është mjaft i rëndësishëm dhe ai është një pikë e fortë referimi ku nxënësi gjen informacionin dhe shpjegimin e duhur lidhur me paqartësitë dhe vështirësitë që mund të hasë.

5. Përfundime

Për sa më sipër mund të themi që mësimdhënia e një kulture të huaj është një faktor mjaft i rëndësishëm në formimin e duhur të individit në një gjuhë të huaj me qëllim realizmin e tij si individ në të ardhmen lidhur me përdorimin dhe komunikimin e atij individit në një gjuhë të huaj. Njohja e një kulture të huaj e përfshin individin jo vetëm në konceptin gjuhësor por edhe në atë qenësor si individ.

BIBLIOGRAFIA

- Balboni P.E. (1994), *“Didattica dell’italiano a stranieri”*, Bonacci editore, Roma.
- Balboni, P. E. (2002), *Le sfide di Babele*, Utet, Torino.
- Boas, Franz 1964 [1911]. *Questioni fondamentali dell’antropologia culturale* [*The mind of primitive man*]. Buenos Aires: Solar/Hachette
- Freddi G., (1995), *Didattica delle Lingue Moderne*, Minerva Italica.
- Giaccardi C. (2005), *La comunicazione interculturale*, Mulino
- Greimas, A. J. (1970). *Les proverbes et les dictons*. Du sens,1.

- Harrison K. D. (2010), *The Last Speakers: The Quest to Save the World's Most Endangered Languages*, National Geographic.
- Mencarelli, M., (1970), *La struttura del discorso pedagogico*, Pro-Manuscripto, Arezzo.
- Nasir, N., Hand, V. (2006). *Exploring sociocultural perspectives on race, culture, and learning*. Review of Educational Research, 76. Qarkore Minstrisë (1990) https://www.edscuola.it/archivio/norme/circolari/cm205_90.html
- Sapir, E. (1921). *Language*. New York: Harcourt Brace.
- Valdes, J.M., (1996), *Culture Bound: Bridging the Cultural Gap in Language Teaching*. Cambridge University Press.
- Whorf, B. L. (1956), *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee whorf*, John B. Carroll (ed.), ed., MIT Press.

JEHONA QË LETËRSIA I JEP TRASHËGIMISË KULTURORE

Prof. asoc. Dr. UKË BUÇPAPAJ

Fakluteti i Gjuhëve të Huaja

Universiteti i Tiranës

uk.bucpapaj@unitir.edu.al

Msc. LINDITA KASAJ

Fakluteti i Gjuhëve të Huaja

Universiteti i Tiranës

lindita.kasaj@unitir.edu.al

ABSTRACT

The article deals with the echo and the important role that literature has for preserving and transmitting the values of our national heritage. We will deal with Albanian fortifications over the centuries, giving examples such as the "Castle" a novel by Ismail Kadare and "The Siege of Shkodra" a novel by Marin Barleti which mainly talk about the war between the Albanians and the Ottomans in the 15th century. Castles were not only places where wars were fought, but in times of peace, various activities took place. There you could hear the hammers of the blacksmiths, who prepared tools, other craftsmen produced baked clay vessels, tanned leather, worked on bronze and silver ornaments. Civilizations were born when man became aware that, more than what he found ready in nature, he should create, and above all preserve what others had created. As an example of the great civilizational transformations we will treat the novel Ali Pasha Tepelena, by the author Sabri Godo. According to the author: "Before starting this third edition, I went and saw the places where Ali lived and ruled, I saw the cities, the forts."

Keywords: castles, national heritage, fortifications, literature.

Letërsia ka një rol shumë të rëndësishëm në ruajtjen dhe transmetimin e vlerave të trashëgimisë sonë kombëtare. Romanet historike, librat arkeologjikë, mitet dhe legjendat na japin shumë informacione të përshkruara me kujdes dhe në një mënyrë të bukur që vetëm letërsia mund ta bëjë. Do të shohim dhe kuptojmë se kështjellat nuk ishin vetëm vende ku bëheshin luftëra, por në kohë paqeje zhvilloheshin aktivitete të ndryshme.

Kushdo që ishte zot i tyre sundonte krahinat përreth, kontrollonte rrugët dhe shtigjet. Ushtritë e huaja që vinin për të pushtuar vendin duhej të merrnin kështjellat.

Pushtuesit i rrethonin kështjellat për muaj të tërë, derisa u mbaronte uji dhe ushqimi. Shpesh armiku, i lodhur dhe i thyer, kthehej prej nga kishte ardhur. Rreth mureve të kështjellave kanë ndodhur shumë ngjarje. Historia ka regjistruar vetëm disa prej tyre dhe shumë gjëra janë harruar prej kohësh. Por ka ngjarje që kanë lënë gjurmë mes mureve të rrënuara dhe dheu që i mbulon i ka ruajtur për trashëgimtarët e atyre që punuan dhe luftuan në kështjella. Kështjellat kanë histori dhe legjenda të bukura. Ne do të fillojmë me disa nga kështjellat ilire.

Amantia që në lashtësi njihej si qyteti i sportit, ishte më i bukuri i tërë qyteteve të amantëve ishte kryeqendra. Shkëmbi gëlqeror mbi të cilin ngrihej qyteti zgjatej nga lindja në perëndim, sikur donte të shkëputej nga mali i frikshëm i Tartarit. Vetë natyra ishte kujdesur për mbrojtjen e qytetit të mbushur plot me qytetarë të Amantias dhe të qyteteve të tjerë që vinin për të parë lojrat.

Butroti është i njohur për legjendat e bukura. Për vendbanimet ilire përmendim edhe kalatë të cilat shërbenin edhe si fortifikime mbrojtëse në rast rreziku. Është e rrallë të gesh qytete antike, për të cilat tregohen aq shumë legjenda, sa për Butrotin. Sipas shkrimtarit të lashtë, Stefan Bizantinit, kështjella ishte themeluar nga Heleni, vëllai i heroit të famshëm trojan, Hektorit: "tregojnë legejndën se emrin ia vuri Heleni, kur duke udhëtuar nga Troja për në Perëndim, bëri fli gjatë zbritjes së tij në Epir. Kau që po përgatitej për fli, i shpëtoi thikës kur po e thernin dhe iku me të shpejtë përmes detit; hyri në një gjë dhe doli në breg të një toke të pabanuar dhe atje ra dhe ngordhi. Atëherë Heleni e mori si fatthënie dhe i vuri emrin Buthrotos, siç thotë Teukri nga Kyziku. Ngjashmëria e emrit Bous, që në greqisht do të thotë dem,

i ka nxitur disa arkeologëqë ta lidhin emrin e Butrotit me atë legjendë.

Vizita legjendare e heroit trojan, Eneut, në Butrint, i shërben poetit të madh romak, Virgjilit, për të shkruar një nga këngët më të bukura të poemës së tij, Eneida. Në këtë poemë ai tregon rrugën e gjatë që bën Eneu që nga Troja, të cilën e braktis mes flakëve, duke mbajtur mbi supe babain etij plak, Ankizin, dhe duke tërhequr për dore të birin Julin. Virgjili e përshkruan në këtë mënyrë ardhjen e Eneut në Butrot:

*“Pra duke ecur shoh një Trojë të vogël
dhe një pergam në ngjasim të atij të madhit,
dhe një përrua të thatë, të quajtur Ksanth,
dhe aty në prag puth edhe Portën Skea
Edhe trojanët bashkë me mua kënaqen
Me një qytet vëlla, kurse vetë mbreti
Po i priste nën portikët e gjerë”.*

Butrinti nuk kishte hyrë rastësisht në poezinë e Virgjilit. Edhe pse një qytet i vogël, ai ishte bërë mjaft i famshëm në shekullin I para Krishtit, ai u vizitua nga disa nga njerëzit më të rëndësishëm të kohës. Vetë Cezari kishte ardhur në Butrot në fillim të vitit 48 para Krishtit. Sipas ditarit të tij, ai kishte krijuar një bazë në Butrot për të furnizuar ushtrinë e tij me ushqime.

Në romanin historiko-letrar: “Arhondi i fundit i Butrintit” i Halil Shabanit flet për zbarkimin e ushtrisë romake në Butrot.

“Zbarkimi i ushtrisë romake, në bregdetin ilir, nga Lisus, Dyrah, Apolloni dhe Orikum, e më vonë në Grai e Butrot, si dhe largimi i zotit nga qyteti i diellit, ishin dy goditje shumë të mëdha për Nikanorin. Po bëhej gati për të fjetur, por sytë nuk i mbylleshin. Mendja e tij po bluante vetëm ato dy ngjarje. Butroti për të ishte një nga qytetet më të fortifikuara, i mbrojtur jo vetëm nga tre mure rrethuese, por edhe nga pengesat natyrore: liqeni, deti dhe kanali i gjerë. Banorët mund të mbroheshin nga muret e larta, madje vetëm me shigjeta harqesh e shtizash ose me gurë. Lajmi, i përhapur shpejt nga miqtë e tij se “Njësitë e para romake hynë në Butrot”, i ra si rrufe mbi kokë.”

Mund të shohim se një luftë e madhe u organizua në Butrint me ardhjen e romakëve. Kalatë e shumta në të gjitha viset e territorit ilir, numri i madh i shpatave, helmetave dhe armëve të tjera në varrezat e luftëtarëve ilirë, si dhe përshkrimet e luftëtarëve që gjejmë në burimet e shkruara antike, dokumentojnë mjaft bindshëm. luftërat e ilirëve ndër shekuj.

Marin Barleti dhe “Rrethimi i Shkodrës”

Jo rastësisht në krye të letërsisë sonë janë dy vepra që mund të quhen dy monumente të kësaj periudhe të lavdishme: “Rrethimi i Shkodrës” dhe “Historia e jetës dhe e veprave të Gjergj Kastriotit Skënderbeut”, të dyja të shkruara nga i yni. autor Marin Barleti. Barleti tregon motivet që e shtynë të angazhohej për një vepër kaq të madhe e të rëndësishme.

Barleti thekson detyrën ndaj “atdheut” që të mos i mohojë diçka të drejtë dhe të ndershme..., që ai e ka kërkuar nga unë”, të mos “të shurdhojë... atij vendi kaq të dashur për mua.

Po kush ishte Barleti? – do të pyesë me të drejtë lexuesi. Ajo që dimë për datat e jetës së tij janë vetëm këto: Ai ishte një prift nga Shkodra, autor i tre veprave latine “Rrethimi i Shkodrës”, botuar në Venedik më 1504; “Historia e jetës dhe e veprave të Skënderbeut”, botuar në Romë midis viteve 1508 - 1510 dhe e një “Përmbledhje e jetës së papëve dhe perandorëve”, botuar në Romë midis viteve 1508-1510. Vetë Barleti ishte dëshmitar i rrethimit të parë të Shkodrës nga osmanët, sepse ishte aty, ndërsa në rrethimin e dytë mori pjesë në luftime. Më vonë emigroi në Itali. Barleti e shkroi këtë libër për të inkurajuar shqiptarët për një ndërmarrje të re ushtarake. Luftën që bëjnë shkodranët për mbrojtjen e qytetit të tyre, autori e konsideron si pjesë përbërëse të asaj që populli shqiptar ka bërë prej dhjetëra e dhjetëra vitesh kundër pushtimit osman. Vetë ngjarjet flasin për këtë mjaft qartë.

Barleti e ka ndarë romanin “Rrethimi i Shkodrës” në tre kapituj, ose siç quheshin dikur, në tre libra. Libri i parë përmban një parathënie kushtuar Dukës së Venedikut. Libri i dytë nis me përpyekjet e Mehmetit II për pushtimin e Shkodrës. Libri i tretë tregon dështimin e të gjitha sulmeve dhe vendimin e Sulltanit për t’u larguar dhe marrë qytetin

nga uria. Në pak faqe, Marin Barleti ka ringjallur një botë, një epokë të tërë. Para së gjithash, ai është historian dhe mendonte se historia duhet t’i shërbejë të vërtetës, të jetë mësuese e jetës, t’i mësojë njerëzit dhe gjithashtu t’i shërbejë së bukurës.

“Kështjella” – Ismail Kadare

Kështu edhe “Kështjella” është kompozim e strukturë e gjetur në historinë e popullit. Është historia e rrethimit dhe qëndresës së shumë kështjellave, po simbolikisht është historia e qëndresës shqiptare. Kështu ndodhi në epokën e Skënderbeut me ushtritë e sulltanëve osmanë. Kështu ka ndodhur në Shkodër, në Dibër, në Kosovë, në Martanesh, në Kurvelesh e Mallakastër, në Plavë e Guci, e Lëkurës.

Duke e parë qëndresën shqiptare në plan monumental, autori ka synuar një gjuhë lakonike, një shkurtësi sintetike të kronikës dhe përsiatje të kështjellarit në fillim të çdo kapitulli. Ato, si tërësia e veprës, janë një mësim nga historia, nga realiteti i kohës dhe paralajmërim për të ardhmen.

“Në të dalë të dimrit, -n্থuhet në kronikën e kështjellarit që në hyrje të romanit, - kur delegatët e sulltanit u larguan, ne e kuptuam që lufta ishte e pashmangshme. Ata na bënë gjithfarë presinësh që ne të prananim vasalitetin. Në fillim përdorën lajkat dhe premtimet, pasataj na akuzuan si renegatë dhe mosmirënjohës. Më në fund, na kërcënuan hapur se do të na mposhtnin me anë të luftës. Ju u besoni shumë mureve të kështjellave tuaja, na thanë ata, por edhe në qoftë se ato mure janë vërtet të papushtueshme, atëherë ne do të bëjmë që sa herë të vijë koha e korrjeve dhe e ditëve të lëmit, ju të shikoni qiellin sikur të ishte fushë e mbjellë dhe hëna t’ju duket si drapër....

Nuk kaloi as një muaj kur të gjithë vasalët e sulltanit, pasi morën letra prej tij, njëri pas tjetrit i prenë marrëdhëniet me ne”²

Më tej nga fundi i romanit:

“Ata provuan çdo gjë kundër nesh, duke filluar nga topat gjigandë gjer te minjtë e infektuar. Ne qëndruam dhe po qëndrojmë. E dimë që

² Alfred Uçi(-), Mitologjia/Folklori/Letërsia, “Naim Frashëri”, Tiranë.

kjë qëndresë po na kushton shtrenjtë dhe ndoshta do të na kushtojë edhe më shtrenjtë. Por dikush duhet të qëndrojë. Në rrugën e e hordhisë së çmendur gjithmonë duhet të çohet dikush dhe këtë herë koha n zgjodhi ne. Koha na vuri përpara dy rrugë: rrugën e lehtë të nënshtrimit dhe rrugën e rëndë të luftës. Ne zgjodhëm të dytën. Ne mund të zgjidhnim të parën, në qoftë se do të mendonim vetëm për veten tonë. Ne mund t'i ngrysim ditët tona në paqe, pranë parmendës dhe ullinjve, - por kjo do të ishte paqe e vdekjes”.

Dhe, në kronikën para kapitullit të fundit bien daullet e shiut. Kampi i tyre i zhurmshëm merr pamje tepër të zymtë “Ja, pra, kjo është ushtria më e madhe e botës së sotme. Ajo rri aty nën këmbët tona, duke u qëlluar në shi. Ata që do të jetojnë më vonë mbi këtë tokë do ta kuptojnë se ne nuk e patëm të lehtë të ngriheshim në këtë luftë vigane kundër përbindëshit më të madh të kohës. Ne nuk do të lëmë pas statuja dhe kolona madhështore. S’patëm kohë dhe, me sa duket, në pushimet midis rrebesheve që do të vijnë, s’do të kemi kohë t’i bëjmë ato. Në vend të tyre po lëmë këta gurë të rëndë muresh që po i lag këtë mëngjes të vrenjtur nga ky shi i luftës”

Kjo është njëra anë, njëri kënd shikimi: i madhërishtëm, monumental e solemn, aq sa mund të jetë solemne një “stinë” lufte, jeta e një populli të tërë e kaluar në luftë e në rrethime.

Romani “Kështjella” në shumanshmëri e me një thjeshtësi e qartësi të rrallë flet shumë edhe për këtë çështje. Këndi tjetër i shikimit është paraqitja mjaft e hollësishme e gjendjes së ushtrisë osmane e, përmes tyre, e rendit ekonomik, shoqëror e politik të Perandorisë Osmane në atë kohë.

Për vërtetësinë e hollësive ekonomike, politike, administrative, ushtarake historianët mund të thonë më me kompetencë fjalën e tyre, por për ne ka rëndësi se në drejtimet kryesore autori i përmbahet së vërtetës historike dhe e ka pasqyruar atë me shprehimësi të madhe artistike, deri dhe me nuanca të gjendjeve psikologjike e morale. Ndërsa “Kështjella” është vepër me përmbajtje atdhetare për qëndresën shqiptare dhe kuptimin historik të saj tej kohës e vendit.

Ali Pashë Tepelena nga Sabri Godo

Autori: «Koha që jam marrë me Ali Pashën e Tepelenës shkon në tridhjetë e pesë vjet, natyrisht në periudha të caktuara. Për mua ai ishte një figurë që nuk mund të mposhtet dhe që ka gjithmonë diçka për të thënë.

Tani e hoqa qafe, por edhe ai mua. Nuk u përpoqa t’i bëja imazhin, po ju them të vërtetën. Arti dhe kërkimet historike nuk kanë fund, por ky është libri që e kam dashur dhe që mund të shkruaj për Aliun; dhe në të nuk kam asgjë për të hequr apo shtuar.»³

Në këtë vepër të bukur stilistike, vlerësimi i figurës së Ali Pashë Tepelenës zë një vend qendror në hapësirën problematike historike, me aludime të shumta për epokën tonë. Historiografia jonë ka bërë përpjekje të konsiderueshme për ta trajtuar këtë figurë. Ndër veprat më të plota dhe me vlerë është libri “Ali Pashë Tepelena” i Sabri Godos, i shkruar me mjeshtëri, njohuri të thella dhe mjeshtëri.

Ndër udhëtarët që na kanë lënë kujtime të errëta të takimeve me Ali Pashë Tepelenën, një vend të veçantë zë padyshim anglezi (Henri Holland), për faktin se u bë mjeku dhe këshilltari i besuar i Vezirit të ashpër të Janinës.

Vizita e Henry Holland nuk mori pjesë në misione sekrete. Djali anglez ishte diplomuar për mjek në Edinburg dhe ishte në një udhëtim 18-mujor përmes Portugalisë dhe Spanjës, në Shqipëri, Greqi dhe Turqi. Hollanda, përveçse mjeku, kishte njohuri nga gjeologjia, kimia dhe arkeologjia.

Holland nuk ka frikë ta quajë Ali Pashën tiran, por në të njëjtën kohë e justifikon me nevojën për t’u përballur me anarkinë feudale. Diçka që u ndje qartë në ndryshimin e menjëhershëm të situatës ku pushteti i Aliut u vendos rishtazi, si në Gjirokastrë dhe Vlorë. Ishte një pushtet që Aliu e mbante me të gjitha mjetet. Holland kishte parë gjurmët e masakrës së tmerrshme të Hanit të Valares, ku u masakruan 800 banorë të fshatit Kardhiq. Ai shikonte sesi ky fshat ishte i shkretë dhe si po i shkatërroheshin shtëpitë, për të ndëshkuar një fyerje të rëndë që i ishte bërë nënës dhe motrës së tij, gati gjysmë shekulli më parë. “Hakmarrja e tij – përfundon ai – nuk është një ndjenjë momenti, e cila

³ Sabri Godo(2003), Ali Pashë Tepelena, “Dudaj”, Tiranë.

*shuhet kur objekti shkatërrohet, por vazhdon me kalimin e viteve dhe godet për qejfin e tij, edhe fëmijët dhe gjithë rracën e armikut”.*⁴

Në ndryshim nga këto cilësi të papranueshme për të riun anglez, ai jep edhe anën pozitive të Aliut: “Mendimi i shpejtë, mprehtësia e rrallë e vëzhgimit, një bashkim energjie dhe vendosmërie në veprim dhe shumë vendosmëri personale, lidhen me aftësinë për dinakëri të pazakontë. Një shkallë lirie nga paragjykimet kombëtare dhe fetare, e cila haset rrallë në mesin e sundimtarëve turq. Ai ka përqafuar me ndërgjegje në territorin e tij disa nga përparimet e kombeve më të përparuara. Aliu ka shkatërruar bandat e shumta të grabitësve që po rrënonin banorët e paktë të vendit. Me urdhër të tij u hapën rrugë, u ndërtuan dhe u bënë përpjekje për përmirësime bujqësore”, na bën me dije Holland se Ali Pasha dinte të shkruante turqisht dhe greqisht. Ai ishte i interesuar për çështje që kishin të bënin me përmirësimin e brendshëm të territorit të tij, ndërtimin e rrugëve dhe urave, zbulimin e minierave, përmirësimin e bujqësisë dhe çështje të tjera.

Mënyra se si Aliu komunikonte me luftëtarët shqiptarë ishte miqësor, Aliu i trajtonte si miq, i njihte me emër, meritat dhe familjet e tyre dhe i shpërblente me dhuratat më bujare. Edhe të huajt, sipas të dhënave bibliografike, kanë shkruar shumë për Ali Pashë Tepelenën. Letërsia me jehonë e bukur dhe të kujdesshme që i bën kështjellave e legjendave është një burim i rëndësishëm edhe në funksion të turizmit duke i ardhur në ndihmë udhërrëfyesve turistike që të përcjellin historitë e bukura, traditat dhe legjendat e lashta të vendit dhe popullit tonë.

BIBLIOGRAFIA

- GJERAK KARAIKAJ (1981), 5000 vjet fortifikime në Shqipëri, Shtypshkronja e re, Tiranë. 2. MARIN BARLETI (1981), Rrethimi i Shkodrës, Shtypshkronja e re, Tiranë.
- NERITAN CEKA (2006), Udhëtim në kështjellat ilire, Migjeni, Tiranë.
- ALFRED UÇI (-), Mitologjia/Folklori/Letërsia, “Naim Frashëri”, Tiranë.
- ALEKSANDËR STIPÇEVIQ (2002), ILIRËT/Historia, jeta, kultura, simbolet e kultit, “Toena”, Tiranë.
- SABRI GODO(2003), Ali Pashë Tepelena, “Dudaj”, Tiranë.
- HENRY HOLLAND(2008), Mjek Te Ali Pasha, “Migjeni”, Tiranë.

⁴ Henry Holland(2008), Mjek Te Ali Pasha, “Migjeni”, Tiranë.

INSTITUCIONI I BESËS DHE I FJALËS SË DHËNË NË EPOSIN SHQIPTAR

Dr. ELVIS BRAMO

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
Universiteti i Tiranës
elvisbramo@yahoo.com

ABSTRACT

Regarding the Albanian epic, collected and published for the first time by the Franciscan fathers Bernardin Palaj and Donat Kurti, in 1937, in volume II of the “Visaret e Kombit” (National Treasures) series, with the subtitle “Kânga kreshnikës and Legend” (Kreshnik^[1] Songs and Legends), there were and are opinions of different as to its originality: it is obliquely borrowed, with all the epic content, or our authenticity inherited over the centuries. Without dealing with this historical and ethnological argument, we say that the Epic has, for a long time, accompanied the heroic songs of the Northern Highlands and there are indicators of Albanian virtues, among which Faith and the Word given, are the foundation of the events described and in the actions of the characters. The wise and indefatigable collectors, Palaj and Kurti, *have convincingly expressed that the old songs, known by the Alpine people under the name “Kreshnik songs”, old songs, lute songs, are the most precious treasures of the language, the most vivid expression of many generous feelings and the typical appearance of the physiognomy of our nation.*

Precisely, we are drawn from this depiction, and we have chosen to research within the Epos this characteristic of our people in the regulation of the internal life of the inhabitants, as well as in the relations with other peoples, with whom there have economic, linguistic and psychological relations. In all the content of the brave deeds of Jutbina^[2], Besa was a sacred

^[1] Legendary beings in Albanian Folklore

^[2] Capital of the kreshniks, according to Albanian Epos (at present, a location in Bosnia and Herzegovina)

institution, intact, that distinguished them, compared to border kingdoms and kings, just as the Word given - based on the sanctified Besa - was known throughout the Balkan space and Wider. Muji and Halili, all Kreshniks, were united in faith with each other, at the same time, in deeds and fights with foreigners, in every situation they bound the Faith and the Word of Man and came out victorious. This gift of theirs was recognized and appreciated even by the many enemies, who wanted to occupy their pastures and natural resources.

Keywords: faith, sacred institution, authenticity, heritage, old songs.

1. Në botën e legjendave dhe baladave shqiptare, që janë trashëguar ndër breza, është edhe balada për vëllanë e vdekur. Studiuesi ynë i mirënjohur i pasurisë shpirtërore të popullit tonë dhe hulumtues i etnokulturës shqiptare, Sh. Sinani, shkruan se balada e Kostandinit dhe e Doruntinës, është trajtuar si (krye)vepër që ngre lart kultin e besës, shenjtërinë e fjalës së dhënë...” Ky ¹ motiv i rëndësishëm ka të bëjë me rastin e martesës së motrës shumë larg. Në Shqipëri kjo legjendë njihet me emrin *Halil Garria* ose *Kënga e Dhoqinës*. Ndryshe, diku, del edhe me titullin “Besa e Kostandinit”. Pas një fatkeqësie, që ngjet në shtëpi, i vëllai duke dëgjuar zërin e nënës që i kërkon premtimin se do t’i sillte vajzën kur ta kërkonte ajo, ngrihet nga varri dhe shkon e ia sjell. Në këtë legjendë tregohet edhe se sa peshë ka *Fjala e dhënë*, mendim që e shpreh edhe Prof. Shaban Sinani: “Mesazhi i besës është i pranishëm në frymën e baladës...”²

Kënga e Dhoqinës është një variant i këngës së dëgjuar të arbëreshëve të Italisë: Doruntina ose Garentina. Tek arbëreshët, Doruntina ka dymbëdhjetë vëllezër. Këta vriten në luftë. Te Dhoqina, nëntë vëllezërit helmohen nga një përbindësh. Po në të gjitha balladat, në fund, vdesin nënë e bijë. Të *Bleta Shqiptare* e Thimi Mitkos, kjo legjendë na vjen në prozë (Plaka me nëntë djemtë). Po në këtë motiv, është bazuar edhe Kadare për novelën mjaft të bukur “Kush e solli Doruntinën”.³

¹ Shaban Sinani 2012, *Tradita gojore si etnotekst- Studime për etno-folkloristikë krahasimtare*, Naimi, Tiranë, f. 29.

² Shaban Sinani 2006, *Mitologji në Eposin e Kreshnikëve*, Argeta-LMG, Tiranë, f. 69.

³ Ismail Kadare, *Vepra10: “Ura me treharqe”, “Kush e solli Doruntinën”, “Breznitë e hankonakëve”*.

Në shumicën e baladave për Kostandinin dhe Dhoqinën, kur ndodh vdekja e nëntë vëllezërve, paraqesin nënën, që e vrarë në shpirt për humbjen e djemve, kujton premtimin e Kostandinit, që ta marrë vajzën në gjini për kobin e rëndë; më dendur jepet thirrja dhe një varg pasues nëme, si:

“Kostandin, të ardhtë gjëma,
Martove Dhoqinën larg” ...

Por kemi gjetur edhe me pyetjen “Ku e ke besën, Kostandin!?! Kjo shpjegohet jo aq me vërtetësinë e një britme të nënës, sa me barazimin që populli ynë bën midis konceptit të *Fjalës së dhënë* dhe *Besës*, për një veprim që duhet plotësuar patjetër. Pa u zgjeruar këtu për periudhën e formimit të baladave, shënojmë se stidiuesi i epit shqiptar, përmendur më lart, ka shkruar se *bashkë me eposin, deri në kohën e kontakteve të para me rrezikun e ri që po shfaqej nga Orienti, shqiptarët kishin krijuar gjithashtu fondin e baladave, të cilat vinin si kujtime tronditëse të epokave të shkuara. Njëra prej tyre është ajo që njihet në jug me emrin e Kostandinit dhe Doruntinës, kurse në veri me emrin “Kanga e Halil Garrisë”. Kjo baladë mbajti gjallë në kohëra hermetike shpresën mahnitëse të kthimit të njeriut tokësor prej botës së vdekjes.*⁴

2. Së dyti, edhe balada legjendare e ngritjes së kështjellës së Shkodrës,⁵ ka në qendër *besën* e tre vëllezëve, madje *besën e thyer*, kur fjalën e dhënë e mban vetëm vëllai i vogël: nuk i thotë vashës Rozafë të mos sillte bukë të nesërmën, ndërsa dy më të mëdhenjtë u tregojnë vashave të tyre; ja si e përcjell balada këshillën e plakut dhe reagimin e vëllezërve:

- Puna e mbarë, o ju tre vëllazën !
- Ku po e shef ti t’ mbarën tonë ?
Gjithë ditën po punojmë
E gjithë natën po na rrënohet
- A din gja plak me na diftue ?
Kjo kala që nuk shtërngon ?

⁴ Shaban Sinani 2006, *Mitologji nëEposin e Kreshnikëve*, Argeta-LMG, Tiranë, f. 68-69.

⁵ Studiuesit pohojnë se legjendat apo baladat e murosjes shtrihen në të gjithë Ballkanin dhe Europën.

.....
 - Unë e di por kam gjynah.
 - Atë gjynah ti lena ne !
 Kish qitë plaku e u kish thanë
 - A jeni të tre të martuem
 A i kini të tre vashat ?
 Po, na të tre të martuem jena
 E të tre vashat i kena.
 Na difto pra çka me ba ?
 -Pa ndigjoni ju tre vëllazën
 Për n'e daçi ndrejt me punue
 Porosinë që po ju jap
 Kujt mos shkoni me i diftu.

.....
 Lidhni besë e lidhni fe.

.....
 Në konak mos bisedoni
 Vashave mos iu kallxoni
 Nesër nade porsa të zbardhin
 Cila vashë që ju bijnë bukën
 Atë murojeni në kala.

.....
 Se vojt ma i madhi vëlla
 Çarti besë e çarti fe
 Në konak e bisedoi
 Vashës së vet ky i kallxoi.
 Ashtu i dyti vëlla
 Harroi këshillin që pat vu
 Atë që plaku i pat diftue
 Çarti besë e çarti fe
 Në konak e bisedoi
 Vashës së vet edhe ky i diftoi

.
 Heu ! Ma i vogli vëlla
 Mbajti besë e mbajti fe
 Në konak s'e bisedoi
 Vashës së vet nuk i kallxoi.....

Në katër vargje përsëritet emri “besë”: njëherë me foljen në urdhërore “lidhni besë” dhe tri herë me folje në të kryerën e thjeshtë “çarti besë” e, në të gjitha rastet, këto folje dalin brenda vargjeve, duke përsëritur SV (folje + emër): *çarti fe*.

Nocioni i besës, në këtë baladë lidhet me epokën kristiane, kur ai vjen e bashkëshoqërohet edhe me fenë, besimin, më tej edhe aludon me apostullin Judë, që preu në besë Jezusin, duke e kallëzuar tek romakët.... Akti i flijimit që vihet në qendër të baladës së Rozafës, lidhet sigurisht, me kohën e themelimit të *qyteteve të mëdha prehistorike, kështjellave dhe urave të lashta*. “Flijimi, sipas Sh.Sinanit, gjendet edhe te grekët e vjetër, për mbarësi të fushatave luftarake (miti i Efigjenisë), *tek hebrejtë në formën e dëshmimit të devocionit ndaj Perëndisë (Abrahami) dhe tek popuj të tjerë*.”⁶

3. Së treti, duke e ndjekur këtë argument në mënyrë kronologjike,⁷ shohim se edhe në librin e parë juridik “Kanunin e Lekë Dukagjinit”,⁸ mbledhur prej Atë Shtjefën Gjeçovit, zë vend trajtimi i *besës libri i tetët, Ndera, f. 63, f. 66, f. 68*, ku nenet e këtij kodi drejtësie popullore shtjellojnë rastet kur “pritet miku në besë”, prej të pabesit, për të cilin thuhet në & 648: “*I pabesi, qi pret kend vetë a shet kend në besë, grihet⁹ katundisht¹⁰ e shkon gjakhupës*.”¹¹ Në kanun, termi *besë-a*, merr edhe një kuptim tjetër, shënuar në disa paragrafë si: parag. 854 e vijim, në ff. 81-87...Ja dhe shpjegimi i II i termit: “*Besa asht një vade liri e sigurimi, qi shpija e të vramit i jep dorërasit e shpijarëvet të tij, tuj mos e ndjekë për gjak përkohsisht e mje në vade të caktueme*.”¹²

Në letërsinë tonë, ka shembuj ku me anë të virtytit të *besës*, vijnë e dallohen shqiptarë e shkje, siç del në poemën e madhe “Lahuta e Malcis” e Gj.Fishtes (“*Shkjau besë nuk ka*”).

⁶ Shaban Sinani 2006, *Mitologji në Eposin e Kreshnikëve*, Argeta-LMG, Tiranë, f. 70.

⁷ Për personalitetin e princit Lekë, i cili merret si autor i Kanunit, shih: Tonin Çobani, “Princi i përfolur Lekë

Dukagjini”, Toena, Tiranë, 2003, f. 3. Autori trajton edhe ngjarjen historike “WBesëlidhja e Lezhës”.

⁸ At Shtjefën Gjeçovi 2010, *Kanuni i Lekë Dukagjinit*, Botime Françeskane, Shkodër,

⁹ grihet – këtu: vritet, pushkatohet prej gjithë fshatit.

¹⁰ katundisht – fshatçe.

¹¹ Po aty, f. 68.

¹² Po aty, f. 83.

Argumenti

Në nisje të këtij argumenti të zgjedhur prej nesh, është me vend të njihemi me semantikën dhe bazën për pasoja fjalëformuese të lemës *besë-a*, sipas Fjalorit të gjuhës shqipe.¹³ Në fjalor, shpjegimi del si vijon: “ *besë/-a* f.1. fjala e dhënë me sigurinë se do të mbahet, fjala e nderit për një zotim: *i doli nga besa; për besë!* për fjalë të nderit; me të vërtetë; *besa e burrit – pesha e gurit* (fj.u.); vazhdohet me 4 shpjegime, përfshirë shprehje dhe frazema, për të kaluar tek formimet me përngjitje, ndajshesa si dhe kompozita; janë 31 fjalë të reja, fjalë aktive në përdorimin e standardit të sotëm të shqipes, ashtu edhe në letërsinë artistike.

Që në këngën e parë “Gjeto Basho Muji”,¹⁴ del *besa* që lidhet me heroit kryesor të Eposit dhe Zanave “*Besa besë e fjala fjalë!*”¹⁵; *besë* lidh edhe Halili me të bijën e kajlit, Tanushën (kanga IV- e ëma besëthyer ndaj së bijës), ashtu si nallban-probatini tek kënga V (Gj.Elez Alija); si Dizdar Osman Aga, që mendon të ndahet prej Mujit (se po u merr të gjitha lavdet!). Në Epos, *besa* shkon krah për krah me *pabesinë*: nëna e Zukut Bajraktarit shtie dashuri me Balozin e huaj, verbon të birin dhe e torturon, deri sa ky arrin të lidhet me Orët, të cilat i janë *besnike*, e u çlirojnë dhe atyre djalin, *Besën e Zotit orëve jau ka dhanë/Se ‘i nam t’zi n’nânen due me bâ.../ Be në Zotin Zuku ka bâ.*¹⁶

Pa u zgjatur me shembujt e *besës* e të *pabesisë* në Këngët e Kreshnikëve (Eposin heroik), do të ndalemi tek kënga XIII, e cila mban titullin “Ali Bajraktari” dhe nën të, mbledhësit françeskanë kanë shkruar me të madhe emrin “B E S A “. Fabula është kjo: *Ali Bajraktari merr bekimin dhe besën e nënës se nuk do t’ia hapte kujt derën përveç atij, del me u njohë me far e fis e miqtë e babës. Tue kalue nëpër bjeshkë, ulet të pushojë pranë një gurre, e merr gjumi dhe, sa e heton krajli i Çesadës, e burgos; mandej i shkruan nuses së tij të martohej se Alija do të kalbej në burg. E shoqja i shkruan letra tri vjet rresht, njëra i bie në dotë Aliut dhe fshan, kërkon leje për 6 ditë, tue i dhanë besën e Zotit se do të kthehej, por krajli nuk*

¹³ ASHSh2020, Fjalor i Gjuhës shqipe, Tiranë.

¹⁴ Visaret e Kombit-Kangë kreshnikësh dhe Legjenda, mbledhë dhe redaktue nga At B.Palaj dhe At D.Kurtit, Botime Françeskane, Shkodër, 2007, f. 1-10.

¹⁵ Po aty, f. 9/10.

¹⁶ Po aty, f. 93.

i jep, vetëm kur hyn dorëzanë e bija. Shkon Aliu në Jutbinë dhe gjen dasëm në shtëpi të tij. Askush nuk po e njeh. Takon shokë e miq, takon Mujin e Halilin, të cilëve u thotë se Alija kishte vdekë në burg dhe, bash ai, e kishte varrosë. I shfaqet vetëm nuses dhe ikën me të, por kujton besën e dhënë e kthehet tek krajli, i cili e çmon për besnikëri dhe e fal se i doli me të vërtetë burrë bese! Kumti i besës zë fill me betimin e nënës, e cila “Besën e Zotit nana ia ka dhanë/Që kurrkuj derën nuk ia çili/ Për pa ardhë Alija, em bir.” Edhe kur del haptas dhe i bëjnë dasmën, Aliu kujton besën e krajlit dhe i thotë nuses:

Prap n’krajli m’duhet me dalë,
Pse besën e Zotit krajlit ia kam dhanë,
Sot gjashtë dit aty prep me kanë,
Aspak besë krajli s’më ka xanë...¹⁷

Këtu besën e mban shqiptari, por veprimin e respekton vetë krajli, i cili:

Ka qitë Alis e i ka thanë:
-Hajt, Ali, t’kjoftë rruga e mbarë!
Se besnik ti kenke kânë -
E në shpi Alija prep ka dalë. ¹⁸

Kreshnikët e Jutbinës, edhe pse kishin besë me Zanat e malit, nuk i thërrisnin orë e çast ato për ndihmë. Por në këngën 31 “Deka e Halilit” (f. 227), kur Muja del për hakmarrje për vëlla Halilin, bëj bejlek me Bani Zadranin, i cili, në duel fizik me të, përgjatë tri ditëve e tri netëve, arrin ta rrëzojë dhe është gati ta vrasë. Trimi kujtohet t’u thërrasë Zanave besnike, megjithëse sentenca latine thotë “*Inter arma silent muse*”¹⁹:

“Ju ku jeni të Lumet e natës,
Qi probatesha juve u ko’ pa’ xanë,
Gjith tu të bij mâ ngusht e mâ

¹⁷ Po aty, f. 116.

¹⁸ Po aty, f. 117.

¹⁹ *Inter arma silent muse (lat.)* midis armëve, heshtin muzat.

Edhe ndimë kini me m'dhanë,
Se Zadrani shpirtin po ma merr?"²⁰

Veis Sejko, në librin e tij kushtuar Eposit shqiptar dhe marrëdhënieve me këngët kreshnike të Bosnjës dhe Hercegovinës,²¹ na jep të dhëna se termi "besë-a" në gjuhën shqipe, hyn në përbërje edhe të mallkimeve të ndryshme, kryesisht për besëthyerit, siç tregon ai për ngjarjen kur Ajkuna kthehet në shtëpi, e torturon i ati dhe, kur kalon pranë saj, Vuk Harambashi i thotë me mëllëf:

"T'u nxiftë besa, Ajkunë e mirë,
Përgjithmonë besën ti ma ke dhanë
E hala një sahat nuk asht ba,
Ke çue shqiptarët e m'kanë zanë."²²

Tregues i vërtetë i besës dhe i bashkimit, në Eposin tonë kombëtar, më së pari është dalja unike e trimave në çetë, aq sa, në shumë variante, gjenden vargje ku tregohet se *besa* i lidh në bëmat e tyre. Me anë të besës, në Epos, shfaqet *vetëdija e bashkësisë*, dallimi prej të tjerëve që nuk janë *çetanikë*. Kur lexojmë Eposin na del para syve ndjenja e vendbanimit, kufijtë, bjeshkët, kullotat si pronë dhe bazë ekonomie, si atdhe shpirtëror, edhe pse i megjulluar në psikikën e shqiptarit.

Përfundime

1. Yni apo i huazuar pjesërisht apo edhe tërësisht – si përkthim – Këngët e Kreshnikëve, përndryshe Eposi kombëtar, ka shoqëruar në shekuj identitetin e të parëve tanë, duke na dallaur edhe prej popujve të tjerë që na rrethojnë.²³

²⁰ Visaret e Kombit 2007, Kangë kreshnikësh dhe Legjenda, mbledhë dhe redaktue nga At B.Palaj dhe At

D.Kurtit, Botime Françeskane, Shkodër, f . 229.

²¹ Veis Sejko 2002, Elementet e përbashkëta në Epikën shqiptaro-arbëreshe dhe serbokroate, Bargjini, Tiranë.

²² Po ai, po aty, f. 51.

²³ Veis Sejko 2002, Elementet e përbashkëta në Epikën shqiptaro-arbëreshe dhe serbokroate,

2. Gjuha e këngëve tona epike, ka pësuar ndryshime përgjatë kohëve, aty gjen huazimet dhe zhvillime sipas natyrës së shqipes, nga leksiku, fjalëformimi dhe sintaksa e saj.
3. Besa, në krijimet tona folklorike, përndryshe, të pasurisë shpirtërore të shqiptarëve, na shfaqet si veti, cilësi dhe virtyt, para të cilit janë përkulur me nderim breza të tërë, që e kanë njohur atë si institucion më vete.
4. Përveç besës, përkrah saj, në popullin tonë është përfshirë edhe *fjala e dhënë*, si shenjtëri e individit shqiptar apo qysh prej kohëve iliriane.
5. Ndonëse virtyti i besës edhe i betimit, mund të marrë kuptimin e njeriut të nënshtruar, të varur, njeriut që ka nevojë ta përdorë institucionin e besës e të betimit, prapëseprapë, kjo del si një cilësi e lartë e sjelljes dhe komportimit në faza të ndryshme të historisë sonë kombëtare.

BIBLIOGRAFIA

ASHSH 2020, Fjalor i Gjuhës shqipe, Tiranë.

GJEÇOVI AT SH. 2010, *Kanuni i Lekë Dukagjinit*, Botime Françeskane, Shkodër.

KADARE L., *Vepra 10: “Ura me tre harqe”, “Kush e solli Doruntinën”, “Breznitë e hankonakëve”*.

SINANI SH. 2012, *Tradita gojore si etnotekst- Studime për etno-folkloristikë krahasimtare*, Naimi, Tiranë.

SINANI SH. 2006, *Mitologji në Eposin e Kreshnikëve*, Argeta-LMG, Tiranë.

SEJKOV., 2002 *Elementet e përbashkëta në Epikën shqiptaro-arbëreshe dhe serbokroate*, Bargjini, Tiranë.

Visaret e Kombit 2007, *Kangë kreshnikësh dhe Legjenda*, mbledhë dhe redaktue nga At B.Palaj dhe At D.Kurtit, Botime Françeskane, Shkodër.

Bargjini, Tiranë, f. 13. Shkruan Sejko: “Shkrimtari i shquar frëng Prosper merime...arrit në një përfundim të pavlerë dhe aq të pavlerë sa bëri një deklaratë: “Si është e mundur që një popull midis grekëve dhe serbëve të ketë qëndruar kaq ngurtësisht i huaj në lëvizjen poetike të tyre”.

PROMOVIMI I TRASHËGIMISË KULTURORE SHQIPTARE NË GJUHË TË HUAJ DHE DOMOSDOSHMERIA E FORMIMIT GJUHËSOR TË SPECIALISTËVE TË FUSHËS

Dr. ATERDA LIKA

Universiteti "Luigj Gurakuqi"
aterda.lika@unishk.edu.al

Prof. asoc. Dr. DHURATA HOXHA

Universiteti "Luigj Gurakuqi"
dhurata.hoxha@unishk.edu.al

ABSTRACT

The cultural and historical heritage is a reflection of the values and cultural level of our people. The task of each of us is to recognize and honor our past, tradition, roots and traces through the centuries through historical memory. At the meeting point of the local and the global, the management of the Albanian heritage, which is already part of the world heritage, pushes us to think globally and act locally to be more careful in our approach to the national cultural heritage. Our contribution as professors of foreign languages in the promotion of our cultural heritage is to train young people capable of giving voice to this heritage in order to make it as accessible as possible to people who are interested in knowing Albania and its heritage. This paper trigger by a recently encountered problem related to the lack of promotional materials in different languages. We have found that most of the materials that serve as guides for tourists visiting Albania are only available in English. Based on the promotion of plurilingualism today, as well as the fact that languages are in themselves a valuable heritage, we believe that the provision of services in other languages, specifically Italian and French, would significantly improve the offer of tourist services by influencing in increasing the number of tourists curious about our heritage.

Keywords: promotion of heritage, foreign languages, promotional materials, tourisme

Trashëgimia historike e kulturore përbën një nga thesaret më të çmuara të historisë dhe artit në Shqipëri e njëkohësisht është pasqyrë e vlerave dhe e nivelit kulturor të popullit tonë. Është detyrë e çdo qytetari të ndërgjegjshëm dhe aq më tepër të aktorëve të këtyre fushave, që nëpërmjet kujtesës historike, të njohin e të nderojnë të kaluarën, traditën, rrënjët e gjurmët tona ndër shekuj duke projektuar njëkohësisht të ardhmen. Për këtë arsye “ruajtja, mbrojtja si dhe rehabilitimi i elementëve që përbëjnë trashëgiminë tonë kulturore”¹ përbën një ndër qëllimet dhe objektivat specifike të Strategjisë Kombëtare për kulturën për vitet 2019-2025.

Me kënaqësi vërejmë se Shqipëria po bëhet tejet tërheqëse për vizitorin e huaj, për historinë e jashtëzakonshme, për pasuritë natyrore mbresëlënëse, për ndërthurjen e bashkëjetesën e kulturave, prandaj ngritja e standardeve të promovimit të trashëgimisë sonë duhet të jetë një prioritet.

Si pedagogë të gjuhëve të huaja, kontributi ynë në promovimin e trashëgimisë tonë kulturore është formimi i të rinjve të aftë për t'i dhënë zë kësaj trashëgimie dhe për ta bërë sa më të aksesueshme për personat që janë të interesuar të njohin Shqipërinë e trashëgiminë e saj.

Ky punim merr shkas nga një problematikë që lidhet me mungesën e materialeve promovuese në gjuhë të ndryshme. Kemi konstatuar se pothuajse të gjitha materialet me fokus trashëgiminë historike e kulturore që shërbejnë edhe si udhërrëfyes për turistët të cilët vizitojnë Shqipërinë, ofrohen vetëm në gjuhën angleze.

Konteksti i këtij konstatimi

Hulumtimi ynë është kryer në kuadër të një projekti të departamentit të Romanistikës për hapjen e një programi të ri “ Bachelor në Gjuhë të Huaja të Aplikuara për Turizmin”, financuar nga Agjensia Universitare e Frankofonisë dhe në bashkëpunim me universitetin Haute-Alsace Francë.

Ai përfshin zonën e Shkodrës dhe atraksionet turistike rreth saj, pasi në pikëtakimin e lokales dhe globales, menaxhimi i trashëgimisë

¹ <https://kultura.gov.al/programi-i-kultures-2019-2025/>

shqiptare që tashmë bën pjesë në atë botërore, na shtyn të mendojmë globalisht dhe të veprojmë lokalisht.

Duke iu referuar pikërisht rajonit tonë, të dhënat janë premtuese për zhvillimin e turizmit. Numri i vizitorëve që kalojnë në pikat kufitare të rajonit të Shkodrës po njih një rritje pak a shumë konstante prej 30% në vit, bazuar edhe në të dhënat që na ofron INSTAT, ku theksohet se përgjatë 7-mujorit të kaluar kanë hyrë në vend mbi 3.9 milionë vizitorë të huaj, 40% më shumë se e njëjta periudhë e vitit paraardhës.² Duke marrë në konsideratë të dhënat e Drejtorisë Rajonale të Trashëgimisë Kulturore Shkodër, shifra e vizitorëve vetëm në Kalanë e Shkodrës për periudhën janar-nëntor 2022 arriti në mbi 92 mijë³ vizitorë. Një pjesë e mirë e këtyre turistëve janë pjesë e paketave turistike të Kroacisë dhe Malit të Zi, kryesisht vizitorë një ditorë, me kombësi franceze apo italiane, e justifikueshme për afërsinë gjeografike dhe aksesin e lehtë. Zgjatja e kohë-qëndrimit të tyre në Shkodër është një nga sfidat më të rëndësishme me të cilën përballet sot turizmi në rajon. Gjithashtu vihet re edhe një tendencë rritjeje e numrit të vizitorëve që vijnë në Shkodër me ture të vetë-organizuar (me motorë, biçikleta, campers etj). Koha e qëndrimit të tyre është më e gjatë, për vetë natyrën e organizimit dhe të udhëtimit, por përmirësimi i informacionit, i promocionit dhe i shërbimeve për to do të rriste me siguri kohën e qëndrimit.⁴

Gjatë punës tonë hulumtuese, në institucione të ndryshme të trashëgimisë kulturore të qarkut Shkodër, konstatohet një mungesë e materialeve promovuese në gjuhë të ndryshme. Nga të gjitha materialet e marra në shqyrtim kemi konstatuar që në 90% të rasteve guidat ofrohen në gjuhën shqipe dhe atë angleze si psh. materiali divulgativ me titull “Guida Turistike Bashkia Shkodër” ofruar nga Bashkia Shkodër, jep informacion për historinë, pozitën gjeografike, kulturën, traditat si dhe monumentet që duhen vizituar. Gjithashtu materiale të tjera që ofrohen për blerje në zyrën e informacionit për turistët në qendër të qytetit si harta apo guida për qytetin janë gjithashtu në gjuhën angleze me përjashtim të një fletëpalosjeje me titull “Shkodra City map & travel guide”, e cila ofrohet në anglisht, gjermanisht, italisht dhe në gjuhën malazeze.

² <http://www.instat.gov.al/al/temat/industria-tregtia-dhe-sh%C3%ABrbimet/turizmi/>

³ <https://albanian.cri.cn/2022/12/05/ARTIbTFPFm0yeKPihzGs4zAl221205.shtml>

⁴ <https://qarkushkoder.gov.al/tendencat-e-zhvillimit-t-e-turizmit-ne-shkoder/>

Në rrjetin muzeal të qytetit duke filluar me Muzeun Historik të Shkodrës, Muzeun e Kalasë Rozafa, Muzeun e Dëshmisë dhe Kujtesës dhe Muzeun Kombëtar të Fotografisë Marubi kemi konstatuar se mungojnë plotësisht materialet shumëgjuhëshe, përfshirë këtu edhe audioguidat të cilat janë vetëm në gjuhën angleze. Në Muzeun Kombëtar të Fotografisë Marubi vetëm një dokumentar i shkurtër mbi muzeun, që paraqitet në ekran, shfaqet sipas zgjedhjes në gjuhën shqipe, angleze ose italiane. Personeli i këtyre institucioneve shprehet se shpeshherë përballen me kërkesa të vizitorëve, kryesisht persona të moshës së tretë, për shërbime në gjuhë të tjera kryesisht frëngjisht dhe italisht, për arsye që i përmendëm më lart.

Vlen për t’u përmendur fakti se punonjësit e këtyre institucioneve duke qenë njohës edhe të gjuhëve të tjera përveç anglishtes, shprehen se shumë herë e gjejnë veten edhe në rolin e përkthyesve për grupe të ndyshme të organizuara apo edhe individë që zgjedhin të bëjnë shëtitje kulturore në mënyrë të pavarur.

Në aktivitetet e organizuara nga këta institucione, për përmbushjen e qëllimeve të tyre në fushën e përkthimit, shpeshherë kërkojnë bashkëpunimin me përkthyes të çerti-fikuar dhe profesorë të gjuhëve përkatëse të Fakultetit të Gjuhëve të Huaja në Shkodër.

Bazuar në:

- politikën tonë arsimore gjuhësore sipas së cilës “Shqipëria është plotësisht e vetëdijshme për rëndësinë e gjuhëve në zhvillimin në të ardhmen, prandaj është e angazhuar fuqishëm në zgjerimin e kapaciteteve kombëtare”,⁵
- në promovimin që i bëhet sot plurilinguizmit si “aftësia për të përdorur gjuhët për qëllimet e komunikimit si edhe për të marrë pjesë në bashkëveprime ndërkulturore”,⁶
- si dhe nisur nga fakti që edhe gjuhët janë në vetvete një trashëgimi me vlerë gjykojmë, se ofrimi i shërbimeve edhe në gjuhë të tjera konkretisht italiane dhe frënge me qëllim promovimin sa më të gjërë të trashëgimisë sonë rajonale dhe kombëtare do të përmirësonte në mënyrë të ndjeshme këtë ofertë duke ndikuar në rritjen e numrit të turistëve kureshtarë për trashëgiminë tonë.

⁵ <http://www.arsimi.gov.al>, Profili i Politikës Arsimore Gjuhësore Shqipëria, fq 32

⁶ Kuadri i Përbashkët European i Referencës për Gjuhët, fq 12

Shembuj pozitivë

Departamenti i Romanistikës në Fakultetin e Gjuhëve të Huaja, Shkodër kontribuon në promovimin e trashëgimisë kulturore të vendit tonë apo marrëdhënieve midis kulturave të ndryshme duke ngjall interes dhe bërë jehonë në media dhe në komunitet.

Vlen për t'u përmendur një cikël aktivitete të organizuara në kuadër të vitit të trashëgimisë kulturore 2018 me fokus trashëgiminë dhe ndërkulturorin. Ky cikël ishte konceptuar në katër aktivitete të ndryshme të menduara si katër udhëtime nëpër trashëgimi sipas tematikave të veçanta. Udhëtimi i parë "Vend ku shkon, bukuri që gjen" bën një excursus të bukurive natyrore që përfaqësojnë Francën, Italinë dhe vendet gjermanisht folëse. Udhëtimi i dytë "Vendi ku shkon, personazhe që gjen" sjell në vëmendje figura të shquara të fushave të ndryshme që kanë lënë gjurmë në historinë dhe kulturën e këtyre vendeve. Udhëtimi i tretë "Vend e kuvend" tregon për rite, zakone, festa e simbole që bëjnë pjesë në trashëgiminë kulturore të këtyre popujve duke e bërë gjithnjë e më interesante dhe të pëlqyeshme takimin mes traditës dhe modernes. Udhëtimi i katërt "Vende ku shkon, gatime që shijon", i konceptuar si një udhërrëfyes për njohjen e specialiteteve kulinare të këtyre vendeve, ftoi pjesëmarrësit në aktivitete të bëhen edhe degustatorë të ushqimeve karakteristike të përgatitura me këtë rast.

Po kështu, konkursi i përgatitur nga vetë studentët "Croissant apo Cornetto" në dhjetor 2021 ishte si një garë midis dy kuzhinave më të njohura në botë, asaj italiane dhe asaj franceze, me qëllim që të paraqitej kultura e miqësisë apo rivalitetit, ngjashmëritë apo dallimet midis vlerave dhe traditave kulinare të dy vendeve.

Projekti "Gjuhë të Huaja të Aplikuara për Turizmin"⁷

Refleksionet e parashtruara më sipër, na kanë orientuar drejt alternativave ambicioze për një formim pluridisiplinar të specialistëve të ardhshëm të gjuhëve të huaja, konkretisht hartimin e një projekti për hapjen

⁷ <https://unishk.edu.al/kerkimi-shkencor/projekte/gjuhe-te-huaja-te-aplikuara>

e nje programi të ri studimi “Bachelor në Gjuhë të Huaja të Aplikuara për Turizmin” mbështetur nga Agjensia Universitare Frankofone (AUF) në bashkëpunim me universitetin Haute-Alsace, Francë.

Ky projekt është hartuar:

1. Për plotësimin e një prioriteti strategjik dhe një nevojë pothuajse organike të Fakultetit të Gjuhëve të Huaja në Universitetin e Shkodrës, për të përmirësuar ofertën e programet ekzistuese të gjuhëve të huaja, duke patur parasysh rënien e numrit të studentëve gjatë viteve të fundit, duke propozuar një program pluridisiplinar të ri në sistemin universitar shqiptar, bazuar në përvojën evropiane shumëvjeçare të universiteteve evropiane partnere të USH-së.

2. Si një domosdoshmëri për të përshtatur programet mësimore sipas kërkesave gjithnjë e në rritje të të rinjve shqiptarë për formime pluridisiplinare.

3. Në vijimësi të zbatimit të vendimeve të MASR-së, strategjisë kombëtare për zhvillimin e arsimit parauniversitar, në të cilën saktësohet mësimdhënia e gjuhës frënge si gjuhë e parë në arsimin e mesëm të ulët dhe të lartë, si dhe mësimdhënia e një gjuhë të huaj të dytë (italisht, gjermanisht) në arsimin e mesëm të ulët dhe të lartë, si dhe në shkollat e mesme të gjuhëve të huaja.

4. Për të plotësuar një sërë nevojash të tregut të punës që kanë lidhje me përdorimin e gjuhëve të specialitetit (turizmit në këtë rast), në një moment kur turizmi është një përparësi për vendin tonë dhe mungojnë specialistë të mirëfilltë me njohuri shumë dimensionale.

5. Për të promovuar turizmin dhe trashëgiminë kulturore të rajonit verior.

6. Për të zgjeruar bashkëpunimin me universitetet franceze dhe ato evropiane.

7. Për të përfituar nga përvoja franceze dhe evropiane në lidhje me formimet universitare të orientuara drejt profesioneve.

Risitë e këtij programi:

1. Formim pluridisiplinar, ku ndër të tjera propozohen disiplina mbi trashëgiminë historike, natyrore, kulturore shqiptare të ndërthurura me ato evropiane.

2. Mundësi për të qenë më konkurentë në tregun e punës duke zotëruar në të njëjtat dimensione dy ose tre gjuhë.

3. Zgjerim i ofertës së formimeve universitare në fushën e përkthimit (sektori ekonomi, turizëm).

4. Shërbesë ndaj komunitetit në tërësi në gjithë zonën e Veriut të Shqipërisë dhe zonave ndërkufitare me të, si në Malin e Zi, në të cilin vihet re një mospërputhje mes kërkesës dhe ofertës, kryesisht në kapacitetet njerëzore, apo Kosovë.

5. Njohje nga afër e mjedisit profesional nga ana e studentëve nëpërmjet praktikës profesionale e parashikuar në vitin e tretë.

6. Integrim më i shpejtë në tregun e punës me kosto jo shumë të lartë shkollimi. Kjo falë një politike të bashkëpunimit me ndërmarrjet të cilat marrin përsipër praktikën profesionale të studentëve dhe punësimin e tyre.

7. Intensifikim i marëdhënieve të universitetit me botën e biznesit duke zhvilluar një metodologji të përhershme bashkëpunimi, për të cilën kemi shumë nevojë.

Në kuadër të zhvillimit të projektit janë zhvilluar seminare të ndryshme formimi në lidhje me sfidat e formimeve universitare në bashkëpunim me mjedisin profesional, mbi zhvillimin e kulturës së bashkëpunimit midis universitetit dhe botës së biznesit, njohjen e terrenit të fushës së turizmit ku këta studentë mund të jenë profesionistë në të ardhmen, mbi zanatet e reja të lindura si pasojë e zhvillimit të turizmit.

Përfundime dhe rekomandime

Jemi të mendimit se një formim pluridisiplinar e shumëgjuhësh është mjaft i rëndësishëm për të gjitha profesionet që kanë të bëjnë me trashëgiminë historike e kulturore dhe turizmin në veçanti. Ndër të tjera vërejmë se figura e guidës turistike ka filluar të profesionalizohet, por mendojmë që duhet plotësuar formimi, në mënyrë që të mos shihet thjesht si një drejtues grupi, por si një figurë komplekse ku ndërthuren elemente, si lidershpi, interpretimi, ndërmjetësimi, e kultura. Ai duhet konsideruar si një ambasador kulturor, sepse luan një rol të

rëndësishëm në përmirësimin e imazhit të Shqipërisë, si destinacion turistik.

Vlerësojmë si domosdoshmëri formimin e profesionistëve në fushën e ndërmjetësitimit ndërkulturor, të aftë të përballojnë problematika të ndryshme të marrëdhënieve ndërkulturore, gjatë ushtrimit të misionit të tyre: promovimit të trashëgimisë dhe vlerave kulturore.

Universiteti i Shkodrës dhe konkretisht Fakulteti i Gjuhëve të Huaja ka të gjitha kapacitetet të jetë promotor dhe kontribues në promovimin e trashëgimisë kulturore duke formuar specialistë shumëgjuhësh me aftësi ndërmjetësimi dhe interpretimi në kontekste të ndryshme gjuhësore e kulturore.

Meqenëse gjuha e huaj ofrohet në vitin e parë në të gjitha programet e studimit që ofron universiteti ynë dhe shpesh studentët për lehtësi janë të prirur drejt përzgjedhjes së anglishtes, me të cilën janë më të familjarizuar nga ciklet e mëparshme të studimit, ne do të propozonim edhe një shtim të orëve të gjuhëve të tjera për qëllime specifike, me qëllim arritjen e një kompetence shumëgjuhëshe në sektorin ku ata janë të projektuar.

BIBLIOGRAFIA

Këshilli i Evropës. (2002),
Kudri i Përbashkët Europian i Referencës për Gjuhët, Filara.

Sitografia

<https://www.bashkiashkoder.gov.al>
<http://www.instat.gov.al>
<https://www.albanian.cri.cn>
<https://qarkushkoder.gov.al>
<http://www.arsimi.gov.al>
<https://www.unishk.edu.al>

E DREJTA E TRASHËGIMISË KULTURORE NË KËNDVËSHTRIMIN E KONVENTËS SË UNESCO-S

Msc. BRUNILDA ÇOTI

Universiteti Mesdhetar i Shqipërisë
brunildacoti@hotmail.com

ABSTRACT

Heritage is our asset from the past, what we live with today and what we pass on to future generations. Our cultural and natural heritage are irreplaceable sources of life and inspiration. The world today is in the era of globalization, in which technology has made people feel like citizens of the whole world, and often times they do not identify with elements of the nation that they belong to, such as language, culture, traditions, customs. This paper aims to present the Cultural heritage from the point of view of the UNESCO Convention. How does the Convention provide for Cultural heritage? What are the rights provided by the UNESCO Convention? Are the rights provided by the UNESCO Convention a minimum of rights? What is the role of UNESCO and the state in the protection of Cultural Heritage?

Keywords: Cultural heritage, Convention, UNESCO

Koncepti i Trashëgimisë Kulturore përfshin qindra ndërtesa historike dhe zona të qytetit, vende të rëndësishme arkeologjike dhe vepra të skulpturës ose pikturës monumentale. Raporti i trashëgimisë kulturore me ato natyrore në Listën e Trashëgimisë Botërore sipas të dhënave të UNESCO-s është afërsisht 4 me 1.

Ideja e krijimit të një lëvizjeje ndërkombëtare për mbrojtjen e trashëgimisë lindi pas Luftës së Parë Botërore. Konventa e 1972 në lidhje me Mbrojtjen e Trashëgimisë Kulturore dhe Natyrore Botërore u

zhvillua nga bashkimi i dy lëvizjeve të veçanta: e para që fokusohet në ruajtjen e vendeve kulturore dhe të tjera që kanë të bëjnë me ruajtjen e natyrës. Kombinimi i ruajtjes së trashëgimisë kulturore me ato të natyrës vjen si ide nga Shtetet e Bashkuara të Amerikës.

Në vitin 1965 ky vend bëri thirrje që do të “stimulonte bashkëpunimin ndërkombëtar për të mbrojtur “zonat e mrekullueshme natyrore dhe piktoreske dhe vendet historike të botës për të tashmen dhe të ardhmen e të gjithë qytetarëve botërorë”. Në vitin 1968, Unioni Ndërkombëtar për Ruajtjen e Natyrës (IUCN) zhvilloi propozime të ngjashme për anëtarët e tij. Këto propozime u paraqitën në konferencën e Kombeve të Bashkuara mbi Mjedisin Njerëzor në 1972 në Stokholm. Përfundimisht, u ra dakord nga të gjitha palët e interesuara për një tekst të vetëm duke krijuar kështu Konventën për Mbrojtjen e Trashëgimisë Kulturore dhe Natyrore Botërore. Kjo konventë u miratua nga Konferenca e Përgjithshme e UNESCO-s më 16 nëntor 1972.

Duke e konsideruar trashëgiminë si kulturore dhe natyrore shumë të rëndësishme dhe të barasvlefshme për sa i përket rëndësisë, Konventa na kujton mënyrat në të cilat njerëzit ndërveprojnë me natyrën dhe nevojën themelore për të ruajtur ekuilibrin midis të dyjave. Kjo konventë erdhi si rezultat i një varfërimi të dëmshëm të trashëgimisë që po ndodhte në të gjitha kombet e botës, apo kërcënimit gjithnjë e më shumë me shkatërrim jo vetëm nga shkaqet tradicionale por edhe nga ndryshimi i kushteve sociale dhe ekonomike të cilat e rëndojnë situatën me fenomene edhe më të frikshme siç janë dëmtimi apo shkatërrim i trashëgimisë kulturore dhe trashëgimisë natyrore.

Konventa përcakton detyrat e shteteve palë në identifikimin e vendeve të mundshme dhe rolin e tyre në mbrojtjen dhe ruajtjen e tyre. Me nënshkrimin e Konventës, çdo vend zotohet të ruajë jo vetëm vendet e Trashëgimisë Botërore që ndodhen në territorin e tij, por edhe të mbrojë trashëgiminë kulturore në territorin e shteteve palë. Shtetet Palë inkurajohen të integrojnë mbrojtjen e trashëgimisë kulturore dhe natyrore në programet e planifikimit rajonal, të ngrenë staf dhe shërbime në vendet e tyre, të ndërmarrin kërkime shkencore dhe teknike të konservimit dhe të miratojnë masa që i japin kësaj trashëgimie një funksion të përditshëm në jetën e komunitetit. Konventa përcakton detyrimin e shteteve palë që t’i raportojnë rregullisht Komitetit të

Trashëgimisë Botërore për gjendjen e ruajtjes së pronave të tyre të Trashëgimisë Botërore.

Këto raporte janë thelbësore për punën e Komitetit pasi ato i mundësojnë atij të vlerësojë kushtet e vendeve, të vendosë për nevojat specifike të programit dhe të zgjidhë problemet e përsëritura. Gjithashtu konventa inkurajon Shtetet Palë që të forcojnë vlerësimin e publikut për pronat e Trashëgimisë Botërore dhe të rrisin mbrojtjen e tyre nëpërmjet programeve arsimore dhe informative. Përkufizimi i konceptit “Trashëgimi Kulturne” është i mirëpërcaktuar në Konventën për Mbrojtjen e Trashëgimisë Kulturne dhe Natyrore Botërore në nenin 1 të saj. Pikërisht në këtë përkufizim përfshihen:

- monumete: vepra arkitekturore, vepra të skulpturës dhe pikturës monumentale, elemente ose struktura të natyrës arkeologjike, mbishkrime, banesa shpellore dhe kombinime tiparesh, të cilat kanë një vlerë të jashtëzakonshme universale nga pikëpamja e historisë, artit ose shkencës;
- grupe ndërtesash: grupe ndërtesash të ndara ose të lidhura, të cilat, për shkak të arkitekturës, homogjenitetit ose vendit të tyre në peizazh, kanë një vlerë të jashtëzakonshme universale nga pikëpamja e historisë, artit ose shkencës;
- vende: veprat e njeriut ose veprat e kombinuara të natyrës dhe njeriut, dhe zona duke përfshirë vendet arkeologjike të cilat janë me vlerë të jashtëzakonshme universale nga pikëpamja historike, estetike, etnologjike ose antropologjike;¹

Shtrirja e Trashëgimisë Kulturne në botë është shumë e gjerë. Kjo shtrirje është e paraqitur e nga UNESCO si në figurën më poshtë:

SI TA BËJMË TRASHËGIMINË TONË KULTURORE TË FLASË? – KREATIVITET DHE NDËRMJETËSIM NË NJOHJEN E TRASHËGIMISË KULTURORE”

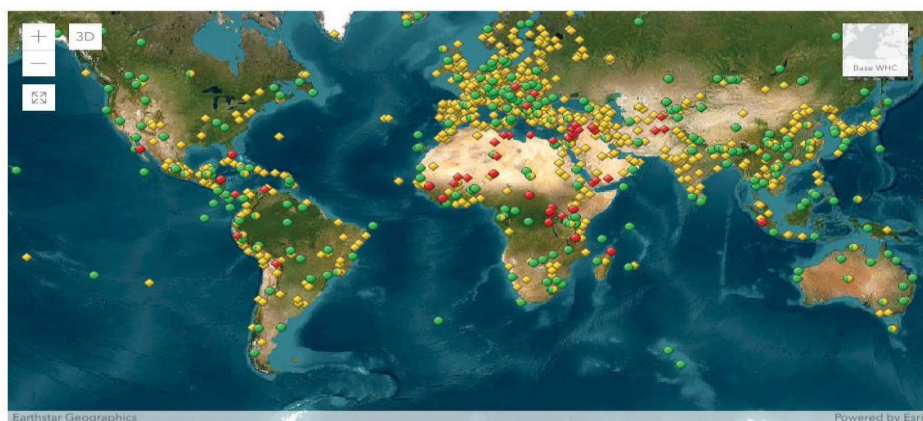

Fig.1. Harta e shtirjes së Trashëgimisë Kulturore dhe Natyore në botë.²

Në këtë hartë janë të pasqyruara me ngjyrën e verdhë me shënjen e rombit, sitet të cilat janë pjesë e trashëgimisë Kulturore, kurse me ngjyrën e jeshile me shënjen e rrethit, sitet të cilat janë pjesë e Trashëgimisë Natyrore, ndërsa me ngjyrë të kuqe janë sitet të cilat janë në rrezik. Referuar statistikave të UNESCO-s mund të themi se rajoni i cili ka më shumë site të cilat bëjnë pjesë e Trashëgimisë Kulturore Europa dhe Amerika e Veriut në total 468. Kurse rajoni me më pak elementë të trashëgimisë është Afrika me 54.³

Rajonet	T.Kulturore	T.Natyore	Mix
Amerika Latine dhe Karaibet	100	38	8
Europa dhe Amerika e Veriut	468	66	11
Azia dhe Paqësori	195	70	12
Shtet Arabe	80	5	3
Afrika	54	39	5
Totali	897	218	39

Përkufizimi i mësipër i referohet trashëgimisë në konceptin material por me kalimin e kohës u zhvillua edhe një ndarje tjetër e cila është pjesë përbërse e Trashëgimisë Kulturore, koncepti i “Trashëgimisë Kulturore Jomateriale”. Trashëgimia Kulturore Jomateriale ka rëndësi përmbledhëse për diversitetit kulturor dhe mbrojtja e saj shërben si garanci e zhvillimit afatgjatë. Bashkësitë, grupet dhe, sipas rastit,

individët, luajnë një rol të rëndësishëm në prodhimin, ruajtjen, mirëmbajtjen dhe rikrijimin e trashëgimisë kulturore jomateriale, duke ndihmuar kështu për pasurimin e diversitetit kulturor dhe të krijimtarisë njerëzore, por gjithashtu shpesh herë mund të jenë edhe faktor shkatërrues.

UNESCO nuk ka ndalur dhe nuk është mjaftuar vetëm me Konventën për mbrojtjen e Trashëgimisë Kulturore dhe Natyrore Botërore por në vitin 2003 Konferenca e përgjithshme e Organizatës së Kombeve të Bashkuara për arsimin shkencën dhe kulturën e mbledhur në Paris nga 29 shtatori deri në 17 tetor 2003 në sesionin e 32-të të saj, miratoi Konventën për ruajtjen e trashëgimisë kulturore jomateriale. Qëllimi i kësaj Konvente është ruajtja e trashëgimisë kulturore jomateriale, respektimi i trashëgimisë kulturore jomateriale të bashkësive, të grupeve dhe të individëve të prekur, sensibilizimi në nivel lokal, kombëtar dhe ndërkombëtar për rëndësinë e trashëgimisë kulturore jomateriale dhe vlerësimit të saj të ndërsjellë.

Në nenin 2 të Konventës është përcaktuar koncepti i Trashëgimisë Kulturore Jomateriale. “Trashëgimi kulturore jomateriale” kuptohen praktikat, paraqitjet, shprehjet, njohuritë dhe dijebërja (savoir faire) – si dhe veglat, objektet, artefaktet dhe hapësirat kulturore që I bashkëshoqërojnë ato – që bashkësitë, grupet dhe, kur është rasti, individët i pranojnë si pjesë përbërëse të trashëgimisë së tyre kulturore. Kjo trashëgimi kulturore jomateriale, përcjellë brez pas brezi, është rikrijuar në vijimësi nga bashkësitë dhe grupet në funksion të mjedisit të tyre, të ndërveprimit me natyrën dhe të historisë së tyre, dhe u jep atyre një ndjenjë identiteti dhe vazhdimësie, duke mundësuar kështu promovimin e respektit për diversitetin kulturor dhe të krijimtarisë njerëzore.

Konventa parashikon disa masa kryesore mbrojtëse siç është hartimi i inventarëve. Shtetet Palë inkurajohen gjithashtu të miratojnë masat e duhura ligjore, teknike, administrative dhe financiare që synojnë:

- nxitjen e krijimit ose forcimit të institucioneve për trajnimin në menaxhimin e trashëgimisë kulturore jomateriale dhe transmetimin e kësaj trashëgimie përmes forumeve dhe hapësirave të destinuara për kryerjen ose shprehjen e saj;

- sigurimin e aksesit në trashëgiminë kulturore jomateriale duke respektuar praktikat zakonore që rregullojnë aksesin në aspekte të veçanta të një trashëgimie të tillë;
- krijimin e institucioneve të dokumentacionit për trashëgiminë kulturore jomateriale dhe lehtësimin e aksesit në to.

Termi “trashëgimi kulturore” e ka ndryshuar përmbajtjen në mënyrë të konsiderueshme në dekadat e fundit, pjesërisht për shkak të instrumenteve të zhvilluara nga UNESCO. Trashëgimia kulturore nuk përfundon te monumentet dhe koleksionet e objekteve. Por gjithashtu përfshin tradita ose shprehje të gjalla të trashëguara nga paraardhësit tanë dhe të transmetuara tek pasardhësit tanë, të tilla si traditat gojore, artet e shfaqjes, praktikat shoqërore, ritualet, ngjarjet festive, njohuritë dhe praktikat në lidhje me natyrën dhe universin ose njohuritë dhe aftësitë për të prodhuar vepra artizanale tradicionale.

Ndërsa trashëgimia kulturore jomateriale është një faktor i rëndësishëm në ruajtjen e diversitetit kulturor përballë globalizimit në rritje. Kuptimi i trashëgimisë kulturore jomateriale të komuniteteve të ndryshme ndihmon në dialogun ndërkulturor dhe inkurajon respektin e ndërsjellë për mënyra të tjera të jetesës. Rëndësia e trashëgimisë kulturore jomateriale nuk është vetë manifestimi kulturor, por pasuria e njohurive dhe aftësive që transmetohet nëpërmjet saj nga një brez në tjetrin. Vlera sociale dhe ekonomike e këtij transmetimi të njohurive është e rëndësishme për grupet minoritare dhe për grupet kryesore shoqërore brenda një shteti, dhe është po aq e rëndësishme për shtetet në zhvillim sa edhe për ato të zhvilluara. Trashëgimia kulturore jomateriale mund të jetë trashëgimi vetëm kur njihet si e tillë nga komunitetet, grupet ose individët që e krijojnë, e mirëmbajnë dhe e transmetojnë atë – pa njohjen e tyre, askush tjetër nuk mund të vendosë për ta që një shprehje ose praktikë e caktuar është e tyre.

Trashëgimia Kulturore jomateriale ka disa veçori:

- Tradicionale, bashkëkohore dhe e gjallë në të njëjtën kohë: trashëgimia kulturore jomateriale nuk përfaqëson vetëm traditat e trashëguara nga e kaluara, por edhe praktikat bashkëkohore rurale dhe urbane në të cilat marrin pjesë grupe të ndryshme kulturore;

- **Gjithëpërfshirëse:** Mund të ndajmë shprehje të trashëgimisë kulturore jomateriale që janë të ngjashme me ato të praktikuara nga të tjerët.
- **Kontributon** në krijimin e një ndjenje identiteti dhe përgjegjësie që i ndihmon individët të ndihen pjesë e një ose komuniteteve të ndryshme dhe të ndihen pjesë e shoqërisë në përgjithësi.
- **Përfaqësuese:** trashëgimia kulturore jomateriale nuk vlerësohet thjesht si një e mirë kulturore, në bazë krahasuese, për ekskluzivitetin ose vlerën e saj të jashtëzakonshme. Ajo lulëzon mbi bazën e tij në komunitete dhe varet nga ata, njohuritë e të cilëve për traditat, aftësitë dhe zakonet i kalohen pjesës tjetër të komunitetit, nga brezi në brez ose tek komunitetet e tjera.

Shqipëria është bërë pjesë e UNESCO për pjesën e Trashëgimisë Kulturore jomateriale nëpërmjet Isopolifonisë dhe Xhubletave.

Ideja që monumentet, vendet, tempujt, qytetet historike dhe peizazhet që përfshijnë të gjithë diversitetin e njerëzimit mund të përfaqësojnë “vlerë të jashtëzakonshme universale” dhe duhet të mbrohen, të ruhen dhe të ndahen nga të gjithë. Njerëzimi qëndron i bashkuar në të gjithë diversitetin e tij rreth vlerave të përbashkëta, se të gjitha kulturat janë të ndryshme, por se ndryshimi nuk ndan - ai bashkon. Evoluimi konceptit të Trashëgimisë Kulturore ka mundësuar krijimin e akteve ligjore të nevojshme për tju përshatatur evoluimit me qëllim ruajtjen, zhvillimin dhe mbrotjen e elementëve të Trashëgimisë Kulturore. Konventat kanë përcaktuar detyrimet e shteteve të cilat ratifikojnë keto akte dhe i bëjnë pjesë të legjislacionit kombëtar. Këto detyrime janë minimale gjë që ju jep mundësi shteteve të mbrojnë më së miri trashëgiminë e tyre. Mbrotja e trashëgimisë kulturore është një detyrë jo vetëm e shtetit por e çdo individi sepse vetëm në këtë mënyrë identifikohet secili komb.

BIBLOGRAFIA

Albania: a Patrimony of European Values: Guide of Albanian History and Culture
Heritage Paperback – December 31, 2000

Konventë lidhur me Mbrojtjen e Trashëgimisë Kulturore dhe Natyrore Botërore.
Recommendation CM/Rec(2022)15 of the Committee of Ministers to member States
on the role of culture, cultural heritage and landscape in helping to address
global challenges.

The Recommendation Concerning the Preservation of, and Access to,
Documentary Heritage Including in Digital Form was adopted by the
UNESCO General Conference in November 2015.

Warsaw Recommendation on Recovery and Reconstruction of Cultural Heritage.

Sitografia

<https://whc.unesco.org/en/list/>

<https://whc.unesco.org/en/list/stat>

<https://whc.unesco.org/en/statesparties/al>

SI TRANSMETOHET KULTURA PËRMES ESP NË SHQIPËRI?

Dr. ERVIN HOXHA,
Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
Universiteti i Tiranës
ervin.hoxhaj@unitir.edu.al

Dr. FLAVIA KABA
Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
Universiteti i Tiranës

ABSTRACT

Incorporating cultural awareness in ESP classes helps students who are learning English for a specific field when communicating with people from the 'target culture'. Moreover, in several Universities in Albania, the past couple of years, various programs of studies have integrated ESP classes in their syllabus.

This paper aims at giving a detailed analysis of the process of evaluation and testing in Albanian schools and/or universities, especially in ESP courses. Moreover, this paper sets forth the diverse forms of evaluation and depicts an accurate contrast between the term's evaluation and testing. Additionally, this paper reflects on the main functions, purposes of this ongoing process, and shares how teachers in Albania implement this part of the teaching-learning process. The content of this paper is based on the author's experience in ESP teaching and the conjunctive materials in this field of study. Furthermore, this article serves as a study for research carried out among students of the Faculty of Foreign Languages, University of Tirana.

Keywords: culture, evaluation, testing, assessment, ESP, formative evaluation, summative evaluation, course assessment, learner assessment, product evaluation, process evaluation, achievement tests, proficiency tests, placement tests

Si profesor i ESP-së në Fakultetin e Gjuhëve të Huaja, Universiteti i Tiranës, analizimi i lidhjes mes anglishtes për qëllime specifike si një qasje ndaj mësimdhënies dhe kulturës së një vendi ka qenë pjesë e punës sime. Shumë janë përpjekur të përkufizojnë fjalën “kulturë” dhe atë që ajo mishëron. Megjithatë, gjetja e një përkufizimi të saktë të tij ka rezultuar të jetë sfiduese. Disa nga përkufizimet kryesore të fjalës kulturë janë këto: a. “Tërësia e ideve, besimeve, vlerave dhe njohurive të trashëguara që përbëjnë bazat e përbashkëta të veprimit shoqëror.” b. “Artet dhe manifestimet e tjera të arritjeve intelektuale njerëzore që vlerësohen kolektivisht.” c. “Një qytetërim i veçantë në një kohë të caktuar.”

Sidoqoftë, kompleksiteti i fjalës “kulturë” nuk qëndron vetëm në përkufizimin e saj. Kur mësoni një gjuhë të dytë, ekziston një marrëveshje e pashprehur se studenti do të duhet gjithashtu të njihet me informacionin kulturor në lidhje me gjuhën që do të studiojë? Sipas Clair Kramersch, një profesor i gjuhës gjermane në Universitetin e Kalifornisë në Berkeley, në librin e tij të titulluar “*Language and Culture*”¹, thotë»gjuha shpreh, mishëron dhe simbolizon realitetin kulturor».

Anglishtja për qëllime specifike, megjithatë, fokusohet në një fushë të caktuar që nxënësit duan të mësojnë se si të komunikojnë. Prandaj, njerëzit kanë krijuar këtë ide që në ESP të kesh informacion bazë për kulturën e synuar nuk ka rëndësi. Megjithatë, ajo që zakonisht neglizhohet është se mësimi i anglishtes për qëllime specifike do të thotë ende mësimdhënie e një gjuhe të huaj. “Meqë gjuha dhe kultura janë të pandashme, ne nuk mund të jemi mësues të gjuhës pa qenë mësues të kulturës – ose anasjelltas” (Byram, Morgan et al. 1994:vii).

Përfshirja e ndërgjegjësimit kulturor në klasat ESP i ndihmon studentët që mësojnë anglisht për një fushë specifike kur komunikojnë me njerëz nga “kultura e synuar”. Për më tepër, në disa Universitete të Shqipërisë, gjatë viteve të fundit, programe të ndryshme studimi kanë përfshirë në kurrikulat e tyre mësimore, klasat ESP. Studentët e diplomuar në Drejtësi, Bujqësi, Shkenca Ushqimore dhe Teknologji, Art, Kontabilitet, Inxhinieri etj., duhet të ndjekin një kurs në lidhje

¹ Clair Kramersch, *Language and Culture*, Oxford University Press, 1998.

me fushën e tyre të studimit në Gjuhën Angleze. Kur u pyetën se si informacioni kulturor i ndihmoi ata në orët e tyre të ESP-së, shumica e studentëve thanë se marrja e informacionit për kulturën amerikane ose britanike i kishte ndihmuar ata të përvetësonin dhe të kuptonin plotësisht tekstin.

Për më tepër, transmetimi kulturor përmes ESP është i dukshëm edhe në fusha të tjera, siç është turizmi. Studentët e drejtimeve të ndryshme janë shtyllat e ardhshme të sistemit ekonomik të Shqipërisë. Turizmi zë një vend të spikatur në ekonominë tonë; prandaj asimilimi i kulturës në klasat ESP është një ndihmë kolosale në këtë aspekt. Studentët e programeve të ndryshme u pyetën nëse besonin se informacioni kulturor në klasat e tyre ESP i përgatiti ata për vendin e tyre të ardhshëm të punës. Asnjëri prej tyre nuk u përgjigj negativisht. Më tej ata shpjeguan se asimilimi i kulturës në klasat e tyre ESP kishte krijuar një ‘urë’ mirëkuptimi mes tyre dhe anëtarëve të tjerë të gjuhës së synuar.

Anglishtja për Turizëm

Anglishtja për turizëm mund të ndahet në tri fusha kryesore: planifikimi i një udhëtimi, rezervimi i një udhëtimi dhe kryerja e një udhëtimi. Meqenëse pjesa më e madhe e punës së një operatori turistik kërkon përfshirje të drejtpërdrejtë me klientët, rrjedh se aftësitë e të **folurit** dhe të **dëgjuarit** janë të një rëndësie parësore. Sidoqoftë, **shkrimi** është gjithashtu i nevojshëm në gjenerimin e letrave të kërkesës, ofertës dhe konfirmimit, faksit, itinerareve dhe të ngjashme. Forma të tilla të shkruarit duhet të lexohen natyrshëm, ashtu si edhe oraret, broshurat dhe përshkrimet e veçorive historike dhe artistike. Kështu, të gjitha aftësitë tradicionale gjuhësore mund të përfshihen në mësimdhënien e këtij lloji të ESP-së.

Planifikimi i një udhëtimi

Planifikimi i një turneu ka tre faza logjike: një kërkesë nga një klient, shqyrtimi i disponueshmërisë nga operatori turistik dhe oferta e një itinerari të propozuar.

Faza e kërkesës është një mundësi për të prezantuar aftësitë e të folurit në telefon dhe aftësitë e shkrimit të letrave të biznesit. Aftësitë telefonike mund të praktikohen me dialog duke përdorur formula të zakonshme (p.sh., «Agjencia e udhëtimit Era. Si mund t’ju ndihmoj?»), dialogë të hapur me dhe pa ndihmesa, dhe lojë me role. Aspektet përkatëse të theksit dhe intonacionit në anglisht mësohen sipas nevojës në këtë aktivitet dëgjimor të të folurit. Aftësitë e shkrimit të letrave të biznesit kërkojnë një format model me përshkrime të formulave të përshëndetjes, hyrjes dhe mbylljes, të cilat studentët i praktikojnë me anë të ushtrimeve të tilla si plotësimi i letrave model me vende bosh dhe më vonë i letrave model me shenja (p.sh., përshkruani veten dhe shprehni qëllimin tuaj në fillim të letrës). Për të përfunduar këtë segment, studentëve mund t’u kërkohej të shkruajnë vetë letra kërkesë. Përfundimi i secilës fazë të segmentit nuk duhet të jetë një procedurë e përsëritur, d.m.th., aktivitete të tjera në lidhje me aspekte të tjera të planifikimit, madje edhe segmente të tjera, duhet të mësohen njëkohësisht për të siguruar një shumëllojshmëri aktivitete për të ruajtur interesin e studentëve.

Shqyrtimit i disponueshmërisë kërkon marrjen e informacionit dhe kështu është një mundësi e mirë për të praktikuar aftësitë e “skimming dhe scanning” nga burimet e shkruara dhe aftësitë e dëgjimit të fokusuar nga burimet e folura. Ushtrime të tilla si dëgjimi për detaje duhet të bazohen në materiale autentike (p.sh. broshura, orare, regjistrime të automatizuara telefonike) dhe ato duhet të çojnë në prezantime me shkrim dhe me gojë, duke përfshirë letrat e kërkesës dhe thirrjet telefonike për agjencitë turistike në vendet ku klienti planifikon të udhëtojë.

Oferta e një itinerari të propozuar kërkon saktësi në shqiptimin e datave, orëve dhe detajeve të tjera thelbësore të udhëtimit. Kjo është një pikë e mirë për të prezantuar modele specifike të theksit dhe intonacionit (p.sh., intonacioni në rritje dhe në rënie në fjalën e fundit në “Fluturimi 457”). Një itinerar kërkon gjithashtu aftësi në organizimin e informacionit. Këto mund të praktikohen me tregime të ndara në pjesë dhe ushtrime të tjera të sekuencave të përziera.

Rezervimi i një udhëtimit

Rezervimi vlen për dy aspekte të rëndësishme në organizimin e një udhëtimit: mjetet e transportit dhe akomodimet. Transporti, qoftë nga ajri, deti apo tokësor, zakonisht organizohet me anë të një fakti. Prandaj, është e përshtatshme në këtë segment të prezantohet formati dhe shkurtesat e përdorura në dërgimin dhe marrjen e një fakti. Rezervimet kryhen gjithashtu nëpërmjet telefonit, kështu që formati i dialogut i përshkruar në planifikim mund të rregullohet për të pasqyruar gjuhën dhe funksionet e rezervimeve.

Të njëjtat procedura janë të përshtatshme për rezervimin e akomodimeve. Për më tepër, formati i memo-ve (d.m.th., Për:, Nga:, Data:, Re:) është një mënyrë e përshtatshme joformale për të dërguar informacione nëpërmjet faktit. Kjo mund të praktikohet duke përdorur ushtrimet gjithnjë e më të kërkuara të shkrimit të letrave të përshkuara më sipër.

Kryerja e një udhëtimit

Kryerja e një turneu përfshin a) *pritjen e klientëve në portin e hyrjes*, b) *prezantimin e programit të udhëtimit në hotel*, c) *drejtimin e udhëtimit dhe d) trajtimin e ankesave*.

Mirëpritja në portin e hyrjes do të përfshijë ndihmën e anëtarëve të udhëtimit përmes zonave doganore dhe të ngarkimit të bagazheve nëse shoqëruesi është duke udhëtuar me grupin, ose përgatitjen e një tabele dhe aktivitete mirëseardhjeje nëse udhërrëfyesi takohet me grupin në portin e hyrjes. Këto janë kryesisht aktivitete të të folurit (megjithëse përgatitja e studentëve shenjat e duhura të mirëseardhjes mund të jetë një aktivitet i fokusuar me shkrim) dhe ato mund të praktikohen me dialog dhe aktivitete me role. Është tipike që një guidë turistike të japë një përshkrim të objekteve në autobusin për në hotel, duke përfshirë parashikimin e motit në zonë dhe pikën e takimit dhe kohën për aktivitetet e ditës së nesërme.

Prezantimi i programit të udhëtimit në hotel kërkon një prezantim të planit të përgjithshëm të udhëtimit, aktiviteteve ditore dhe periudhave të lira, duke përfshirë informacionin në lidhje me

mundësitë e disponueshme jashtë udhëtimit të programuar. Aktivitetet e të folurit, duke përfshirë ushtrimet e leximit të hartave, janë të përshtatshme këtu.

Drejtimi i udhëtimit është ndoshta më i ngarkuar me përgjegjësi për një drejtues udhëtimesh. Leximi i historisë së një zone dhe traditave artistike të një vendi lokal është një mundësi për studentët që të angazhohen në kërkime bibliotekare dhe në shkrimin e pasazheve përshkruese. Nga ky hulumtim duhet të krijohet një prezantim gojor dhe studentët mund të vlerësojnë efektivitetin e prezantimit të një individi.

Së fundi, drejtuesi i udhëtimit duhet të merret me **ankesat e mundshme të klientëve**. Këto praktikohen në mënyrë ideale në situatat e lojës me role pasi të jenë paraqitur dhe diskutuar shembuj të gjuhës dhe funksioneve të përshtatshme.

Aktivitetet

1. Një dialog i hapur përshkruan atë që folësi do të thotë pa dhënë fjalët e sakta, si tregohet në shembullin e mëposhtëm të një operatori turistik që bën një telefonatë me një linjë ajrore:
 - Linja ajrore: (përgjigjet duke identifikuar linjën ajrore dhe duke përshëndetur telefonuesin)
 - Operatori turistik: (i përgjigjet përshëndetjes, identifikon veten dhe kompaninë dhe shpreh qëllimin e thirrjes: gjetja e një fluturimi specifik për një klient)
 - Linja ajrore: (kërkon operatorin turistik për destinacionin, datën dhe kohën e përafërt të fluturimit)
 - Operatori turistik: (siguron informacion me numrin e fluturimit)
 - Linja ajrore: (i kërkon operatorit turistik të presë derisa të kërkohej informacioni, jep informacion)
 - Operatori turistik: (përsërit informacionin)
 - Linja ajrore: (konfirmon saktësinë, pyet nëse ka ndonjë gjë tjetër që ajo mund të bëjë për Operatorin Turistik)
 - Operatori turistik: (refuzon ndihmën e mëtejshme, faleminderon linjën ajrore, mbyll bisedën)
 - Linja ajrore: (faleminderon Operatorin Turistik për thirrjen, mbyll bisedën)

- Krijoni një dialog të ngjashëm të hapur për një telefonatë nga një klient që bën një kërkesë në një agjenci udhëtimi.
2. Aftësitë e dëgjimit të fokusuar ofrojnë të gjithë informacionin që i nevojitet studentit në formë të shkruar, përveç një elementi të vetëm që duhet të plotësohet duke dëgjuar, siç tregohet në shembullin e mëposhtëm:
- Mësuesi lexon: Z. Grant do të mbërrijë me Fluturimin 26 të Air France në orën 14:00.
 - Teksti i studentit: Z. Grant do të mbërrijë me fluturimin ____ të Air France në orën 14:00.
 - Emërtoni tre elementë të tjerë nga industria turistike që do të ishin të përshtatshëm për një ushtrim të tillë dhe krijoni një shembull të ngjashëm për secilën prej tyre.
3. Një model intonacioni tregon tre tone ose nivele të lartësisë që përdoren për të bërë një pohim:
- Niveli 1 është më i larti, niveli 2 në mes dhe niveli 3 më i ulët. Për shembull, «Flight 457 (flight four fifty seven)» dhe «Flight 208» (flight two oh eight) zakonisht thuhet kështu:

Level 1 : sev-	eigh-
Level 2: flight four fifty	flight two oh
Level 3: -en	-t

Duke përdorur një tabelë të ngjashme, tregoni tre nivelet e pohimeve të mëposhtme:

1. 11:05 in the morning
2. 473-1992
3. \$52.30

4. Më poshtë është një shembull i një historie. Çdo fjali zakonisht shkruhet në një copë letre dhe u shpërndahet studentëve. Secili nxënës mëson përmendësh fjalinë e tij dhe ia kthen letrën mësuesit. Më pas nxënësit duhet të përpunojnë sekuencën e saktë të fjalive duke pyetur njëri-tjetrin se cila është fjalia e tyre dhe duke e vendosur në rendin e duhur. Për të kuptuar se si funksionon kjo, shkruani një numër përpara

secilës prej fjalive të mëposhtme për të treguar sekuencën e saktë.

“Yes, there is,” said the man.

The doctor examined him and looked worried.

There was once a man who was very sick.

“You haven’t very long to live.”

He decided to tell his patient the truth.

“Now tell me, is there anyone you would like to see?”

“You are a very sick man,” the doctor said.

“Who is it?” asked the doctor?

In a strong voice, the man replied, “Another doctor!”

“I’m certain you want to know the facts.”

He went to see his doctor.

Përfundime

ESP për turizmin është mjaft i zhvilluar në vendet evropiane dhe kërkesa duket se po rritet edhe në Shqipëri, pasi fillon të realizojë potencialin ekonomik të formimit profesional dhe menaxhimit të turizmit. Mësuesit ESL/EFL mund ta gjejnë veten në pozicione që kërkojnë këtë lloj ESP, veçanërisht nëse janë të tërhequr nga mësimi i anglishtes që vendos theksin kryesor në aftësitë e të folurit dhe të dëgjuarit.

BIBLIOGRAFIA

- DUDLEY-EVANS, T. & M. J. ST. JOHN (1998). Development in English for specific purposes: a multi-disciplinary approach [M]. Cambridge: Cambridge University Press.
- HAMP-LYONS, LIZ AND HEASLEY, BEN (1987). Study Writing. New York: Cambridge University Press.
- HUGHES, ARTHUR (1989). Testing for language teachers. UK: Cambridge University Press.
- HUTCHINSON, T. & WATERS, A. (1987). English for Specific Purposes [M]. Cambridge: Cambridge University Press.
- ROBINSON, P.C. (1991). ESP today: a practitioner’s guide. New York: Prentice Hall.
- ROSSETT, ALLISON & SHELDON, KENDRA (2001). Beyond the podium: delivering training and performance to a digital world. San Francisco: Jossey-Bass/Pfeiffer

DISCOURSE AND PUBLIC COMMITMENT IN RELATION TO ONE ROMANIAN CULTURAL SITE

GABRIELA SCRIPNIC

“Dunărea de Jos” University of Galati
Romania
Gabriela.Scripnic@ugal.ro

ABSTRACT

Romania has nine properties ranged by UNESCO among the world heritage sites, namely seven cultural properties and two natural ones. This study takes into account one cultural site, Rosia Montană Mining Landscape, famous for its diverse and outstanding underground gold mines which date back to ancient times when the territory of today's Romania was occupied by the Romans. Between 2010 and 2013, Roșia Montană was brought into sharp focus because of a mining project aiming at extracting gold using cyanide, which divided the Romanian society into two parties: for or against gold extraction in the area. In this context, the present study aims at analysing a series of discourses against the project in order to highlight the strategies and the arguments put to good use by public figures with the view to gaining the population's commitment. Therefore, we dwell upon two advertisements broadcast on the Romanian national television and one declaration written by the Romanian Academy and we argue that persuasion and commitment are reached by cognitive means and by exploiting the feeling of pain, caused by the potential loss of the cultural site, and the feelings of unity and belongingness, due to the preservation of national patrimony.

Keywords: Rosia Montana Mining Landscape, persuasion, emotion, public space, television campaign

Rosia Montană Mining Landscape joined the Unesco patrimony in 2016 and it is one of the seven Romanian cultural properties registered by this organisation. It “features the most significant, extensive and technically diverse underground Roman gold mining complex”¹ dating from the 2nd-3rd centuries. During the Roman occupation of the region, the site underwent gold-mining procedures which became known to the present time society due to the wax-coated wooden writing tablets found in the area, providing “detailed legal, socio-economic, demographic and linguistic information about the Roman mining activities”. (*Ibidem*) It is the only cultural site considered to be in danger and therefore requiring implementation of adequate urban development measures in order to keep being preserved as a historic monument.

Before becoming part of the Unesco patrimony, more precisely between 2010-2013, Rosia Montană became an important topic in the Romanian public space when a Romanian-Canadian gold extraction company aimed at starting the exploitation of the region through a cyanide-based technology. This decision, which also involved the Romanian government through the issuing of a law regarding the stimulation of the development of mining activities in Romania, largely impacted on the society itself which witnessed two opposite campaigns (for and against the implementation of the project) developed by partisans and opponents, respectively. Both parties displayed a large arsenal of tools (advertisements, official letters to authorities, talk-shows, etc.) in order to gain people’s commitment on their side.

If in a previous study (Scripnic, 2016), we have identified the pathos-oriented rhetorical strategies used in the discourse in favour of the implementation of the project, in this contribution we are interested in dealing with the discourse against the project from the same perspective, namely to identify what strategies are put to good use by the partisans of the project in order to persuade the public and to make them deliberate against its accomplishment. The fact that we chose to dwell upon two advertisements and a declaration is not random: on the one hand, the advertisements were largely publicised and therefore the public was familiar with their content; on the other

¹ <https://whc.unesco.org/en/list/1552/>

hand, we took into account one of the declarations written to the Romanian authorities by the Romanian Academy. These declarations were not so largely discussed upon in the public space, therefore the large audience was not fully aware of these proceedings.

The study is structured into two main parts: the first part presents the context of the research, with emphasis on the characteristics of the Romanian society as a sample of “cultural public space” (McGuigan, 2005, 2010); the second part tackles the discourse analysis *per se* (and the analysis of visual elements in the case of the videos) with the view to pointing out how commitment is targeted by means of rational argumentation (in the case of the official declaration) and of pathos-centred argumentation (in the case of the two advertisements).

1. Roșia Montană – the centre of a heated debate

Rosia Montană Mining Landscape takes its name from the village of Roșia Montană (in an approximate translation *the Red Mountain*) located in the Apuseni Mountains, Department of Alba, in the central-western part of Romania. The name of the village comes from the river that crosses it, namely the river Roșia (in an approximate translation *the Red River*), whose reddish colour is explained by the iron ores existing in the area.

Famous for the gold ores the region has borne since ancient times, Roșia Montană has attracted numerous investors, among which the Romanian-Canadian company called Roșia Montană Gold Corporation (RMGC) which sought to “develop the most modern mine in Romania, in Roșia Montană, bringing major benefits to the Romanian economy”². Moreover, the company was due to “set up a new standard for responsible gold mining, both at the level of the European Union and worldwide”. (*Ibidem*)

However, the implementation of the project raised a lot of questions in relation to:

- the archaeological site which would have been damaged;
- the human community living in the area who would have been

² Taken from the official site of the company, <https://en.rmhc.ro/about-us/about-us.html>

relocated, together with local symbols such as churches and cemeteries;

- a possible ecological disaster because of the entire technological process and particularly the cyanide neutralization and the final tailings storage.

In this context, the Romanian public space witnessed numerous reactions from state officials, religious and cultural authorities, popular public figures, inhabitants of the area and ordinary people who did not hesitate to take stance and elaborate on the topic. We adopt in this paper the perspective on the public sphere put forward by McGuigan, (2005, 2010) whose concept of *cultural public sphere*, although drawing on Habermas’ notion of *bourgeois public sphere* (1989), better reflects the deliberation process which took place in the Romanian society. The cultural public sphere refers to “the articulation of politics, public and personal, as a contested terrain through affective (aesthetic and emotional) modes of communication.” (McGuigan, 2010: 15). In this sphere, deliberation is sought for through both affectivity and cognition since “aesthetic and emotional engagement with lifeworld issues might be felt passionately and experienced as especially meaningful.” (McGuigan, 2005: 435)

If the debate on public issues is dominated, in Habermas’ terms, by valid arguments and reason, the cultural public spheres are largely influenced by emotion and feeling perceived as efficient tools in stimulating debate. (Popa, 2008: 110) In our particular case, the huge debate generated by the mining project intermingled logical argumentations and pathos-oriented strategies meant to raise awareness towards a crucial social matter and to make citizens commit to one of the two sides. According to Plantin (1996: 4), three operations are paramount in order to achieve the full persuasion of the audience: a discourse not only has to teach, but also to please and touch the audience because the sole intellectual, rational approach is not sufficient to bring about action.

2. Strategies to gain public commitment in relation to Roşia Moantană Mining Landscape

This second part aims at analysing a series of discourses against the project in order to highlight the strategies and the arguments put to good use by public figures with the view to gaining the population's commitment and to convincing the authorities of the inadequateness of the project. Therefore, we dwell upon two advertisements and the declaration of the members of the Romanian Academy and we argue that persuasion and commitment are reached by both highly irrefutable arguments such as statistical and scientific data as well as by exploiting the feeling of pain towards an irreplaceable loss and the feeling of solidarity and unity due to the preservation of national patrimony.

2.1. *The analysis of the two videos from the advertising campaign*

The two videos, filmed almost entirely in black and white, were made upon the request of a non-governmental organization named *Alburnus Maior*, settled in Roşia Montană (in fact, *Alburnus Maior* is the Latin name of the very village of Roşia Montană), whose main goal was to fight back the initiative of implementing the mining project. The videos last about one minute each and feature two very famous actors belonging to two different generations: the actress Maia Morgerstern and the actor Dragoş Bucur. They are filmed in the very heart of the Unesco heritage site of Roşia Montană and the majestic mining landscape can be seen in the background of each actor.

Image 1 – Print screen from the first video³

Image 2 – Print screen from the second video⁴

Both advertisements follow the same pattern, the same scenario: the actress/the actor walks to the centre of the arena and takes a

seat at a wooden black table; they introduce themselves, point out the purpose of being there; they take off all the golden objects they wear (one earring and a tooth are brutally pulled out) and put them on the table; afterwards they directly address the ones that want the Romanian gold; a zoom is made on the golden objects on the table (at this point the videos are no longer in black and white so the golden objects become salient) while on the screen is projected the message “*A man is worth more than the gold he wears*” followed by the image of the Unesco heritage site with a message that continues the previous one “*So is a country*”. The advertisements close with the invitation to the public to be interested in Roșia Montană (“*Learn the truth about Roșia Montană, not about its gold*”) and to save this part of patrimony (*Save Roșia Montană*).

The advertisements strongly impact the viewers by meaningfully merging carefully chosen words and phrases, well written scenography, dramatic scenes, and emotional performance from the actors as well as devastating music. They reveal a pathos-centred rhetoric meant to persuade the public through the exploitation of feelings of sorrow and extreme pain and the projection of personal affliction to a larger scale, namely the suffering of a whole country: just as a person is in deep physical and moral pain when something valuable is taken by force away from him, so is a country when it is brutally deprived of its treasures.

However, the analogy between the human pain and the country’s devastation goes even further to another level of interpretation: people in the videos accept willingly to donate their gold, by causing themselves tremendous pain, they perform the act of pulling out earrings and a tooth – in the same way the country accepts without fight to have its gold extracted through environmentally toxic methods (the use of cyanide known to cause irreversible damage to a very large area surrounding the mining site). Thus, the message becomes an indirect accusation targeting the politicians⁵ who were in favour of the project. The extreme meteorological phenomena (the wind in the first

⁵ In 2009, the Romanian Minister of Economy announced “we want to include the swift start of Roșia Montană Project in the governmental programme as the gold market is prone to such projects” (The original declaration is available at <http://www.kmkz.ro/investigatii-2/rosia-verde/%E2%80%9Ecianura%E2%80%9Csparg-e-guvernarea-romaniei/>)

video and the heavy rain in the second one) are also suggestive of the feelings of sorrow and sadness and complete the black outfit of both actors. The message of mourning is rendered at two levels, namely the symbolism of the colours (black) and the imagistic of the “nature in pain” suggested by the meteorological manifestations.

Moreover, despite the few words used in the advertisements, the discourse is worth analysing since it conveys a clear-cut message of opposition regarding the mining of the region. After introducing themselves, the speakers point out the purpose of being there: to make a donation to the ones who need gold.

“I am here to make a donation to those who desperately need gold” (1) “I am here to make a donation for those who are trying to extract all our gold” (2)

In this first part of both videos, the speakers refer indirectly to the other party as *“those who”* without naming them, but characterising them by their main feature, their need for gold. In the first video, the emphasis is placed on the subjective adverb *desperately* which is meant to label the other party as people who are willing to do anything to reach their goals: their desire of having gold goes beyond any reasonable explanation and argument. In the second video, the accent falls on the end of the sentence – *all our gold*. Thus, it is established an opposition between those people and us and our gold as they attempt to take what is ours and not part of it, but until the gold deposits are exhausted (*“extract all our gold”*). Therefore, the speakers perform indirect speech acts of criticising the ones in favour of the project by highlighting their defining feature: their boundless need for gold which urges them to take all that belongs to somebody else.

After taking off the gold they wear (a bracelet, a chain and two earrings in the first video / a wedding ring, a watch and a tooth in the second video), they assert:

“Here you have, gentlemen. All my gold...Just leave us alone!” (1)

“All my gold...I hope it’s enough...” (2)

In the first video, the speaker addresses directly the opposite party by using the appellative *gentlemen* and the injunctive phrase *“Just leave us alone!”* while blood is dripping from her ear as she pulled by force

one of the earrings. The message is: take my gold, I am worth much more than that. The pronoun *us* (“*leave us alone*”) including the speaker and all inhabitants sharing the same beliefs, echoes the possessive *our gold* in a co-referential process. In the second video, the speaker draws the conclusion – *I hope my entire gold is enough for you to take it and leave us and the country alone*, while his mouth is getting filled with blood because he used a dentist tool to pull himself a golden tooth from his mouth. The final act of spitting the blood out of his mouth is directed towards the opposition in a double-targeted movement: on the one hand, it points to the intensification of the sufferance felt by one individual, and through extrapolation by a lot of people in the country, and last but not least, by analogy and personification, the pain felt by the country itself; on the other hand, it is an indirect act of showing contempt and denigration towards those capable of coming and extracting “*all our gold*”.

The slogan of the advertising campaign (“*A man is worth more than the gold he wears...So is a country*”) comes at the end of the videos and is visually divided into two parts displayed on different images on the screen. If the analogy between the people and the country is covertly rendered during the videos, in the slogan, it becomes salient – the indefinite article *a man / a country* has a general value of referring to all human beings and all countries. The image moves from the gold one man can have and “*donate*” to the richness of a country. The analogy is facilitated by the connector *so*, linking the premise to the conclusion. The videos end with:

- an invitation to the audience (especially to those who are not fully convinced yet) to find out the truth about Roșia Montană, not about its gold, echoing the previous message according to which a country or a region are more valuable than the gold they may have: they bear history, natural sites and long-lasting traditions.

- a cry for help under the form of an injunctive phrase: “*Save RM!*”

2.2. *The analysis of the declaration made by the Romanian Academy*⁶

The full title of the declaration⁷ is “*The analysis of the Romanian Academy regarding the project of mining exploitation at Roșia Montană. Risks related to the environment and the sustainable development of the region.*” The introduction contains 21 arguments against the implementation of the project that are further explained and developed in the main part of the declaration. In the conclusion, the authors directly address the Romanian state which is kindly asked to closely look into the project before taking any final decision as Roșia Montană is “a spiritual sanctuary with heritage testimonies of unique universal value” and the Romanian state has “the moral obligation to respect, support and protect it, in order to transmit it to future generations with the same values and meaning.”⁸ The declaration closes upon a series of commented excerpts from the Romanian mining law (about 10 pages).

If the advertisements strive to gain the audience’s commitment through pathos-oriented strategies, the declaration seeks to reach persuasion through objective facts stemming from the analysis performed by specialists from the research institutes of the Academy. Therefore, at the very beginning of the declaration, the argument from authority places the subsequent argumentation under the range of highly irrefutable arguments, at least for the larger audience.

In order to convince the audience to be against the implementation of the project, the authors develop an entire *rhetoric of the damage* that pertains to different areas:

- *the damage of the community* (a 2000-year old community is destroyed as people are relocated and buildings, churches, historical monuments are demolished);
- *the damage of the archeological site of Alburnus Maior*, unique in the world and of great historical and cultural values;

- *the damage of the landscape* which is seriously “mutilated” during and after the surface exploitation and the creation of waste accumulation containers;
- *the damage of the environment* as the “huge quantity” of cyanide and heavy metals give real reasons for concern, while the dam built to prevent leakage does not guarantee protection in case of extreme situations.

Another direction of the argumentation developed in the declaration refers to *the poor project management* which involves that fact that:

- the whole process of extracting and processing gold is disadvantageously planned;
- it does not take into account the collateral risks such as the risk of earthquake propagation;
- the waste management plan should include not only monitoring activities, but also current operating activities; the same plan does not lay emphasis on the polluting potential of waste water;
- there is a far too simplistic approach of cost covering of any unforeseen event;
- there is no real guarantee regarding the investments in restoring the damaged environment.

Moreover, the financial aspect is also brought to the fore by the Romanian Academy:

- the financial benefits for the Romanian state cannot compare to the negative consequences of the project; Romania could find other ways of exploiting its national resources;
- the lack of studies and reports on the cost-benefit relation based on UE documents.

The last arguments are arguments from authority, creating thus a circular structure of the declaration which opened up with other arguments from authority (the institutes of the Romanian Academy): the authority of the European legislation that the project infringes; the authority of the civil society and institutions (such as the orthodox and catholic churches) which manifested against the project, the authority

of patrimony organisations, such as Europa Nostra, which enlisted RM site among the seven most endangered heritage sites.

For all these reasons, the authors conclude that the project is not a solution for the sustainable development, it is not an answer to the economic and social problems of the region. This is, in fact, the very first argument that opens the declaration of the Romanian Academy.

The overall intention of the declaration is to provide objective arguments based on scientific facts and on measurable data. However, some subjective axiological elements are purposely inserted in order to increase the commitment to the standpoint defended:

- adjectives: it is *unacceptable*, *catastrophic* effects, *bad* choice of the dam location, *huge* quantities of cyanide, *simplistic* approach, *insignificant* benefits, *large* lacks documents, etc.
- adverbs: it *seriously* endangers the region, *disadvantageously* planned;
- nouns: serious *mutilation* of the landscape, concern, *disagreement*;
- verbs and verbal expressions: the calculations *give the impression* they are accurate; the project *infringes* a series of conventions; it *endangers* the region.

Conclusions

In this study, we have firstly provided a presentation of Roşia Montană both as a village and as a mining heritage site. In the context of the mining project proposed by the Romanian-Canadian company, the Romanian public space has become a scene of vivid exchanges allowing for the deliberation in favour or against its implementation. Therefore, the commitment of the citizens is reached by both cognitive and emotional approaches, playing on reason, but mostly on emotion. The advertisements analysed mainly exploit, on the one hand, the feeling of greed of the project owners who want to take all the gold and, on the other hand, the sensation of tremendous pain felt simultaneously by people and country when the gold is brutally taken away. Moreover, the declaration of the Romanian Academy aims at getting people's engagement through objective data and scientific facts stemming from the institutes of the academy. However, numerous

traces of subjectivity could be identified in purposely chosen lexical elements. Both types of public manifestations (advertisements and declaration) represent an appeal to solidarity in order to save a part of the Romanian patrimony and rely on the idea that a national property, and more particularly a heritage site, should be neither estranged nor endangered.

BIBLIOGRAPHY

- HABERMAS, J. (1989 [1962]), *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society* (published in German in 1962, English translation by T. Burger & F. Lawrence), Polity Press, Cambridge.
- McGUIGAN, J. (2005), *The cultural public sphere*, in “European Journal of Cultural Studies” 8.4, 427-443.
- McGUIGAN, J. (2010), *Cultural Analysis*, Sage.
- POPA, D. (2008) *Dimensiunile Afective Şi cognitive ale spaţiului public cultural in GâţăAnca* / Popa Diana (eds.): “Discurs Şi Interacţiuni În Spaţiul public românesc”, Galati University Press, Galati, p. 103-107.
- PLANTIN, C. (1986), *L’argumentation*. Seuil, Paris.
- SCRIPNIC, G. (2016), *Emotion-evoking strategies in the presentation of Roşia Montană Project in the Romanian Public Sphere*, in Agnieszka Kampka & Katarzyna Molek-Kozakowska (eds) “Rhetoric, Knowledge and the Public Sphere”, Peter Lang, p.131-148.

Web sources

- <https://adevarul.ro/politica/scrisoare-deschisa-adresata-academiei-romane-715253.html>
- https://romaniamama.ro/turism/rosia-montana_2236.html
- <https://whc.unesco.org/en/list/1552>
- <https://en.rmhc.ro/about-us/about-us.html>
- <https://whc.unesco.org/en/statesparties/ro>
- https://www.youtube.com/watch?v=aHqyTc54_Lc
- https://www.youtube.com/watch?v=P3qtnoRX_XE

TRASHËGIMIA KULTURORE NË SHËRBIM TË RRITJES EKONOMIKE TË KOMUNITETEVE LOKALE

THODHORI PULERI

Filiali Sarandë

Universiteti i Tiranës

thodhori_puleri@yahoo.com

BORA QAMA

Filiali Sarandë

Universiteti i Tiranës

boraqama@gmail.com

ABSTRACT

In international cultural policy documents, culture is linked to economic and social development, cohesion and stability, environmental sustainability and resilient communities. In the last decades the notion of “culture” appeared as the fourth pillar of “Sustainable” development. Perhaps even more than other cultural expressions, cultural heritage is considered to be a tool for sustainable development, especially for the developing world. In this article we want to discuss the notion of sustainable development in the framework of cultural heritage policies, although international policies would show more and more the value of cultural heritage for sustainable development.

Investments in cultural heritage (and other forms of culture) are often claimed to be beneficial to a local economy, not only in terms of cultural consumption, but also in the form of increased employment and income. This article addresses some methodological questions related to studies of economic impact of investments in cultural heritage projects. Different types of direct and indirect impacts are discussed, especially how these can be calculated.

Cultural heritage is a way of life that a community has inherited from previous generations that is passed on to the next generation.

Keywords: Cultural heritage, Investments, sustainable development, cultural policy, economic, social development, cohesion.

Hyrje

Turizmi në ditët e sotme nuk është më luks por domosdoshmëri. Turizmi tashmë është bërë me të vërtetë një pjesë integrale e jetës njerëzore, duke ndikuar drejtpërdrejtë në zhvillimin ekonomik, social dhe kulturor në mbarë botën. Turizmi është një fushë e veçantë në proceset e integritimit të vendeve, popujve, kulturave dhe feve të ndryshme. Kjo e ka bërë turizmin shumë të rëndësishëm si për ekonominë dhe për vetë njerëzimin.

Faktorët që ndikojnë në zhvillimet dhe prirjet e ardhshme të turizmit janë të shumtë dhe këta përfshijnë kryesisht teknologjitë e reja, moshën mesatare të shoqërisë, presionin e kohës që ndikon në rritjen dhe krijimin e kërkesave të reja. Kështu në të ardhmen parashikohet që:

- Do të kërkojnë udhëtime all-inclusive më shumë njerëz
- Do të rritet numri i pushuesve në zonat rurale
- Do të ulet numri i pushimeve të programuara
- Do të rriten pagat në industrinë e shërbimeve

Pjesë e rëndësishme e turizmit është dhe trashëgimia kulturore. Shumë studiues e shohin turizmin dhe trashëgiminë në të vërtetë në një marrëdhënie në dukje të natyrshme mes tyre, veçanërisht në drejtim të adresimit të çështjeve me shqetësim mjedisor, kulturor dhe politik¹. **Trashëgimia kulturore**, në mënyrë të veçantë, perceptohet si një mjet i rëndësishëm për zhvillim pasi turizmi kulturor kontribuon në zhvillimin ekonomik, “trashëgimia kulturore ndërton kohezionin social”, “mobilizon tek komunitetet përreth kujdesin dhe menaxhimin e saj”. Kohët e fundit Deklarata Hangzou vendosi kulturën në zemër të politikave të zhvillimit të qëndrueshëm dhe trashëgimia shihet si “një aset kritik për mirëqenien tonë dhe atë të brezave të ardhshëm”. Trashëgimia kulturore konsiderohet gjithnjë e më shumë si një shtytës

¹ Hooper, 2016

për zhvillimin e qëndrueshëm në fusha të ndryshme si sociale, kulturore gjithëpërfshirëse dhe zhvillimin ekonomik, harmoninë mjedisore, qëndrueshmërinë dhe ndërtimin e paqes.

Kultura është e rëndësishme sepse ajo përbën identitetin e individëve, grupeve dhe shoqërive.²

Kultura nuk është e dhënë, por është krijuar nga njerëzimi dhe është e lidhur ngushtë me qytetërimin njerëzor. Sipas Komitetit për të drejtat Ekonomike, Sociale dhe Kulturore (CESCR), koncepti i “kulturës” përfshin: “mënyrën e jetesës, gjuhën, letërsinë gojore dhe të shkruar, muzikën dhe këngën, komunikimin jo verbal, besimin fetar, ritet dhe ceremonitë, sportet dhe lojërat, metodat e prodhimit ose teknologjinë, mjediset natyrore dhe të krijuara nga njeriu, artet, veshjet dhe strehimin, ushqimin ku komunitetet dhe individët ndërtojnë ekzistencën e tyre, i japin kuptim jetës dhe shprehin humanizmin e tyre³. Trashëgimia kulturore përfaqëson identitetin e një grupi apo komuniteti të caktuar. Kjo njihet nga Konventa e UNESCO-s e vitit 2003 për “Mbrotjtjen e Trashëgimisë Kulturore Jomateriale” (Sahu & Mahanta 2017), përmbajtja e asaj trashëgimie kulturore jomateriale u siguron “komuniteteve dhe grupeve të ndryshme një ndjenjë identiteti dhe vazhdimësie”. E njëjta gjë vlen edhe për trashëgiminë kulturore të prekshme. Sasia e mirëqenies, materiale dhe jomateriale, që gjeneron trashëgimia për shoqërinë janë faktorë përcaktues të vlerës së saj ekonomike.

Metodologjia

Metodologjia e përdorur për këtë studim përfshin një kombinim inovativ të teknikave të vlerësimit ekonomik dhe social. Teknikat e vlerësimit ekonomik të aplikuara përfshijnë analizën e zinxhirit të vlerës, analizën e koeficientit të vendndodhjes, analizën e performancës së industrisë dhe hartimin e përqendrimit të industrisë. Këto teknika kryesisht përfshijnë punën me të dhëna statistikore të disponueshme nga burime qeveritare në nivel lokal të analizës. Analiza përfshin

² Lagrange, Oter & Uerpmann-Wittzac, 2018,f.2

³ Northern Irlandë human Rights Komisioni, 2013, fq. 3

gjithashtu një rishikim të dinamikës së sektorëve kulturorë dhe të lidhur brenda ekonomive lokale të bashkive të përzgjedhura të studimit të rastit.

Vlerësimi social kombinoi teknika të tilla si hartimi i aseteve të trashëgimisë kulturore, analiza e palëve të interesuara dhe analiza institucionale, si dhe një ekzaminim të mjedisit më të gjerë shoqëror. Në nivel lokal (në vendet e studimit të rastit), teknikat më të rëndësishme të aplikuara përfshijnë konsultimin me palët kryesore të interesuara (zyrtarë lokalë, OJQ, aktivistë të komunitetit, akademikë, etj.) dhe hartimin e aseteve me pjesëmarrje. Vlerësimet sociale dhe ekonomike të kryera në nivel lokal u përdorën për të përgatitur një analizë gjithëpërfshirëse SWOT (Përparësitë, Dobësitë, Mundësitë dhe Kërcënimet) për çdo vend, e cila u nda me palët e interesuara lokale.

Rishikim literature

Trashëgimia kulturore në dyzet vitet e fundit është bërë jo vetëm sinonim i monumenteve, artefakteve arkeologjike, kulturës, identitetit rajonal dhe kombëtar, por kuptimi dhe marrëdhënia e saj me turizmin është më e dukshme dhe ka evoluar. Pavarësisht tendencave ekonomike dhe paqëndrueshmërisë së tregut, turizmi ka vazhduar të rritet dhe zhvillohet dhe vlerat e tij lidhen jo vetëm me zhvillimin ekonomik, por edhe me çështjet socio-kulturore dhe mjedisore (Hooper, 2016). Investimet në trashëgiminë kulturore (dhe forma të tjera të kulturës) shpesh pretendohen të jenë të dobishme për një ekonomi lokale, në formën e rritjes së punësimit dhe të ardhurave. Në këtë artikull do të trajtojmë disa pyetje metodologjike në lidhje me studimet e ndikimit ekonomik të investimeve në projektet e trashëgimisë kulturore.

Turizmi i trashëgimisë po rritet më shpejt se çdo sektor tjetër i industrisë së turizmit, me një numër të madh njerëzish që vizitojnë vendet kulturore dhe historike, dhe shihet si i rëndësishëm për zhvillimin ekonomik dhe reduktimin e varfërisë në mbarë botën⁴. (Ky lloj turizmi përfshin të gjitha elementet kulturore të prekshme, të ndërtuara si kështjellat, ndërtesat historike, katedralet, shtëpitë,

⁴ UNWTO 2005

muzetë, fermat dhe reliket arkeologjike, si dhe elementet e paprekshme si gjuha, festivalet, muzika, feja, ushqimi, etj. Në ditët e sotme industria e trashëgimisë gjithashtu njihet peizazhe që portretizojnë jetën e njerëzve në familjet e tyre, jetën e minatorit, peshkatarit, fëmijëve, burrave dhe grave⁵.

Trashëgimia është universale dhe i përket të gjithëve, ka të bëjë me kulturën, historinë, objektet natyrore dhe të ndërtuara. Menaxhimi i trashëgimisë është shpesh kompleks dhe problematik për identitetin dhe kulturën lokale të një vendi. Menaxhimi i bazuar në vlerë shihet ndër qasjet më të rëndësishme për menaxhimin e trashëgimisë, dhe vendet e trashëgimisë publike zakonisht menaxhohen nga menaxherë profesionistë, por jo nga ata privatë⁶.

Trashëgimia kulturore sipas Ligjit të shtetit Shqiptar nr. 10 137 datë 11.5.2009 “Për Trashëgiminë Kulturore” përbëhet nga vlera materiale dhe jomateriale, të cilat janë pjesë e pasurisë kombëtare.

I. Vlerat materiale të trashëgimisë kulturore janë:

1. Objekte të trashëgimisë kulturore të paluajtshme, ku përfshihen:

- Qendra, zona dhe rajone, të banuara ose të pabanuara, me vlerë arkeologjike, historike, etnologjike, arkitektonike dhe inxhinierike, objektet e kësaj natyre në gjendje rrënojë, me vjetërsi mbi 100-vjeçare;
- Ansamble urbane, arkitekturore dhe historike, ndërtime ose konstruksione ndërtimore me vlera të veçanta, objektet e kësaj natyre në gjendje rrënojë, me vjetërsi mbi 100-vjeçare.

2. Objekte të trashëgimisë kulturore të luajtshme, ku përfshihen:

- Objekte, pjesë ose elemente të objekteve, të përfshira në shkronjën “b” të pikës 1 të këtij neni, si mozaikë, kolona, kapitule, skulptura, piktura murale, ikona, ikonostase, tavane karakteristike, mbishkrime, gurë varresh, me vjetërsi mbi 100-vjeçare.

⁵ Timothy & Nyaupane, 2009, f. 3

⁶ Howard, 2003, f. 1

- Materiali i lëvizshëm arkeologjik, grumbullohet nga gjurmimet arkeologjike.
- Krijimet artistike të të gjitha llojeve dhe gjinive.
- Dokumente arkivore me rëndësi historike kombëtare.
- Dorëshkrime dhe botime, libra dhe periodikë me vlera të veçanta, historike dhe bibliografike.
- Koleksionet e ndryshme filatelike, numizmatike të artit, me vjetërsi mbi 25-vjeçare.
- Pajisje tradicionale pune, mjeshtërie dhe jetese. Mekanizma, makineri ose objekte të përdorimit të përditshëm ose atij ceremonial, me vlera artizanale, etnografike ose historike, objektet e prodhuara në mënyrë artizanale, mbi 50-vjeçare dhe objektet e fabrikuara mbi 75- vjeçare.
- Teknologji të prodhimit të produkteve të traditës.
- Armët e ftohta dhe të zjarrit, të prodhimit artizanal ose të fabrikuara përpara fillimit të Luftës së Dytë Botërore.
- Objekte personale të figurave të shquara historike.
- Objektet e përfshira në inventarët e pasurive, të institucioneve shtetërore të vendit deri në vitin 1991.

II. Vlerat jomateriale të trashëgimisë kulturore janë:

- Përdorimi i gjuhës shqipe në veprat letrare.
- Folklori gojor i ruajtur në kujtesë, i shkruar ose i regjistruar.
- Folklori vokal, koreografik dhe instrumental.
- Zakone dhe doke tradicionale.
- Besime dhe besëtytni të traditës.
- Zejet e ndryshme tradicionale.

Trashëgimia jomateriale përbëhet nga elementet që përfaqësojnë kulturën në çdo komunitet, të cilat shprehen në një sërë veprimesh, mënyrash të të folurit dhe të menduarit, përsëritja simbolike e fakteve historike dhe nga vendosja e etikës ose rregullave morale.

Në këtë artikull, japim gjithashtu një përmbledhje të shkurtër mbi disa studime të ndikimit ekonomik të aktiviteteve të ndryshme kulturore dhe/ose turistike, si dhe të mirat dhe të këqijat e këtyre studimeve. Në një studim të qytetit norvegjez të Røros, është zbuluar

se turizmi i lidhur me trashëgimitë kulturore në rajon kontribuon rreth 7 për qind në punësimin dhe të ardhurat e përgjithshme. Trashëgimia kulturore është një mënyrë e të jetuarit që një komunitet e ka trashëguar nga brezat e mëparshëm dhe që ia kalon brezit pasardhës.

Një tjetër punim që përmbledh gjetjet e një aktiviteti analitik është kryer në Ballkanin Perëndimor (Shqipëri, Bosnje-Hercegovinë, Mal të Zi dhe Serbi) i financuar nga Fondi Italian i Mirëbesimit për Trashëgiminë Kulturore. Ky aktivitet u fokusua në identifikimin e praktikave të mira dhe sfidave për rritjen e kontributit të aktiviteteve të trashëgimisë kulturore në zhvillimin ekonomik lokal në Ballkanin Perëndimor. Ky punim u krye në një kohë kur Banka Botërore kishte mbështetur trashëgiminë kulturore në Europë dhe Azinë Qendrore përmes një sërë aktiviteteve dhe operacionesh huadhënieje nga viti 1997 – 2008.

Me përfundimin e këtij rishikimi dolën një sërë konkluzionesh të rëndësishme:

- Projektet që trajtojnë bashkërisht ruajtjen e trashëgimisë, zhvillimin e komunitetit ka të ngjarë të krijojnë sinergji pozitive që stimulojnë rritjen ekonomike.
- Ruajtjen kulturore dhe projektet e turizmit në komunitet kanë efekte të rëndësishme shumëfishuese.
- Rëndësinë e një qasjeje të decentralizuar që angazhon qeverinë vendore në vendimet për kujdesin dhe përdorimin e aseteve të trashëgimisë.

Nisur nga këto konkluzione dhe me mbështetjen e Fondit Italian të Trashëgimisë Kulturore, u vendos që të shqyrtohet më thellë sinergia midis Zhvillimit Ekonomik Lokal dhe Trashëgimisë Kulturore.

Qëllimi i kësaj pune analitike ishte identifikimi i mekanizmave dhe opsioneve për të arritur një rritje ekonomike të udhëhequr nga kultura që mund të sigurojë mbështetje të mundshme nga komuniteti ndërkombëtar i donatorëve.

Metodologjia e miratuar për këtë studim përfshinte një kombinim inovativ të teknikave të vlerësimit ekonomik dhe social. Teknikat e vlerësimit ekonomik të aplikuara përfshinin analizën e zinxhirit të vlerës, analizën e koeficientit të vendndodhjes, analizën e performancës së industrisë dhe hartimin e përqendrimit të industrisë.

Në të vërtetë, çdo fushë e kulturës, që nga ajo e industrisë krijuese ndaj trashëgimisë kulturore, dihet se prodhon punësim dhe të ardhura. Turizmi kulturor, për shembull, përbën rreth 40% të totalit të shumës së të ardhurave nga turizmi⁷. Për më tepër, trashëgimia kulturore është e lidhur me zhvillimin shoqëror ose njerëzor dhe trashëgimia kulturore është qartësisht e ndërlydhur me të drejtat e njeriut dhe demokracinë.

Trashëgimia kulturore konsiderohet gjithnjë e më shumë si një shtytës për zhvillimin e qëndrueshëm në fusha të ndryshme si sociale, kulturore gjithëpërfshirëse dhe zhvillimi ekonomik, harmoninë mjedisore, qëndrueshmërinë dhe ndërtimin e paqes.

Një tjetër pikë diskutimi është pyetja nëse trashëgimia vlerësohet ende si e rëndësishme për vlerat e brendshme. Vlerat historike dhe vlerat estetike konkurrojnë me vlerat sociale dhe ekonomike.

Gjithnjë e më shumë vlera e trashëgimisë për shoqërinë theksohet duke argumentuar faktin se trashëgimia ka një ndikim të rëndësishëm social dhe ekonomik.

Trashëgimia kulturore si një shtysë në rritjen ekonomike të komuniteteve lokale. Rajoni jugor Sarandë.

Shqipëria është një vend i lashtë, me histori shumë të pasur. Në periudha të ndryshme të historisë, në vendin tonë janë kryqëzuar qytetërimet, kulturat dhe fetë më të rëndësishme të historisë së njerëzimit. Trashëgimia jonë kulturore, shumë e pasur për përmasat e vendit tonë, është dëshmi elokumente e një të shkuare që ka prodhuar kaq shumë histori. Gjirokastra, Saranda dhe rrethinat e tyre kanë shumë potencial për zhvillimin e turizmit të trashëgimisë.

Për vlerat e shumta historike, kulturore, artistike, arkitekturore etj., kjo trashëgimi është njëherazi edhe një burim shumë i pasur për zhvillimin e turizmit kulturor në Shqipëri, i cili mbetet ende në hapat e tij të parë në vendin tonë. Pjesë shumë e rëndësishme e këtij turizmi kulturor do të ishte turizmi fetar, pasi, në Republikën e Shqipërisë numërohen rreth 220 objekte kulti që janë pjesë shumë e rëndësishme e trashëgimisë kulturore të popullit shqiptar.

⁷ Bandarin, Hosagrahar dhe Sailer Albernaz 2011: 15-18

Butrinti është një sit i Trashëgimisë Botërore që në 1992, është një zonë e mbrojtur e cila u bë një Park Kombëtar Shqiptar në vitin 2001 dhe një Zonë Ligatinore e Ramsarit me rëndësi ndërkombëtare në vitin 2003. Parku përfshin një peizazh të paprishur dhe të larmishëm malesh, ultësirash, fushash të hapura, liqenesh, dhe lagunash. Parku i Butrintit si një vend i Trashëgimisë Botërore të UNESCO-s ka marrë financime dhe asistencë teknike në nivele ndërkombëtare si dhe financim dhe asistencë teknike nga një fondacion jashtëzakonisht efektiv për disa vite rresht. Gjithashtu vlerësohet shumë nga qeveria si një nga vendet më të rëndësishme kulturore në Shqipëri. Megjithatë, rëndësia e tij mund të mos e mbrojë atë nga presionet ekstreme për zhvillim që përballen zonat bregdetare të vendit. Komuniteti i zonës hyrëse në Butrint, Saranda si dhe komuniteti ngjitur me parkun (Ksamil) po vuajnë tashmë nga mbizhvillimi për shkak të këtij presioni. Ky përbën një kërcënim serioz për zhvillimin e një prej atraksioneve turistike potencialisht më të suksesshme. Nëse ky kërcënim mund të shmanget, parku mund të luajë një rol të rëndësishëm në zhvillimin rajonal dhe të veprojë si një model për format e qëndrueshme të turizmit, mbrojtjen e mjedisit dhe aktivitete të tjera tregtare.

Vendet e trashëgimisë kulturore të lidhura me parkun përfshijnë:

- Vende arkeologjike dhe mbetje nga epoka greke, romake, bizantine, anzhvine, veneciane dhe osmane.
- Ai përbëhet gjithashtu nga një grup i pasur habitatesh, duke përfshirë ligatinat bregdetare, lagunat me ujë të kripur, lumenjtë, liqenet dhe tokat e hapura të kullotave. Ky kombinim unik i arkeologjisë dhe natyrës krijon një atmosferë të veçantë të largët dhe “të pazbuluar” që nuk gjendet në asnjë vend tjetër të rëndësishëm arkeologjik në Mesdhe.
- Zhvillimi i artizanatit, i mbështetur nga një grant i vogël i Bankës Botërore në komunitetet përreth parkut, ka rezultuar në një njësi të njohur artizanale që shet suvenire që bazohen në vlerat e trashëgimisë së parkut.
- **Fshatrat e vegjël ruralë** ngjitur me parkun janë komunitete simpatike bujqësore që nuk i **kanë zhvilluar ende asetet e tyre të trashëgimisë.**
- **Ksamil**, brenda kufijve të zgjeruar së fundmi të parkut, ka

pamje të bukura nga deti dhe plazhe, të cilat kërcënohen nga mbizhvillimi.

Saranda, një port detar që shërben dhe si portë turistike për parkun, ka disa vende arkeologjike, kështjella dhe manastire, por këto nuk janë të promovuara mirë dhe shpesh anashkalohen nga vizitorët. Me një strategji të përshtatshme zhvillimi dhe mbështetje dhe inkurajim të fortë, këto komunitete mund të jenë në gjendje të mbrojnë efektivisht burimet e tyre kulturore dhe natyrore dhe të bëhen pasuri në një grup turistik. Bashkia e Sarandës ka në shërbim zyrën e trashëgimisë kulturore me këtë organizim: Kjo zyrë ka një inventar ku përfshihen 110 monumente të kategorive të ndryshme. Për trashëgimitë kulturore ka dy harta, një për zonifikimin arkeologjik, Sarandë dhe tjetra për monumentet e kulturës të rajonit Sarandë – Delvinë. Drejtoria ka gjithsej 11.

Çdo investim që bëhet në territorin e bashkisë, në infrastrukturë dhe në ambiente rekreative, në sipërfaqe të gjelbra dhe rehabilitime është në funksion të turizmit. Buxheti i Bashkisë për vitin 2021 ishte 18.5 milionë lekë. Në të përfshihen aktivitete që shoqërojnë sezonin, pjesëmarrja nëpër panairë, dhe marketingu. Gjatë vitit 2022 promovimi, brandimi dhe marketingu i destinacionit është zhvilluar nga FSHZH, projekt i BB. (Bashkia Sarandë, Zyra e turizmit dhe Trashëgimisë kulturore).Të ardhurat nga aktiviteti i turizmit për vitet 2018-2021 paraqiten në Tabelë:

Vitet	Subjekte private gjithsej	Subjekte shërbime turistike	Të ardhura nga turizmi kundrejt tëardhurave totale
2018	1596	345	26%
2019	1845	437	32.2%
2020	2065	483	37.3%
2021	2303	801	28.3%

Burimi. Zyra tatimore Sarandë.

Finiqi është një bashki kufi me bashkinë e Sarandës dhe mbart një potencial të pashfrytëzuar të Trashëgimisë Kulturore. Në këtë

bashki është dhe Syri i Kaltër që pas Butrintit është destinacioni më i frekuentuar nga turistët. Bashkia e Finiqit është bashki e re dhe si e tillë tani është dukëngritur strukturat e turizmit duke planifikuar në buxhetin e vitit 2023 një fond modest për desitinacionet turistike që ajo ka.

Përfundime dhe rekomandime

- Për rritjen e rolit të Trashëgimisë Kulturore në zhvillimin ekonomik lokal kusht themelor është një mjedis legjislativ i përshtatshëm që mbron në mënyrë adekuate asetet e Trashëgimisë Kulturore lokale dhe kombëtare.
- Projektet që trajtojnë bashkërisht ruajtjen e trashëgimisë, zhvillimin e komunitetit dhe objektivat e turizmit ka të ngjarë të krijojnë sinergji pozitive që stimulon rritjen ekonomike.
- Në disa raste, kur fokusi i krijimit të punësimit është një prioritet, grantet konkurruese për të inkurajuar përmirësimet dhe investimet përkatëse mund të jenë një alternativë e denjë.
- Përveç financimit, mungesa e kapaciteteve institucionale dhe e aftësive teknike përbëjnë barriera plotësuese për realizimin e potencialit të trashëgimisë kulturore.

Lista e shkurtimeve

CESCR - The Committee on Economic, Social and Cultural Rights UNESCO - United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization OJQ - Organizata Joqeveritare
UNWTO - Organizata Botërore e Turizmit ZHEL - Zhvillimi ekonomik Lokal

BIBLIOGRAFIA

GORICA K.(2015), "Menaxhimi i Turizmit të Qendrushëm" f..22
UNESKO (2003), "Koventa për Mbrojtjen e Trashëgimisë Kulturore Jomateriale
LIGJI SHQIPËTAR (2009) "Per Trashëgiminë Kulturore nr.10137 11 Maj.
HOPER G. (2016). *Heritage And Tourism In Britain And Ireland*. Glasgow (UK):
Palgrave Macmillan. HOWARD P. (2003), *Heritage: "Management,*

- Interpretation, Identity*” London And New York: Continuum. f.1. SAHAHU N. & MAHANTA N. R. (2017). *Unit 5 - Festivals And Rituals*, IGNOU. [Http://Egyankosh.Ac.In/Bitstream/123456789/38963/1/Unit-5.Pdf](http://Egyankosh.Ac.In/Bitstream/123456789/38963/1/Unit-5.Pdf).
- TIMOTHY D. J. & NYAUPANE G.P. (2009), “*Cultural Heritage And Tourism*” *In The Developing World: A Regional Perspective*. London And New York: Routledge. f.3
- UNESCO (2017). *What Is Meant By “Cultural Heritage”?*. [Http://Www.Unesco.Org/New/En/Culture/Themes/Illicit-Trafficking-Of-Cultural-P](http://Www.Unesco.Org/New/En/Culture/Themes/Illicit-Trafficking-Of-Cultural-P)
- NORTHEM IRLAND HUMAN (2013) Rights Commission. (2013) *The Display Of Flags, Symbols And Emblems In Northern Ireland*. [Https://Www.Nihrc.Org/Uploads/Publications/104020_NIHRC_The_Display_Of_Flags_Single Column V7 Final Low Res.Pdf](https://Www.Nihrc.Org/Uploads/Publications/104020_NIHRC_The_Display_Of_Flags_Single_Column_V7_Final_Low_Res.Pdf).
- DALLAIRE & COLBERT (2012)
- LAGRANDE E.; OETERS. & UPERMAN-WITZACK R. (2018), *Cultural Heritage And International Law: “Obcts, Means And Ends Of International Protection*) Germany: Springer.
- F LIU, J. C. (2005). “Tourism And The Value Of The Culture In Regions”*The Annals Of Regional Science*, Vol. 39, No. 1, f. 1-9.
- SALVATORE C.L.(2018). “*Cultural Heritage Care And Management: Theory And Practice*” Maryland (USA): Rowman& Littlefield.f, 2.
- SILVERMAN H. & RUGGLE F. (2007). “*Cultural Heritage And Human Rights*”. New York (USA): Springer. SMITH L. (2006). “*Uses Of Heritage*”. London And New York: Routledge.
- TAHIRI A. & KOVAÇI I. (2017). *Menaxhimi Në Turizëm: “Qasje Teorike Menaxheriale/ Management In Tourism”*: Theoretical Managerial Approach, Peja, Kosovo: Research Center.

“LEXIMI” EFEKTIV I ASETETEVE TË TRASHËGIMISË SI ELEMENT JETIK PËR TRANSMETIMIN KULTUROR

VASILIKA RRAKU

Filiali Sarandë
Universiteti i Tiranës
rraku.vasilika@gmail.com

ABSTRACT

The aim of this article is to point out the importance of correct interpretation of cultural heritage data as the cornerstone of cultural heritage transmission, focusing on three main stages of vital importance to this process: Perception, interpretation and communication. Perception is considered to be the first stage of acquiring information from heritage assets through the use of all senses. Interpretation is the stage of assigning meaning to observed stimuli based on previously acquired knowledge of the field. The aptitude of correct interpretation lies on several closely related factors, such as the person's general knowledge of the area of study, observation skills, the ability to “read” through the images and symbols making use of the imagination, construction of meaning, etc. The last stage in the process of cultural transmission is communication, which can be performed in two forms, verbal and non-verbal. The article continues with an explanation of the principal communication techniques for successful transmission of the cultural heritage, giving special emphasis to the importance of body language in interpersonal and small-group communication and the importance of using virtual technologies in public and mass communication. Finally, the article concludes with several suggestions on the ways of transmitting cultural heritage effectively through proper perception, interpretation and communication of heritage assets.

Keywords: Heritage assets, perception, interpretation, communication, transmission, stages

Trashëgimia kulturore është një element i padiskutueshëm i identitetit kombëtar. Ajo të jep mundësinë të kuptosh traditat specifike të paraardhësve, duke i parë ato në këndvështrimin historik për të arritur tek të kuptuarit e asaj që ne jemi. Në dekada, që nga miratimi i Konventës së Trashëgimisë Botërore, ‘krizat’ e ndryshme të përkufizimit kanë ndikuar ndjeshëm në mënyrat në të cilat trashëgimia klasifikohet, perceptohet dhe menaxhohet në shoqëritë bashkëkohore globale.¹ Trashëgimia mund të ndahet në dy kategori kryesore. Nga njëra anë, ekziston një trashëgimi që paraqitet në një formë materiale, të prekshme: arkeologji, art, objekte të luajtshme, arkitekturë dhe peizazh.

Nga ana tjetër, ekziston një formë tjetër e trashëgimisë, e cila quhet “trashëgimia kulturore jomateriale”². Ky emërtim u konceptua në mënyrë që të njiheshin dhe të merreshin në konsideratë disa realitete, të cilat mbetën të padukshme për një periudhë të gjatë kohore dhe që nuk përshtateshin si pjesë e ndonjë kategorie tjetër të krijuar të trashëgimisë. Ajo përfshin traditat ose shprehjet e gjalla të trashëguara nga paraardhësit tanë dhe të përcjella te pasardhësit tanë, si gojëdhënat, artet e skenës, ritualet, ngjarjet festive, njohuritë dhe praktikat në lidhje me natyrën dhe universin ose njohuritë dhe aftësitë për të prodhuar zanate tradicionale.

Trashëgimia kulturore jomateriale është një faktor i rëndësishëm në ruajtjen e diversitetit kulturor përballë globalizimit në rritje. Kuptimi i trashëgimisë kulturore jomateriale të komuniteteve të ndryshme ndihmon në dialogun ndërkulturor dhe inkurajon respektin e ndërsjelltë për mënyra të tjera të jetesës. Rëndësia e trashëgimisë kulturore jomateriale nuk është vetë manifestimi kulturor, por pasuria e njohurive dhe aftësive që transmetohet nëpërmjet saj nga një brez në tjetrin.

Vlera sociale dhe ekonomike e këtij transmetimi të njohurive është e rëndësishme si për grupet minoritare dhe për grupet kryesore shoqërore brenda një shteti, dhe është gjithashtu po aq e rëndësishme për shtetet në zhvillim sa edhe për ato të zhvilluara. Trashëgimia kulturore duhet të prezantohet në botë, sepse ajo afirmon identitetin tonë si popull dhe krijon një kornizë gjithëpërfshirëse për ruajtjen e saj.

¹ Anders Högberg (2016), Rodney Harrison: Heritage. Critical Approaches, Routledge, Londër.

I. Perceptimi, interpretimi dhe komunikimi i trashëgimisë kulturore

Trashëgimia është një koncept i vështirë për t'u përcaktuar, sepse mund të mbulojë një grup të madh objektsh dhe idesh në dukje të ndryshme. Këto variojnë nga një lidhje e fortë me tokën përmes stileve specifike të artit dhe manifestimeve të dallueshmërisë kulturore deri tek produktet komerciale për prodhimin e të cilave janë përdorur proceset tradicionale të prodhimit të tyre. Në një nivel të përgjithshëm, trashëgimia është diçka që individët në mënyrë emocionale pretendojnë se e kanë të tyren ose e shohin si të dikujt tjetër, por gjithmonë si diçka që përcillet nga brezat e mëparshëm. Perceptimi i trashëgimisë kulturore kushtëzohet si nga gjendja e vëzhguesit ashtu edhe nga artisti. Stilet e artit zhvillohen nga një vendim i vullnetshëm i një artisti që e hedh frymëzimin e tij në formë vizuale brenda trajektoreve historike dhe vjen si një deformim koherent në traditat e trashëguara.

Në art, kuptimet e marra nga perceptimi përqendrohen në shprehjen vizuale dhe stili përfaqëson “një interpretim, një mënyrë fakultative të përshkrimit të botës.”³ Për realizimin e perceptimit të saktë të formave të ndryshme të trashëgimisë kulturore vijnë në ndihmë skemat kulturore. Skemat kulturore janë pasqyrime orientuese të përbashkëta shoqërore që aktivizohen në njohjen automatike. DiMaggio i përkufizon skemat si “struktura njohurish që pasqyrojnë objekte ose ngjarje dhe ofrojnë supozime të paracaktuara rreth karakteristikave të tyre, lidhjeve dhe konkluzioneve në kushtet e informacionit jo të plotë” (DiMaggio 1997) ⁴.

Konceptualizimi i “supozimeve të paracaktuara” është një përshkrim i qartë dhe i matur i skemave si mjete të kompletimit të modeleve që plotësojnë pjesët e munguara të njohurive me paracaktimet e mësuara kulturore. Kështu, skemat përkatëse plotësojnë informacionin që mungon duke na lejuar të perceptojmë copëzat e shkëputura si pjesë e një tërësie kuptimplote. Ndërsa qëllimi i skemave

³ Merleau-Ponty M., (2012), *Phenomenology of Perception*, Routledge, UK

⁴ DiMaggio, P. (1997), *Culture and Cognition*, në “*Annual Review of Sociology*”, Volumi 23, fq. 263–287.

stereotype është plotësimi i informacionit që mungon, funksioni i parë i skemave kategorizuese është moskonsiderimi i informacionit që është i pavend. Kategorizimi i objekteve thjeshton botën e perceptuar sepse lejon që objekte të ndryshme të trajtohen si ekuivalente (Goldstone, Kersten dhe Carvalho 2018)⁵.

Ky proces funksionon kryesisht duke lidhur në mënyrë holistike stimulën me paraqitjet njohëse të prototipeve. Aktivizimi i një kategorie të nënkuptuar mund të rezultojë përfundimisht në aktivizimin e një stereotipi. Skemat kulturore mund të ndikojnë mbisjelljen në të paktën dy mënyra relativisht të drejtpërdrejta: (i) si kategori të nënkuptuara, stereotype dhe grupe të tjera të “supozimeve të paracaktuara” automatike, të cilat ndikojnë mbi atë që njerëzit perceptojnë, mbajnë mend ose kuptojnë lidhur me çfarë thonë të tjerët dhe (ii) si norma të brendshme, intuited morale dhe receta kulturore të zakonshme, që shkaktojnë veprime të drejtpërdrejta nëpërmjet proceseve njohëse të ngjashme me refleksin, të cilat ndodhin pa vetëdijen dhe kontrollin e ndërgjegjshëm të individëve. (DiMaggio 1997) Interpretimi, si faza e dytë e transmetimit të trashëgimisë kulturore, i referohet gamës së plotë të aktiviteteve të mundshme që synon të rrisë ndërgjegjësimin dhe të kuptuarin e publikut në lidhje me burimet e trashëgimisë kulturore⁶. Interpretimi dhe prezantimi efektiv duhet të përmirësojë përvojën personale, të rrisë respektin dhe mirëkuptimin e publikut, si dhe të komunikojë rëndësinë e ruajtjes së trashëgimisë kulturore. Individët dhe komunitetet inkurajohen të reflektojnë vetë perceptimet e një monumenti të trashëgimisë kulturore dhe ndihmohen në krijimin e lidhjeve kuptimplote me të, me qëllimin për të nxitur më tej interesin, mësimin, përvojën dhe eksplorimin.

Interpretimi duhet të shfaqë gamën e informacioneve verbale dhe të shkruara, gjetjeve materiale, traditave dhe kuptimeve që i atribuohen një burimi të trashëgimisë kulturore. Interpretimi duhet të mbështetet në një hulumtim shumëdisiplinar të mirëstudjuar të monumentit kulturor dhe rrethinave të tij. Gjithashtu duhet të pranojmë se interpretimi kuptimplotë përfshin domosdoshmërisht reflektimin mbi

⁵ Robert L. Goldstone, Alan Kersten, Paulo F. Carvalho (2018), Concepts and Categorization, në “Handbook of Psychology”, botimi i dytë

⁶ ICOMOS (2008), Interpretation and presentation of cultural Heritage Sites, Québec

hipotezat historike alternative, traditat vendore dhe tregimet.

Në vendet e trashëgimisë kulturore ku tregimet tradicionale ose kujtimet e pjesëmarrësve historikë ofrojnë një burim të rëndësishëm informacioni rreth rëndësisë së vendit, programet interpretuese duhet t'i përfshijë këto dëshmi gojëdhënore, qoftë në mënyrë indirekte, nëpërmjet infrastrukturës, ose drejtpërdrejt, nëpërmjet pjesëmarrjes aktive të anëtarëve të komuniteteve të lidhura me to. Rindërtimi vizual, qoftë nga artistët, arkitektët, apo modeluesit kompjuterikë, duhet të mbështetet në analizën e detajuar dhe sistematike të të dhënave mjedisore, arkeologjike, arkitekturore dhe historike, përfshirë analizën e burimeve të shkruara, gojëdhënore, ikonografike dhe fotografike.⁷

Komunikimi, si faza e tretë e transmetimit të trashëgimisë kulturore, luan një rol të rëndësishëm jo vetëm për promovimin e trashëgimisë kulturore, por edhe për stimulimin e zhvillimit të turizmit. Komunikimi për turizmin e qëndrueshëm lokal do të përfshijë përgatitjen dhe shpërndarjen e informacionit mbi një gamë të gjerë pasurish vendore, natyrore, peizazhesh kulturore, traditash të trashëgimisë, zanatesh dhe aftësish, ngjarjesh kulturore, si dhe mbi artin dhe kulturën bashkëkohore.⁸

Disa nga përparësitë e komunikimit të qartë të vlerave të trashëgimisë janë:

- Operatorët turistikë mund të zhvillojnë produkte unike dhe më të sofistikuar, si dhe të ofrojnë përvoja që u përshtaten më mirë interesave të vizitorëve, duke krijuar diferencim të produktit dhe rezultate konkurruese.
- Menaxherët e trashëgimisë dhe operatorët turistikë mund të nxisin mbështetjen për ruajtjen e trashëgimisë, duke u siguruar që vlerat e rëndësishme të një vendi të mos ndikohen negativisht nga aktivitetet apo produktet turistike.
- Vizitorët bëhen shumë më të vetëdijshëm për çështjet mjedisore dhe dallimet ndërmjet kombeve dhe kulturave.

Komunikimi i trashëgimisë mund të ushtrojë gjithashtu një ndikim të fuqishëm në mënyrën se si e sheh atë komuniteti pritës dhe në

⁷ ICOMOS (2008), Interpretation and presentation of cultural Heritage Sites, Québec.

⁸ UNWTO (2011), Communicating Heritage – A Handbook for the Tourism Sector, World Tourism Organization, Madrid, Spanjë.

reagimin e tij ndaj aktivitetit turistik lokal. Ai mund të rrisë vlerësimin e komunitetit për burimet e ndryshme lokale që mund të mbështeten nga shpenzimet turistike, të tilla si atraksionet natyrore ose kulturore.

Përveç formës verbale, ku studimi i gjuhës mund të përdoret për të kuptuar sjelljen dhe përvojën njerëzore,⁹ komunikimi kulturor mund të realizohet edhe në formën joverbale, përmes gjesteve dhe gjuhës së trupit. Përdorimi i gjuhës gjestike merr rëndësi dhe ka vlerë më të madhe në mjedisin global multikulturor, me dallime demografike dhe kulturore si gjuha, rajoni, gjinia, mosha, feja, etj.

Gjuha gjestike zhvillon marrëdhëniet multikulturore, kompetencën, mirëkuptimin dhe harmoninë sociale dhe heq pengesat dhe konfliktet multikulturore. Ajo mundëson jo vetëm ndërthurjen e njerëzve me kulturat e ndryshme, por edhe shpalosjen e kapitalit kulturor dhe social e njerëzor. Kështu, përdorimi i gjuhës gjestike luan një rol të rëndësishëm për të siguruar një komunikim efektiv multikulturor.¹⁰

Komunikimi i aseteve të trashëgimisë kulturore përmes rristurimit të tyre duhet të kontribuojnë në ruajtjen e autenticitetit duke komunikuar rëndësinë e tyre, pa ndikuar negativisht në vlerat kulturore që mbartin apo ndryshuar në mënyrë të pakthyeshme strukturën e tyre. Të gjitha infrastrukturat e dukshme interpretuese duhet të jenë të ndjeshme ndaj karakterit, mjedisit dhe rëndësisë kulturore dhe natyrore të vendit.¹¹ Aq më tepër tashmë, që mënyrat e komunikimit kanë ndryshuar dhe dixhitalizimi i njohurive dhe informacionit thjeshton marrjen e informacionit më të përpunuar dhe demokratizon disponueshmërinë e njohurive specifike të orientuara ndaj subjektit (Borgmann 2010)¹². Për më tepër, mundësitë e ndryshme që rezultojnë nga teknologjitë dixhitale kanë ndikim të madh në paraqitjen e informacionit dhe perceptimin e tij.

Trashëgimia kulturore tashmë i nënshtrohet një larmie të madhe detyrash komunikimi të kryera në një mori mënyrash nga shumë

⁹ Vivien B. (2015), Social Constructionism, botimi i tretë, Routledge, Londër.

¹⁰ Jaya N. (2011), Importance of Body Language in Effective Multicultural Communication, në <https://typeset.io/pdf/importance-of-body-language-in-effective-multicultural-572wnkfjym.pdf>

¹¹ ICOMOS (2008), Interpretation and presentation of cultural Heritage Sites, Québec

¹² Albert B. (2010), Reality and Technology, në “Cambridge Journal of Economics”, Volumi 34, Faqja 27-35.

metodologji të ndryshme. Trashëgimia dhe vlerat e saj komunikohen përmes turneve në qytet, ekspozitave, faqeve të internetit, fletëpalosjeve, librave, aplikacioneve për smartphone, faqeve të internetit, lojërave, mësimëve të artit në shkollë dhe shumë aktiviteteve dhe rrugëve të tjera.¹³

Kështu, lind sfida e trajtimit të mospërputhjes së brendshme të dy identiteteve antagonistë (individualitetit/veçantisë dhe pritsshmërive sociale/ përshtatjes) në një mënyrë graduale përshtatjeje për të fituar një identitet të ekuilibruar.¹⁴ Në këtë aspekt, teknologjitë virtuale të komunikimit të trashëgimisë kulturore po zënë gjithnjë e më tepër një vend të rëndësishëm për transmetimin e trashëgimisë kulturore. Të virtualizosh trashëgiminë do të thotë të aktualizosh përmbajtjen e trashëgimisë në mënyrë dixhitale dhe ta simulosh atë duke përdorur teknologjinë grafike kompjuterike. Karakteristikat e “trashëgimisë virtuale” përfshijnë lehtësimin e sintezës, ruajtjes, riprodhimit, përfaqësimit, ripërpunimit dixhital dhe shfaqjes së trashëgimisë kulturore duke përdorur përparimet e teknologjisë së realitetit virtual.¹⁵

Për shkak të pajisjeve kompjuterike të avancuara dhe kartave grafike të nivelit të lartë, tendencat aktuale në aplikacionet e realitetit virtual janë të prirura drejt përdorimit të teknologjisë gjithëpërfshirëse për ndërveprim në kohë reale me detaje të imta.

Disa nga avantazhet që Realiteti Virtual i jep trashëgimisë kulturore përfshijnë:

- Dokumentimin, regjistrimin dhe ruajtjen e trashëgimisë ndërkombëtare në të gjithë botën.
- Rimëkëmbjen virtuale të trashëgimisë së humbur.
- Asistimin në procesin e arsimimit për studentët, veçanërisht ata të arkitekturës dhe transferimin e tyre virtualisht në një botë tjetër, çka i bën ata të ndihen sikur janë duke ecur në të kaluarën.
- Zhvillimin e një biblioteke të pasur për arkitektët, për t'i ndihmuar ata në restaurimin e vendeve historike.

¹³ Matthias R., Susanne H. (2017): Communication Model for Built Heritage Assets Going from Knowing to Identification (2017), World Heritage Coordination, Regensburg, Germany.

¹⁴ Po aty.

¹⁵ R. M. Reffat, E. M. Nofal (2013), Effective communication with cultural heritage using virtual technologies, në “International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences”, Volume XL5/W2.

- Përhapjen e kulturës, trashëgimisë dhe traditës vendase të cilat kontribuojnë në tërheqjen e turistëve në vend. (El-Razaz, 2007)¹⁶

Aktualisht, kombinimi i trashëgimisë kulturore dhe realitetit virtual është bërë një prirje kryesore. Ai jo vetëm që mund të zgjidhë kontradiktën që ekziston për mbrojtjen e trashëgimisë kulturore, por ka edhe avantazhe të pakrahasueshme në përhapjen dhe promovimin e trashëgimisë kulturore.

Në sfondin e përshpejtimit të globalizimit dhe modernizimit ekonomik, mbrojtja e trashëgimisë kulturore përballët me shumë sfida. Elementet e trashëgimisë kulturore preken lehtësisht nga forca natyrore dhe njerëzore. Investimet për mbrojtjen dhe restaurimin e trashëgimisë kulturore janë të kufizuara. Kombinimi i teknologjisë së Realitetit Virtual dhe mbrojtjes së trashëgimisë kulturore mund të çojë në shfaqjen e trashëgimisë kulturore me precizion të lartë, në shkallë të gjerë, interaktive dhe me audiencë të gjerë, të tillë si ruajtja dixhitale, restaurimi virtual, shfaqja e publicitetit, shfletimi virtual, muzeu dixhital e kështu me radhë, në mënyrë që të realizohet zgjidhja e problemeve tradicionale në mbrojtjen e trashëgimisë kulturore.

Kjo është e favorshme jo vetëm për mbrojtjen e relikteve kulturore dhe vendeve historike, por edhe për të rritur mundësitë e prezantimit të trashëgimisë kulturore dhe vlerën ekonomike dhe kulturore të saj.¹⁷ Realiteti virtual shpesh përkufizohet në termat e harduerit teknologjik që krijon dimensione të përvojës, duke ofruar nivele të ndryshme gjallërie dhe ndërveprimi në një mjedis gjithëpërfshirës ose pothuajse realist, duke sjellë iluzionin tek shikuesi të zhytjes në ndërveprimin njeri-kompjuter. Teknologjia e realitetit virtual vepron në sistemin e perceptimit të njeriut nëpërmjet kompjuterit dhe teknologjive të komunikimit, duke i lejuar njerëzit të hyjnë plotësisht dhe të ndërveprojnë me botën virtuale. Kjo i lejon njerëzit të kenë iluzionin e tejkalimit të kufizimeve të kohës dhe hapësirës dhe kufizimeve materiale.

¹⁶ Bayt al-Razzaz (2007), The challenge of adaptive use for a vacant mamluk palace in Cairo, në “International Journal of Heritage Studies”, Volumi 3.

¹⁷ Pei J. & Yi L. (2022): Fluid space: Digitalization of cultural heritage and its media dissemination, në “Telematics and Informatics Reports”, Volumi 8.

Modelet e hershme të realitetit virtual mbështeteshin shumë në syrin dhe dorën e njeriut për të krijuar një ndjenjë pranë në hapësirën virtuale. Me shfaqjen e mediave dixhitale, komunikimi interaktiv është rritur në bazë të komunikimit të përqëndruar. Kjo mënyrë transmetimi nuk është njëkahëshe, por e dyanshme dhe mund të shndërrohet në njëra-tjetrën. Audienca, si marrës i përmbajtjes, krijon në të njëjtën kohë përmbajtjen, e cila është komunikim ndërveprues. Integrimi i mediave dixhitale interaktive dhe botës reale i bën njerëzit të hyjnë në një hapësirë komunikimi ku media është e kudogjendur, e gjithëfuqishme dhe e gjithëpranishme.

Në këtë skenar, interneti nuk është vetëm një mënyrë ndërveprimi, por ndikon edhe në ndërveprimin e njerëzve-kompjuter me realitetin.¹⁸ Kur audienca futet në trashëgiminë kulturore virtuale, ajo do të ketë një ndjenjë më të thellë dhe më intuitive të sharmit artistik të trashëgimisë kulturore. Kultura njerëzore dhe aktivitetet e të menduarit çlirohen nga teknologjia dixhitale e informacionit dhe shndërrohen në mënyra të dukshme praktike operacionale. Kultura virtuale e sjelljes lejon një gjendje më fleksibël të ndërveprimit midis vetë subjekteve dhe midis subjekteve dhe objekteve, dhe një përvojë estetike më të pasur dhe më të larmishme të trashëgimisë kulturore.¹⁹

Si përfundim, edhe pse ekzistenca e trashëgimisë kulturore është një domosdoshmëri, si element i identitetit kombëtar, nëse ajo nuk transmetohet siç duhet, vlerat e saj humbasin dhe zhysen në harresën e kohës. Për këtë arsye nevojitet një perceptim i saktë i elementeve materiale dhe jo-materiale të trashëgimisë kulturore, i ndërthurrur nga interpretimi i duhur dhe komunikimi e prezantimi i saj me profesionalizëm, duke shfrytëzuar, jo vetëm burimet dhe njohuritë e trashëgimisë kulturore, por edhe mjetet e transmetimit të saj, si dhe duke vënë në përdorim teknologjinë bashkëkohore virtuale, si një mjet i përhapjes së gjerë të trashëgimisë kulturore dhe si një mënyrë e mbrojtjes së vazhdueshme të vlerave të saj.

BIBLIOGRAFIA

¹⁸ Po aty

¹⁹ Pei J. & Yi L. (2022): Fluid space: Digitalization of cultural heritage and its media dissemination, në "Telematics and Informatics Reports", Volumi 8.

- CHRISTIAN B., THIERRY J. & ISABELLE L. (2006) *Cultural Heritage and Local Development*, Bastianelli, Francë. Merleau-Ponty M., (2012), *Phenomenology of Perception*, Routledge, UK.
- DIMAGGIO, P. (1997), *Culture and Cognition*, në “*Annual Review of Sociology*”, Volumi 23, fq. 263–287. Robert L. Goldstone, Alan Kersten, Paulo F. Carvalho (2018), *Concepts and Categorization*, në “*Handbook of Psychology*”, botimi i dytë.
- ICOMOS (2008), *Interpretation and presentation of cultural Heritage Sites*, Québec.
- ANDERS HÖGBERG (2016), Rodney Harrison: *Heritage. Critical Approaches*, Routledge, Londër.
- VIVIEN B. (2015), *Social Constructionism*, botimi i tretë, Routledge, Londër.
- Matthias R., Susanne H. (2017): *Communication Model for Built Heritage Assets Going from Knowing to Identification* (2017), World Heritage Coordination, Regensburg, Germany.
- PEI J. & YI L. (2022): *Fluid space: Digitalization of cultural heritage and its media dissemination*, në “*Telematics and Informatics Reports*”, Volumi 8.
- UNWTO (2011), *Communicating Heritage – A Handbook for the Tourism Sector*, World Tourism Organization, Madrid, Spanjë.
- ALBERT B. (2010), *Reality and Technology*, në “*Cambridge Journal of Economics*”, Volumi 34, Faqja 27-35. R. M. Reffat, E. M. Nofal (2013), *Effective communication with cultural heritage using virtual technologies*, në “*International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*”, Volume XL-5/W2.
- BAYT AL-RAZZAZ (2007), *The challenge of adaptive use for a vacant mamluk palace in Cairo*, në “*International Journal of Heritage Studies*”, Volumi 3.

KOMUNIKIMI NDERKULTUROR MIDIS VENECIES DHE SHQIPËRISË NË MESJETË NËPËRMJET TREGTISË

Dr. IRENA NDREU

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
Universiteti i Tiranës
irena.ndreu@unitir.edu.al

ABSTRACT

My research work is of an historic and cultural character and it focuses on the venetian trade links with Albania. Since the Medieval Times, Venice had become very rich due to its trade control with Levante and its coastal line in the Adriatic Ocean and elsewhere. It was actually well-organized at the institutional and trade level, and many indications of oriental culture were present in the artistic, architectonic, and even gastronomic area, such as: different spices, which give the city its reputation as the first marine trade city. Around one hundred and thirty christian, turkish and albanian (from the city of Shkodra) trade enterprises, were kept active in the venetian city. At that time Venice competed through the production of fabrics, woollen hats, where wool was imported from Shkodra to the rest of Italy and was used in the production of mattresses and other silk manufacture. Trade exchanges between Shkodra and Venice, contributed to the economic growth of these two countries, and according to different sources it has been referred to as the golden age. But from different research works, these riches between these two countries gradually started to be reduced.

Keywords: Venice, Albania, trade, exchanges, problems.

Frut paqeje: me një shprehje të tillë sugjestionuese Giovanni Grevembrok shoqëronte imazhin e tregtarëve shqiptarë në Venecia në repertorin e tij të çmuar të jetës dhe zakoneve, ruajtur në dorëshkrimin pranë muzeumit Correr të Venecias. (NADIN: 1995)

Në atë kohë tregtarët shqiptarë ishin shtetas të shtëpisë otomane dhe përbënin ndërmjetësin në tregtinë e Venecias me Lindjen: në Venecia prania e tyre ishte e vazhdueshme dhe në San Marco në veçanti, kujton Grevembrok, ishte e pamundur të mos ndalonin, sidomos përballë

mozaikëve të bazilikatës që aludonin “ceremoni dhe vegla orientale”. Edhe prania e tyre ishte sigurisht fryt i asaj peme të politikës veneciane me rrënjë shekullore, që kishte bërë të bashkëjetonin në qytetin pazar, në qytetin udhëkryq të tregtisë, të gjuhëve të racave zakone nga më të ndryshme, duke siguruar një bashkëjetesë paqësore midis çifutëve dhe Armenëve, Gjermanëve dhe Grekëve, Dalmatëve dhe Persianëve.

Venecianët përshkonin detin për të gjetur fitime, edhe deri në fillimet 1400, burime që nuk mund të ofronte pasiguria e tipografisë lagunare. Qëllimi kryesor i politikës veneciane në vendet e Jug-lindjes europiane, të pasur me drithëra, verëra, vaj, dru dhe metal, ishte të mbante dhe ruante hyrjen e lirë me këto terriore kaq të çmuara. (MAGGIOR CONSIGLIO, Magnus, c. 13v, 1300.).

Tregtia dhe qarkullimi ashtu si dhe në shekullin XIV në Arbëri zotëroheshin nga të huajt, nga venedikasit.

Por Arbëria Venedike duke pasur marrëdhënie të vazhdueshme tregtare me venedikasit nuk përbënte një hapësirë të mbyllur ekonomike që frekuentohej vetëm nga këta tregtarë lagunarë. Kjo provincë ishte më tepër pjesë e një hapësire ekonomike që shtrihej nga grykat e Kotorit deri ne Gjirin e Patras, e që kishte si porte kryesore Kotorin, Shën Shirgjin, Lezhën, Durrësin, Vlorën, Artën dhe Vonicën. (SCHMITT: 2007) Ajo frekuentohej gjithashtu nga raguzanët dhe sidomos nga fiorentinët; në një masë më të vogël nga tregtarë të tjerë italianë.

Në shekullin e XV venedikasit dhe osmanët përcaktuan në thelb ecurinë e tregtisë arbëreshe. Kështu në fillim të këtij shekulli në Arbëri të veriut zotëronte monopoli venedikas. Ky shtet u përpoq qysh me marrjen e qyteteve arbëre që t’i lidhte ato në qerthullin ekonomik venedikas; ishte e natyrshme që tregtarët venedikas të josheshin nga mundësitë e reja në Arbëri dhe të krijonin për tregtinë venedike në Arbëri, kushte më të mira për qytetarët venedikas sesa në shekullin e XIV, në kohën e princërve të vegjël e të paqëndrueshëm të Arbërisë.

Rreth vitit 1400 nën sundimet e reja të Sinjorisë, tregtarët venedikas filluan të ndjekin gjurmët e bashkëatdhetarëve të tyre, të cilët kishin bërë tregti me Arbërinë edhe në kohët e mëparshme. Ata sillnin në Arbëri stofra italiane, dhe merrnin në shkëmbin drithë dhe kripë. Kështu Nicolo Giustinian solli në vitin 1430 në Venedik një “magnam

quantitatem frumenti". Në vitin 1424 Catarina Baffo kishte blerë në Venedik për 45 dukate drithë "dal zustignan".

Strategjinë tregtare venedikase e përshkruan në mënyrë domethënëse porosia që i jep tregtari Jacobo Faxolo përfaqësuesit të tij në Arbëri: "ia Albania ivestisse in formenti ouer altre merchandtie".

Mallra të tjera si lënda drusore, mishi pastërma, putarga dhe vera thuajse nuk shfaqen në burimet. Materialin regjës për manifakturën e tekstilit, e furnizonte Arbëria e jugut, por jo veriu venedik. Nuk ndryshoi asgjë gjatë gjithë sundimit venedik në këmbimin e thjeshtë të produkteve të gatshme me prodhimet bujqësore.

Nga burimet del se lundrimi privat me anije, ndonëse më pak i dukshëm rishte po aq i rëndësishëm sa sipërmarrjet. Tregtarët venedikas që merrnin pjesë në to përdornin strategji të ndryshme. Kështu disa tregtarë venedikas i zhvillonin lidhjet e tyre tregtare me Arbërinë nëpërmjet Kotorit dhe Korfuzit, pa shkuar vetë në Arbëri.

Ndër shkëmbimet kryesore midis këtyre dy vendeve ishte dhe tregtia e drithërave dhe e kripës.

Durrësi zotëronte portin më të mirë të Arbërisë dhe shumë fortifikime; si sundimi i vetëm venedik në Arbëri të mesme ai ishte tregu i natyrshëm për drithin e zotërve arbër aq të lakmueshëm nga ultësirat e Arbërisë së ulët. Mundësia e fitimit në tregtinë e drithit ishte kaq tunduese sa që tregtarët venedikas vinin në këtë port me gjithë rreziqet e mundshme. Edhe pse është e pamohueshme rënia e dalëngadaltë e Durrësit përgjatë shekullit XV, do të ishte gabim po të flitej për një shkatërrim të tregtisë; Durrësi varej fort nga marrëdhënia venedike-osmane; si "qytet fronti" ai e ndiente i pari krizën politike midis dy fuqive të mëdha.

Tregtarët venedikas e paguanin drithin e Arbërisë jo vetëm me para në dorë por përpiqen të ndërpusin në biznes edhe produkte të vetat si stof ose sapun. Nuk zgjedhin si vend të tregtisë vetëm Arbërinë Venedike por përfshijnë aty edhe sanxhakun osman në jug të hapësirës arbëre. Venediku, së paku në gjysmën e parë të shekullit 15, i mbajti me sa duket edhe në kohë të vështira pozicionet e veta në Vlorë, të ngritura nga Contarini në shekullin XIV. Blerës, transportues e ndërmjetës dalin qartë nëpërmjet dokumenteve; prodhuesit dhe shitësit, pra, ana arbëre e biznesit, mund të rrokët vetëm në vija të trasha. Kjo dëshmon se në

kontaktet e tyre me ofruesit arbër, tregtarët venedikas mbështeteshin kryesisht mbi ndërmjetës vendas, shpesh hebrej dhe grekë, të cilët e mbajtën gjallë tregtinë edhe gjatë luftërave midis Venedikut dhe Perandorisë osmane. (SCHMITT: 2007)

Krejt ndryshe paraqitej gjendja në Arbëri të jugut: aty mbisundonte qartë elementi raguzan, sidomos pasi osmanët morën Vlorën. Tregtarët raguzanë sillnin stofra dhe blinin drithë, kripë, peshk, pastërma, lëndë regjëse e deri dhe indigo për të mbuluar nevojat raguzane. Ashtu sikurse venedikasit në veri, raguzanët përpiqeshin në jug të hapësirës arbëre të ngrinin një monopol të kripës, çka edhe e arritën në një masë të madhe.

Megjithatë fakti që karvanët e rrihnin Arbërinë e veriut edhe në kohë krizash, flet për një vijimësi mbresëlënëse të shkëmbimit rajonal të mallrave, i cili kënaqte nevojat e banorëve të malësisë që vareshin shumë nga furnizimi me kripë e drithë prej Arbërisë së ulët. Dihet shumë pak për produktet që sillnin në bregdet karvanët. Sido që të ishte, tregtia me metale, para së gjithash me plumb, të cilin e blinin venedikas, raguzanë dhe fiorentinë në Lezhë, kishte rëndësi të kufizuar.

Por përveç tregtisë që venedikasit bënë në Shqipëri e rëndësishme ishte edhe tregtia që shqiptarët bënë në Venedik.

Një vend të rëndësishëm zinin tekstilet e lidhur kjo me industrinë e lulëzuar të leshit në Venecia; prodhuesit e beretave: mjaft intensivë që tregtia që tregtarët shqiptarë, prodhues të beretave, bënë me Bosnjën, Greqinë dhe Dalmacinë. e Molmeti tërheq vëmendjen se akoma në 800-ën mund të shiheshin shumë shqiptarë duke shitur nëpër rrugët e Venecias beretat e tyre me nam; madje përmend edhe emrin e shitësit të fundit shqiptar, një farë Marco Pena, dhe lokalizon tregtinë e trashëgimtarëve të tij në një shtëpi në afërsi të San Giacomo dall’Orio, dhe përveç këtyre edhe prodhuesit e qivureve.

Un provvedimento davvero innovativo prevede che qualsiasi straniero naturalizzato cittadino veneziano potrà lavorare le “veluta, camoca, panni damasceni, brocati, et cuiscumque sortis laboreria sete auri et sete argente cuiscumque latitudinis mensura...” (SENATO MISTI, Reg. 48, c. 15v, 1410)

Që nga viti 1350, Konsujt e tregtarëve nuk e gjykonin të domosdoshme të rrisnin numrin e artizanëve. (CONSOLI DEI MERCANTI, Capitolare, b. 55, 1350. MAGGIOR CONSIGLIO, Novella, c.5.)

Tani deri në atë kohë, të huajt nuk kishin të drejtë të ushtronin disa zanate ose të paktën (COMUNE, I, c.143, 1251-1382) duhej, para se të përdornin disa materialeve të caktuara, të kërkonin lejen e qeverisë. Për të tërhequr artizanët, një vendim i Konsujve të Tregtarëve vendosi në 1358 se “çdo mjeshtër person ose nxënës i të dy gjinive, që dëshiron të vijë në Venecia për t'u bashkuar me një trup të zanateve mund ta bënte pa paguar asgjë, si dhe ata që ishin të vendosur tashmë në «Venecia». Përveç shumë marinarëve nuk mungonin tregtarë stofi, muratorë, argjendarë, prodhues kordelesh, skalitës guri, teknikë për matjen e vëllimit të varkave, dhe akoma berberë dhe furrtarë.

Gjithashtu në Venecia numëroheshin shumë shqiptarë mjeshtër të xhamit, siç është dëshmia e fundit të 400-ës e Nicolo di Biagio, shqiptar në Murano, i cili vazhdonte si me thënë suksesin e fabrikës së xhamit “Alla Pigna” që drejtohej pikërisht nga një familje shqiptare që nga dekadat e para të 400-ës; si dhe tregtarë shqiptarë shumë aktivë në tregtinë e vajit. (NADIN:1995)

Nga kërkimet e bëra mësojmë se nga marrëdhëniet tregtare që Venecia ka pasur që në kohën e Republikës, me Shqipërinë, kanë qenë themeluar në Venedik rreth njëqind e tridhjetë kompani tregtare të krishtera, turke dhe shqiptare nga qyteti i Shkodrës, të cilat me shkëmbimin e prodhimeve ndërmjet këtyre vendeve, ruanin aktiv dhe fitimprurëse tregun.

Lëvizja vjetore e këtij tregu, prodhonte vlerën e rreth 100,000,000 *lira veneto* siç provohej atëherë nga statistikat konsullore dhe doganore.

Në atë kohë Venecia shkëlqente në prodhimin e pëlhurave dhe kapelave të leshta që përdorehin në Levante, kadife, brokadë si dhe prodhime të tjera të mëndafshit; shkëlqente gjithashtu në prodhimet e shumta dhe të ndryshme të industrisë indigjene.

Ndërkohë përveç tregtisë së materialeve dhe tekstileve të ndryshme mund të themi se një vend të veçantë gjatë gjithë kësaj periudhe zuri edhe tregtia me arratiakët shqiptarë drejt brigjeve të Italisë dhe në veçanti drejt Venedikut. Për disa funksionarë mjerimi i arratiakëve ishte

një mundësi e shkëlqyer për fitim. Autoritete të korruptuara punonin krah për krah me trafikantët: arkëtari i Lezhës arriti të kalonte rreth 10.000 refugjatë nëpërmjet portit të Durrësit; prej secilit ai mori nga dy groshë, pavarësisht nëse udhëtimi shkonte për në Venedik ose drejt Pulias. Nxirrnin gjithashtu fitim prej mjerimit edhe kapitenët e anijeve të vogla tregtare: njihen prej dosjeve gjyqësore emrat e disave, si për shembull Polo Luzia, i cili pruri në dy udhëtime 150 arbër në Itali; Stefani prej Lezhe dhe pronari i anijeve Piero Bianco, që transportuan 100 refugjatë; Latoty, i cili transportoi për në Venedik 150 arbër për një groshë. Por megjithatë nuk kishte shumë anije dhe çmimi për një udhëtim u ngjit në tre lira *di piçojl* për person. (SCHMITT: 2007)

Siç u përmend edhe më lart pjesët e importuara në Venedik ishin nga më të ndryshmet, si prodhimet prej leshi të Shkodrës, në ditët e sotme të njohura në gjithë Italinë për përdorimin e tyre në dyshekë, tjetër lloj leshi më fin, për përdorimin e fabrikave, qirinj, lëkurë lepurit dhe të llojeve të ndryshme kafshësh, mëndafsh i përpunuar dhe shumë artikuj të ndryshëm të prodhimit shqiptar; dhe në fund importimet më të shquara që binin më shumë në sy ishin shumat e parave në flori dhe argjend, kështu kishte ngelur proverbiale sasia e madhe e monedhave veneto që në atë kohë silleshin nga Shkodra në Venecia. Tregtari i pasur turko-shkodran, Roi, nuk nisej nga vendi i tij për të hyrë në Venecia, ku brenda 6 muajsh përmbushte xhiron e tij të pazareve dhe sillte përveç sasive të mëdha të mallrave të ndryshme, pa shumën e spikatur e njëqindmijë zecchini dukati. Kështu shitësi tjetër i pasur dhe i krishterë, Melgusci, gjithashtu nga Shkodra, gjashtëdhjetëmijë; dhe pastaj vinin të tjerë, me shuma më të vogla. Kjo quhej, për të dy vendet, edhe koha e floririt.

Fatkeqësisht, ky treg që sillte njëherësh shumë fitime në sheshin e Venecias, pakësonte gradualisht pasurinë e Shqipërisë, por marrëdhëniet tregtare kanë vazhduar deri në ditët e sotme.

Sidoqoftë, ne duhet të kujtojmë se Venecia donte të ishte pronar dominues i brigjeve dalmate dhe shqiptare, për arsye të dukshme strategjike që lidhen me politikën e saj ekonomike, pra shkaqet e shtrirjeve veneciane, në shekullin e katërmëdhjetë janë motivuar nga shkaqe të rendit ekonomik (THIRIET, 1968).

BIBLIOGRAFIA

- BETTINI SERGIO, (1933) *Orme d'Italia e di Venezia nell'alta Albania*, in "Rivista di Venezia" XII
- CONSOLI DEI MERCANTI, Capitolare, b. 55, 1350. MAGGIOR CONSIGLIO, Novella, c.5.
- COMUNE, I, c.143, 1251-1382 "Quod nullus forensis sit passator".
- F. THIRIET, (1968), Quelques réflexions sur les entreprises vénitiennes dans les pays du Sud-Est Européen, "R.E.S.E.E.", 3, (395-400).
- G. FEDALTO, (1977) *Le minoranze straniere a Venezia tra politica e legislazione* Firenze.
- L. NADIN, (1995) *Venezia e Albania: tracce di antichi legami* Agfol (3).
- G. FEDALTO, (1967) *Ricerche storiche sulla posizione giuridica ed ecclesiastica dei greci a Venezia nei secoli XV e XVI*, Firenze
- O. SCHMITT, (2007) *Arbëria Venedike 1392 – 1479 shqip nga Ardian Klosi* Tiranë (556).
- SENATO MISTI, Reg. 48, c. 15v, 1410. MAGGIOR CONSIGLIO, Magnus, c. 13v, 1300.
- L. NADIN (2008) *Migrazioni e integrazione: il caso degli albanesi a Venezia (1479-1552)*, Roma, Bulzoni.

ASPEKTET SOCIO-PSIKOLOGJIKE MES GJUHËS DHE KULTURËS NË KONTEKSTIN E MËSIMDHËNIES SË GJUHËS GJERMANE NË SHQIPËRI

Dr. ERGYS PRIFTI

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja

Universiteti i Tiranës

ergys.prifti@unitir.edu.al

Msc. ELFRIDA BILAJ

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja

Universiteti i Tiranës

ABSTRACT

This presentation intends to show to German learners, future German teachers etc. some fundamental didactic problems which we consider to be important fields of action in teaching and learning the German language. Here we cover some problems from different linguistic areas such as phonetics, spelling, grammar, lexicology, etc. Practical solutions are also suggested for several problems.

Keywords: Pedagogy, German language, Albanian language, learning, preparation, psychology, grammar, articulation, understanding, spelling, emphasis, scientific truth

Kjo kumtesë është një përpjekje për të shtruar disa probleme themelore didaktike për nxënësit dhe studentët, mësuesit e nesërm të gjuhës gjermane, probleme të cilat mendojmë se përbëjnë fusha të rëndësishme të veprimtarisë në mësimdhënien e nxënien e gjuhës gjermane.

Mësimdhënia e gjuhëve të huaja, si pjesë e të mësuarit, është objekt i drejtpërdrejtë i didaktikës në përgjithësi dhe i metodikës në veçanti, duke shkuar drejt orientimit të procedurave didaktike në procesin mësimor.

Parimet themelore didaktike, si orientime shumë të rëndësishme për t'u zbatuar, kanë fushë të plotë veprimi për mësuesit dhe pedagogët, që punojnë në të gjithë kategoritë e institucioneve arsimore me nxënës të moshave të ndryshme por edhe me studentë, të cilët janë përqëndruar në mësimin e gjuhës gjermane.

Shtrirja e sotme e të mësuarit të gjuhës gjermane premtan për një zgjerim të shpejtë e të mëtejshëm të saj në mbarë hapësirat shqiptare, drejt dy- dhe trefishimit të institucioneve e kontingjenteve që e ndjekin.

Vendi që zë gjuha gjermane në planin mësimor të gjimnazëve me orientim gjuhësor, është shumë i rëndësishëm për faktin se çdo ditë zhvillohen rreth një orë mësimi në këtë gjuhë. Por edhe në shkollat tjetra, ku është shtrirë të mësuarit e saj, ajo është vlerësuar si lëndë.

Mësimi i gjuhës gjermane në këto gjimnaze vjen pas një përgatitjeje teorike e praktike në gjuhën amtare të kryer në shkollën 9-vjeçare, por kryesisht fillestar në njohuritë e gjuhës gjermane.

Edhe formimi letrar është i ndryshëm sa i përket njohjes së letërsisë gjermane, një domosdoshmëri për formimin e përgjithshëm të nxënësve e studentëve, që mësojnë këtë gjuhë.

Pra, problemi i vijimësisë në të mësuar nuk qëndron, por disi më i zbutur është në fakultet në kontingjentin e atyre studentëve, që kanë njohuritë e nevojshme në gjuhën gjermane.

Kuptohet se diferencat cilësore, sidomos vitin e parë, edhe në fakultete qëndrojnë, por shkojnë drejt zbutjes e shkrirjes në vitet e dyta dhe të treta.

Vetë mësimi i gjuhës së huaj ndikon edhe në njohjen e gjuhës amtare, siç ka ndikuar më parë kjo në njohjen e gramatikës e të gjuhës së huaj në përgjithësi, jo vetëm nga fakti se gjuha është e fondit indoeuropian por edhe për faktorë të tjerë.

Pra edhe gjuha e huaj ndikon për mirë dhe e bën më të lehtë, më elastike e shprehëse edhe gjuhën amtare.

Përpara se të grupojmë drejtimet themelore didaktike dhe synimet tona në këtë fushë, po përmendim disa vështirësi, mangësi dhe dobësi

në njohuritë e nxënësve dhe studentëve që mësojnë gjermanisht, të cilat i kemi konstatuar edhe në anketimet e zhvilluara me nxënës dhe studentë.

Disa prej këtyre problemeve janë më afatgjata:

1. fjalor i kufizuar në gjuhën gjermane. Kuptohet që është e vështirë të realizohet procesi i të folurit, që është aspekti më i vështirë, i ligjërimit dhe ku kombinohen dijet gjuhësore me aftësitë për t'i përdorur sipas situatave konkrete, pa pasur një fjalor të pasur;

2. theksimi dhe artikulimi i drejtë dhe i saktë i fjalëve dhe fjalive në gjuhën gjermane

3. vështirësi në aplikimin e rregullave të reja drejtshkimore, (të cilat janë vendosur në vitin 1994) , por akoma jo të qarta për disa nxënës dhe student;

4. në ndërtimin e fjalive ka vështirësi në renditjen e gjymtyrëve të fjalisë, sidomos në fjalitë e nënrenditura me kallëzues të përbërë;

5. përdorimi i foljeve të parregullta dhe formimi i kohëve gramatikore të tyre;

6. përdorimi i parafjalëve të duhura dhe rasa, e cila i shoqëron ato;

7. aplikim më i gjerë i ushtrimeve fonetike;

8. zhveshja nga emocionet në gjuhën e folur, e cila mund të kapërcehet me më tepër bashkëbisedim në gjermanisht me nxënësit gjatë orës së mësimi, sidomos në vitet e para të shkollës së mesme apo të fakultetit;

9. mjedisi gjuhësor i varfër ndikon gjithashtu negativisht dhe i rrit vështirësitë në punën për të mësuarit e gjuhës gjermane;

10. përgatitja psikologjike e nxënësve, veçanërisht në vitet e para, për t'u ambjentuar me tingëllimin dhe theksin në gjuhën gjermane, veçanërisht në dhjetë ditët ose dy javët e para të mësimi të gjuhës;

11. pasurimi i brendisë së të mësuarit, jo vetëm me tekste standarte e vetëm me gjuhën e tekstit, por edhe të komunikuarit me tekste me përmbajtje shoqërore e zyrtare, p.sh. tipe letrash shoqërore, aktesh zyrtare, korrespondencë etj;

E rëndësishme është që njohuritë që jepen për gjuhën gjermane, të kenë vërtetësi shkencore. Kjo është një nga kërkesat didaktike

themelore, madje kryesorja për mësimdhënien dhe të mësuarit e gjuhës së huaj.

Ky parim do të thotë, që mësimi të zhvillohet me nivel shkencor, pa gabime, informacioni që jepet të jetë i vërtetuar për vërtetësinë e tij, gjuha që përdoret në mësim të jetë konform kërkesave të gjuhës letrare, e jo një e folme dialektore apo krahinore, duke pasqyruar, kështu, gjuhën bashkëkohore.

Duhet të përdoren materiale të botuara në vitet e fundit.

Tendenca për t'i dhënë shumë informacion nxënësit, e cila vërehet tek disa mësues, krijon mbingarkesë, atakon dhe nuk është në përputhje me parimin didaktik *të marrjes në konsideratë të gradualitetit*.

Në zhvillimin e njohurive që janë përcaktuar në program, vihen re në disa raste përpjekje për t'i dhënë nxënësit pjesën më të madhe të njohurive, nuanca të holla gramatikore, kërkohet një shqiptim i përsosur si dhe një njohje e një pjese të mirë të fjalorit.

Këto vështirësi që paraqiten në të mësuarin e gjuhës së huaj duhet të trajtohen me kujdes e me durim nga mësuesit dhe pedagogët. Ato as nuk duhen fetishizuar, as nuk duhen lënë pas dore. Nocionet gramatikore nuk rekomandohet të punohen menjëherë, por pas punimit të tekstit, duke bërë kujdes që ora e mësimit most ë zihet vetëm me rregulla gramatikore. Sigurisht që merren në konsideratë edhe rastet e shumta të përjashtimeve, të cilat gjithashtu përbëjnë “rregulla më vete”. Edhe këto njohuri zhvillohen në mënyrë graduale.

Në këtë kuadër është i rëndësishëm përvetësimi i bazave të gjuhës, që ka të bëjë me elementet fillestare gjuhësore.

- Në fazën e parë të të mësuarit të gjuhës gjermane është e nevojshme të jepen më pak njohuri gramatikore, të cilat mund të zhvillohen disi më vonë, mbi *bazën e gradualitetit të dhënies së njohurive* dhe të vazhdimësisë së tyre.

Dhënia e njohurive sipas një sistemi dhe vijimësie logjike është bazë për të rritur rendimentin e kohës mësimore në dispozicin. Ky është një problem jo vetëm për grupet e kurrikulës, për ato që hartojnë programet dhe tekstet mësimore, por është po kaq i mprehtë edhe për mësuesit dhe pedagogët në tërë etapat e orës së mësimit në gjuhën

gjermane. Që në bisedat e para duhet bërë kujdes që njohuritë të jenë një rrjedhë logjike në vazhdimësi.

Kjo është e lidhur edhe me të nxënit nga ana e nxënësve dhe studentëve, zhvillimi tek ata i aftësive të tyre për të punuar sistematikisht e në mënyrë të pavarur.

Pra, kur themi që të përpiqemi për përvetësimin e bazave të gjuhës, ne kemi parasysh përvetësimin e asaj që është më e domosdoshme dhe që qëndron në themel të gjuhës.

- Një problem madhor në fushën e didaktikës për gjuhën gjermane është dhe **lidhja e teorisë me praktikën**, aftësimi praktik i të folurit e të shkruarit të nxënësve. Kjo lidhet me aplikimin e ushtrimeve gjuhësore, me analiza teksti, të filmave të ndryshëm, me bashkëbisedime të lira, të cilat qartësojnë problemet e lëndës, të ushtruarit e nxënësve dhe të studentëve në të kuptuarit e gjuhës së shkruar e asaj të folur në procesin e ligjërimit.

Në këtë kuadër trajtohen edhe probleme të përgjithshme që synojnë në aftësimin e nxënësve dhe të studentëve në ushtrimin praktik të gjuhës.

- Kështu, duke parë ose interpretuar filma e tekste të ndryshëm, lehtësohet puna me fjalorin, krijohen situata që kërkojnë diskutim të lirë, të cilat nxitin imagjinatën e nxënësve dhe të studentëve, duke gjallëruar aktivizimin e tyre.
- Bashkëbisedimi në këto raste është interesant. Si në të gjitha fushat e gjuhësisë, të gjuhës amtare ose të gjuhëve të huaja, duke individualizuar gjuhën gjermane, ka vlera të mëdha uniteti mes tyre (gjermanisht-shqip), duke e kuptuar si domosdoshmëri të pashmangshme kalimin në njëanshmëri.
- Për lidhjen e teorisë me praktikën luan një rol të veçantë laboratorit i gjuhës së huaj, sidomos kur pasurohet me fond të pasur ushtrimesh fonetike, të cilat përmbledhim vështirësitë tipike që u dalin nxënësve e studentëve në shqiptimin e gjuhës gjermane.
- Gjuha gjermane ushtrohet nga mësuesit dhe nxënësit, duke zbatuar edhe parimin didaktik të ekonomizimit në gjithçka.

Kjo do të thotë:

- kursimi në kohën materiale, duke e ruajtur e shfrytëzuar atë me efikasitet të lartë;
- shfrytëzimi me efikasitet i çdo etape në orën e mësimit, duke kursyer kohën materiale në hapat metodike, duke krijuar situata të qarta e të kapshme nga nxënësit, në mënyrë që të mos humbet kohë për të kuptuar situata të paqarta në orën e mësimit;
- evitimi në maksimum i ushtrimeve të mërzitshme, të cilat nuk aktivizojnë klasën, masën e nxënësve.

Në zbatim të këtij parimi themelor të didaktikës është me vlerë edhe ekonomizimi i literaturës së përdorur, zgjedhja cilësore e së cilës çon direkt në konceptet bazë, që të jep shkurt e qartë përgjigjen e kërkuar, ose të çon në rrugët e dhënies së përgjigjeve.

Gjuha gjermane hyn në fondin e “gjuhëve moderne”, si trajtohen aktualisht në literaturën botërore.

Të ndjekësh mësimit në këtë gjuhë, në kushtet aktuale për shqiptarët, nuk teprohet po të thuhet se është një privilegj.

Në të gjitha institucionet arsimore me mësimdhënie të gjuhës gjermane është domosdoshmëri pajisja e tyre me laboratorë, video, fjalorë të ndryshëm një- e dygjuhësh, si dhe të sigurohet letërsi e vendit, gjuha e të cilit mësohet, dmth. letërsi gjermane.

Të mësuarit dhe fillimisht, të siguruarit e letërsisë gjermane origjinale, është një kërkesë aktuale, bashkëkohore, e cila duhet të shoqërohet me mbledhjen e burimeve të tjera kulturore mbi gjuhën, historinë, gjeografinë etj.

Në literaturën pedagogjike e didaktike është shumë i njohur koncepti *“përsëritja, nëna e dijes”*. Nga ky koncept nuk shpëton as gjuha gjermane, për të cilën përsëritja, duke filluar nga ajo brenda orës mësimore, brenda kapitullit etj. është e domosdoshme, ashtu siç janë të domosdoshme ushtrimet për kujtesën, ruajtjen dhe zhvillimin e saj. Kjo lidhet me faktin se, dije të qëndrueshme kemi atëherë kur njohuritë e fituara, që mbahen mend për një kohë të gjatë, riprodhohen në mënyrë të vullnetshme.

Kjo është një kërkesë për brendinë e të mësuarit në përgjithësi, por për gjuhën e huaj, vetë specifikat e nxënies së saj, kujtesa ka rëndësi të veçantë dhe në këtë kuadër rëndësi të madhe merr edhe njohja e saj dhe mënyra e të ushtruarit për zhvillimin e mëtejshëm të kujtesës. Riprodhimi, përsëritja e lëndës duke sjellë variante apo informacione të pjesshme të reja, ose mjete mësimore që ndikojnë në konsolidimin e saj, si temë, kapitull, apo më gjerë, ndikojnë në sistemimin e njohurive, në thellimin e tyre, sidomos kur kjo shoqërohet me ushtrime dhe variante të tjera, deri tek loja gjuhësore apo mësimore. Nuk mund të ketë njohuri, shkathtësi e shprehi të thella e të qëndrueshme, pa ushtrimin e tyre, pa përsëritje.

Baza gjuhësore e nxënësve dhe e studentëve, ndonëse mund të jetë e afërt, nuk është e njëjtë. Pikërisht këto disnivele duhet t’i kapë syri i mprehtë i mësuesit dhe i pedagogut, i cili merr masa për mbulimin e mangësive në fusha të ndryshme të mësimin të gjuhës gjermane.

Kjo ka të bëjë me një parim themelor didaktik, *atë të trajtimit të diferencuar e individual të nxënësve dhe studentëve*, që do të thotë që nuk është çështje fakultative, që lihet në dëshirën e mësuesit dhe pedagogut, por është një problem parimor, i detyrueshëm për t’u zbatuar. Mënyra e zbatimit nga ana e mësuesit -ka fushën e krijimit e të origjinalitetit, në varësi të dëshirës së tij. Zhvillimi i mësimin kërkon shmangie nga verbalizimi i thatë, kërkon aplikimin e metodave audiovizuale- sidomos në përshpejtimin e të mësuarit të gjuhës së huaj.

Duhet te theksjome risinë në këto vitet e fundit -ku metodat audivizuale interaktive, janë futur dhe zbatohen gjerësisht në fakultetin tonë por edhe në disa gjimnaze, risi që duhet përgezuar – me shpresën e shtrijes edhe në institucionet e tjera arsimore. Kështu mësimi ndikon në formimin e koncepteve mbi bazën e perceptimit të drejtpërdrejtë të sendeve dhe dukurive të realitetit objektiv ose figurave të tyre.

Objektet më të cilat do të punohet nga nxënësit duhen parë, sepse janë sinjalet reale që kanë veti të ndryshme. Por edhe kjo nuk mjafton. Ato nuk perceptohen vetëm me anë të pamjes, por edhe duhen dëgjuar, prekur etj.

Zbatimi me aftësi *i parimit didaktik të konkretizimit*, që është aq i vjetër, i përcaktuar katër shekuj më parë nga pedagogu i nivelit botëror **Jan Amos Komenski** është njëkohësisht tërësisht i ri dhe

përherë aktual, edhe tani, në stadet e reja të modernizimit të procesit mësimor, pasi në mes të tjerave krijon emocione, lehtëson vëmendjen, ndihmon në të mbajturit mend të fjalëve, të shprehjeve frazeologjike, etj.

Duke zbatuar metoda audiovizuale dhe interaktive, arrihet të pajisen nxënësi apo studenti i gjermanishtes me strukturat kryesore të kësaj gjuhe, mbi bazën e një fjalori themelor. Kjo shoqërohet me një shmangie të përkthimit, të mësuarit përmendësh të rregullave gramatikore, duke nxitur përdorimin praktik të dukurive gjuhësore.

Përfundime

Në përgjithësi, në shkollat e larta mjetet audiovizuale dhe interaktive përdoren gjërësisht. Fushë përdorimi ato mund të gjejnë edhe në rastet kur duhet përshpejtuar mësimi i gjermanishtes. Kjo ndihmon në krijimin e shprehive gjuhësore bazë, në aftësimin për kuptimin e gjuhës në dëgjim, në kuptimin në shikim e dëgjim duke identifikuar përmbajtjen e çdo kuadri të paraqitur në film me dialogun, për të përvetësuar standartin e planifikuar të gjermanishtes.

Është e nevojshme njohja e mundësive për të përshkallëzuar e pasuruar më tej bazën mësimore didaktike dhe aftësimin e mësuesve dhe pedagogëve për shfrytëzimin e kësaj baze, që të mos mbetet si stoli në klasat-kabinet. Pa e fetishizuar rolin e madh të mjeteve mësimore didaktike, nënvijëzojmë rolin e madh që luajnë ato në përshpejtimin e ritmeve në mësimin e gjermanishtes, për krijimin e modeleve të qëndrueshme leksiko-gramatikore në kujtesën e nxënësit dhe nxitjen e mendimit të tij krijues për përvetësimin e gjuhës së huaj.

BIBLIOGRAFIA

- NEUNER, G / HUNFELD, H (1993): *Methoden des fremdsprachlichen Deutschunterrichts, eine Einführung*, Langenscheidt.
- DUDEN (1998), *die Grammatik*, Dudenverlag
- DIDAKTISCHES WÖRTERBUCH (2001), 3. Auflage, *Hand- und Lehrbücher der Pädagogik*, Oldenburg, Vjenë
- OSSNER, J / Zinsmeister (2014), H: *Sprachwissenschaft für das Lehramt*, Schönigh UBT, Paderborn

ARTI I RAFIGURIMIT NË ILIRI NGA SHEK. VIII - III. P. K. NË DISA OBJEKTE TË VEÇANTA (QERAMIKË DHE SKULPTURË), SI KRIJUES I ITINERAREVE TURISTIKE HISTORIKO-KULTURORE NË MUZETË EVROPIANË DHE NË ATO TË SHQIPËRISË

Msc. JANI KOÇILLARI

Fakulteti i Historisë dhe Filologjisë
Universiteti i Tiranës,
jani.kocillari@unitir.edu.al

ABSTRACT

Antiquity objects from Epidamnos (Durrës) and Apollonia exhibited in Albanian museums represent a very special but little-known wealth of cultural heritage. They are the evidence that since antiquity there is a cultural and economic connection between Illyrian realities and Hellenic cities (poleis) such as Athens and Corinth with those of the tribes of southern Italy such as the Apuletes, the Campanians, the Lucanians and the colonies of "Magna Graecia". Special examples are not only the black and red-figure pottery of the Attic masters such as the painters Antimenes (identified), Brygos, scenes of the Amazonomachy, but also in the refiguration's of myths such as Heracles, Ulysses and Achilles. These scenes can also be found in the British Museum, the Royal Museum of Fine Arts in Brussels, the Archaeological Museum in Athens, the Cleveland Museum (USA), in Madrid and many others. The Nike of Apollonia, with the bull for the sacrifice, further emphasizes these connections. Precisely in historical sources, both in Aristotle and in the traditions of mythological foundations, many of these relationships testify. This artistic and cultural heritage is strategic for the economic development and for the culture of different areas of Albania.

Keywords: Apollonia, Culture, Cultural Heritage, Epidamnus (Durrës), European Museums, Figured Pottery, Illyria, Nike of Apollonia, Painter of Antimenes, Painter of Brygos, Tourist itineraries.

Trashëgimia kulturore shqiptare, veçanërisht artefaktet që lidhen me kontekstin historik arkeologjik, shfaqin gjetje vërtet interesante.

Objektet e antikitetit të zbuluara në Epidamnos (Durrës) edhe në Apoloni shfaqin një pasuri kulturore interesante, por që është pak e njohur.

Analiza e tyre na lejon të kuptojmë kontekstet historike dhe kulturore sidomos lidhjet ekonomike midis realiteteve ilire dhe qyteteve (polis) helene si Athina dhe Korinti me ato të fiseve të Italisë të jugut si Apulët, Kampanët, Lukanët dhe kolonive të “Magna Graecias”, të cilat përfshijnë një hark kohor nga shek. VIII. p. Kr. deri në ardhjen e Romës¹. Koleksionet muzeale evidentojnë lidhje të ndryshme. Shembujt të veçantë, por jo vetëm, janë qeramikat me figura të zeza dhe të kuqe, të mjeshtërve atikë të shek. VI p.Kr. si Antimenesi (identifikuar)², ose si piktori i Brygosit, por edhe skenat e Amazonakisë, të cilat evidentojnë marrëdhëniet ekonomike me polisin e Athinës dhe me realitetet fisnore të Italisë. Me interes janë dhe skenat e miteve si: *Herakliu*, *Uliksi* dhe *Akili*, etj., që krijojnë lidhjet me Muzeun Britanik në Londër, Muzeun Mbretëror të Arteve të Bukura, Muzeun Arkeologjik të Athinës, por edhe Muzeun e Cleveland (SHBA), Madridit në Spanjë dhe shumë të tjerë, si p.sh. Muzeun Arkeologjik të Apolonisë, ku gjejmë skenën e Nikjes që sakrifikon demin për nder të fitores. Trashëgimia artistike dhe kulturore është strategjike për krijimin e itinerareve me muzetë evropiane për të ndihmuar zhvillimin ekonomik - kulturor të disa zonave të ndryshme të Shqipërisë.

1. Pasuria e trashëgimisë kulturore nga Epidamnos (Durrës) te Apolonia dhe lidhjet me objekte të muzeve evropiane dhe ndërkombëtare

1.1. Enët me figura të zeza (shek. VIII – V p. Kr.) dhe të kuqe (shek. V – III p. Kr.) dhe rëndësia kulturore e Adriatikut

Adriatiku historikisht konsiderohet, që nga antikiteti, si një rrugë e rëndësishme komunikimi kulturor ekonomik për të gjitha realitetet

¹ KOCILLARI J. (2016), *Ceramica a figure rosse in Albania produzioni e importazioni*, ExpoVision, Tiranë.

² Buza e një dinosit me figurë të zeza.

e tij³. Ndër të cilët *ilirët, etruskët, helenët* etj. Në këto rrugë tregtare kanë lundruar mikenasit, por edhe figura mitologjike si: Argonautët, Uliksi (eubeatë vendosën në këtë det ngjarjet e Odisesë), Antenori, Diomedi, dhe fenikasit përmes mitit ilir të Kadmosit dhe Armonisë⁴. Historiani Emilio Pianezzola, duke marrë frymëzim nga Fernard Braudel, e quajti Adriatikun një “rrugë ujore” të rëndësishme⁵, e cila lidh dy brigjet duke krijuar një rrjedhë idesh të marrëdhënieve midis Lindjes dhe Perëndimit. Helenët e lashtë e quanin “Adrias”⁶ ose “Jonos”; Apoloni i Rodit në Argonatikën e tij e përcaktoi atë si “Deti i Kronusit”⁷. Në vitin 733 p. Kr. Kersikrati i Korintit mori ishullin e Korfuzit nga liburnët ku themeloi koloninë e Korcirës. Njëpërmjet marrëveshjeve me taulantët u themeluan kolonitë e Epidamnosit në vitin 627 p. Kr. dhe të Apolonisë në vitin 588 p. Kr.⁸. Me themelimin e tyre u intensifikuan importet korintike të qeramikës me figura zeza⁹, të cilat së shpejti do të zëvendësohen me ato atike, të kërkuara nga aristokracia vendase për të justifikuar autoritetin e tyre njëpërmjet lidhjeve familjare me mitin, siç është rasti i amforës së ekspozuar në Muzeun Historik Kombëtar, e gjetur rastësisht në vitin 1955, pjesë e inventarit të varrit të një individi të pasur. Skenat kryesore të amforës trajtojnë tematika nga *Gjigantomahia*, si dyluftimin midis Athinasë, e paraqitur në variantin Promahos, dhe gjigantit Enkelados (?), dhe një episod nga mitologjia greke, Poliksenën duke shkuar për të mbushur ujë në krua, e shoqëruar nga vëllai i saj Troilo, të dy fëmijë të Priamit, mbretit të Trojës¹⁰. Të dy skenat i referohen mitit. Sipas mitit ata po largohen nga ardhja e Akilit (i cili nuk paraqitet në këtë skenë). Kjo skenë, gjendet edhe tek amfora e British Museum dhe tek disa fragmente në arkivin e Muzeut Arkeologjik të Bolonjës, por sidomos edhe te afresket e varrezave etruske. Duke marrë parasysh formën, stilin e pikturimit dhe tematikat

³ BRACESSI L.(1971), *Le rotte commerciali*, në «Grecità Adriatica. Un capitolo della colonizzazione Greca in Occidente», f. 13.

⁴ NAVA M. L. (2004), *I Pirati e il Mare nelle Stelle Daunie*, në «Hespèria», n. 19, f. 75.

⁵ PINEZZOLA E. (2002), *Adriatico e altri mari, un immagine simbolo per la Graia Camena di Orazio*, në «Hespèria», n. 15, f. 13.

⁶ Emri i detit verior.

⁷ COPPOLA A. (2002), *I Nomi dell'Adriatico*, në «Hespèria», n. 15, f. 103.

⁸ CEKA N. (2005), *Ilirët*, Migjeni, Tiranë.

⁹ Deri në fillim të shek. VI p. Kr.

¹⁰ Zbuluar ne Apoloni shek. VI p. Kr., lartësi 43,00 cm. MANO A. (1981), *Tri vazo antike në Muzeun Arkeologjike i Tiranës*, në «Iliria», II, f. 95-97, tab. I. 1, 2, 3, 4.

e frymëzuara nga mitologjia greke të trajtuara në trupin e amforës, del e qartë se ajo është prodhuar në gjysmën e dytë të shek. VI p. Kr., nga punishtet e Atikës, që ishte qendra më e rëndësishme e prodhimeve të vazove greke në këtë periudhë. Kjo amforë me figura të zeza përbën një dëshmi me vlerë që hedh dritë mbi praninë e marrëdhënieve ekonomike midis Apolonisë së Ilirisë dhe Atikës në gjysmën e dytë të shek. VI p. Kr. Një rast i veçantë, pak i njohur, është fragmenti i dinosit i ekspozuar në Muzeun Arkeologjik Kombëtar të Durrësit. Një vepër që mund t'i atribuohet (siç do të shohim) mjeshtrit të Atimenesit. Këto objekte krijojnë lidhjet mes muzeve shqiptare dhe atyre evropiane.

1.2. Lidhje me objekte të muzeve evropiane dhe ndërkombëtare: *cikli i Herakliut; cikli i Amazonomakisë dhe lufta e Trojës; cikli i Uliksit*. Rasti i veçantë i piktorit/mjeshtrit **Atik Antimenesi në Epidamnos (Durrës).**

Skenat e paraqitura në qeramikën me figurë të kuqe, krijojnë ato lidhjet kulturore, si për shembull veprat e mjeshtrit të Brygosit¹¹, të cilat shfaqin perëndeshën Athinën dhe heroin Herakliun, në një pamje rinore, me lëkurën e luanit¹². Të njëjtën skenë e gjejmë të ekspozuar në Muzeun Britanik, (pjesë të zbuluara në qytetin antik etrusk të Vulcit që i atribuohet piktorit D 14¹³), si edhe në amforën me figurë të kuqe të ekspozuar në Muzeun e Luvrit (fig.1)¹⁴.

Fig.1. Herakliu me Athinën: Muzeu Arkeologjik Durrës, Muzeu Britanik, Muzeu i Luvrit

Gjendet gjithashtu e pasqyruar edhe në amforën e Universitetin Hoabart (Tasmania - Australi) dhe në Antiken Museum, Bâle në Zvicër¹⁵. Këtij konteksti i përshtatet edhe hidra e Apolonisë e shek. IV. p.Kr. me skenën e (fig.2) III° - Shpendët Stimfalikë në të cilën shohim heroin e përshkruar me kafshë mitologjike. Miti i Herakliut në këto zona është historikisht i rëndësishëm, jo vetëm për kolonët korintasit, por edhe për mitin ilir, siç shkruan Apiani, pasi lidhet me origjinën e Epidamnos-it antik. Por edhe për fisin ilir të Hyllinjve: të cilët e lidhën origjinën e tyre me Hyllin, bir i Herkulit si mbreti i tyre mitologjik¹⁶,

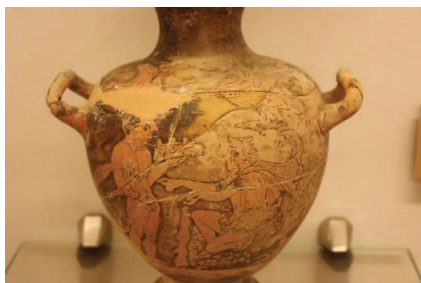

Fig.2. Herakliu me Shpendët Stimfalikë

Kthimi i Ulisit në Itakë në amforën e muzeut arkeologjik të Durrësit paraqet një karakteristikë tjetër për krijimin muzeal të Adriatikut¹⁷. Sikundër edhe skenat e Amazonomakisë të theksuara në dy gjetje nga shek. IV p. Kr. : 1) amfora që përshkruan skenën mitike të Luftës të Trojës, beteja midis Pentesileas, mbretëreshës së Amazonave dhe heroit Akil¹⁸. Kjo vepër lidhet me qytetin e Athinës (për bufin si simbol) dhe me atë të Neapolis në Italinë jugore¹⁹; 2) Lekitosi me relief i prodhimit lokal, ka një histori mjaft të veçantë. Që nga viti 1948 është

¹⁵ LIMC (1984), *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, Athéna II, Artemis & Winkler, Zürich, München, Düsseldorf, 184, 531, LIMC (1988), *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, Herakles V, Artemis & Winkler, Zürich, München, Düsseldorf, 3157, 3165, 3169, 3172. KOCILLARI J & NAZARIAN M. (2020), *LIMCicon ID 18729*, *Corpus LIMC – France*. www.limc-france.fr/objet/18729

¹⁶ WILKES J. (1998), *The Illyriens*, ECIG, Genova.

¹⁷ Enë me figura të kuqe shek. IV p. Kr. Në skenën shohim: Penelopën, Telemakun, Ulisin (kthimi në Itakë) dhe Euriklenë. HIDRI H (2005), *Vazot antike të Durrhahut*, Globus, Tirane. KOCILLARI J. (2016), *Ceramica a figure rosse in Albania produzioni e importazioni*, ExpoVision, Tiranë.

¹⁸ Inv. 5401. KOCILLARI J. (2016), *Ceramica a figure rosse in Albania produzioni e importazioni*, ExpoVision, Tiranë. TODISCO L. (2012) *La ceramica a figure Rosse della Magna Grecia e della Sicilia*, L'ERMA, Roma". TRENDALL A. D. (1974), *Early South Italian Vase – Painting*, Verlag P. von Zabern, Mainz.

¹⁹ Vepër e piktorit Napoli 2074 me influence e piktorit të Dirces.

dokumentuar binjaku i tij i ekspozuar në Muzeun e Arteve të Bukura në Bruksel (fig.3.)²⁰.

Fig. 3. Lekitos – Muzeu Arkeologjik Durrës, Muzeu i Arteve të Bukura në Bruksel

Po kështu, edhe fragmenti i buzës së dinosit me figurë të zezë, autori i të cilit nuk dihet (fig. 4a. 4b.)²¹. Skena në fjalë evidenton një sërë hoplitësh - heroi (ose skena të mitit), duke përfshirë një person të ulur ndërsa një prej tyre hipën në karrocën e tij, si dhe praninë e anijeve dhe të një delfini²². Për analogjitë e saj kjo skenë është e pranishme edhe në dinosit e Muzeut të Madridit me të njëjtat detaje²³, si edhe në atë të muzeut të Cleveland me skenën e Herakliut (fig. 5.)²⁴. Këto vepra, si ajo e Durrësit, i atribuohen mjeshtërisë së Piktorit Atik të Antimenesit të fundit të shek. të VI. p. Kr. Skena me karrocën mund të shihet edhe në amforën e Muzeut Metropolitan të Nju Jorkut, si dhe në atë të Leidenit të Holandës (fig. 6.)²⁵. Pra, ky element i veçantë

²⁰ Inv. 9335, datimi 320 – 300 p. Kr. KOCILLARI J. (2016), *Ceramica a figure rosse in Albania produzioni e importazioni*, ExpoVision, Tiranë. MAYEMCE F & VERHOOGEN V. (1949), *CORPVS VASORVM ANTIQVORVM BELGIQUE*, Bruxelles: Musées Royaux d'Art et d'Histoire, Union Académique Internationale, Bruxelles.

²¹ Qeramikë pa autor.

²² Kur dinosi u mbush deri në buzë, anijet e pikturuara brenda dukej se po notonin në “detin e errët si verë”, një nga përshkrimet më të famshme poetike të Homerit.

²³ Madrid inv. L62; BEAZLEY J. D. (1956), *Attic Black – Figure Vase – Painters*, University Press, London; COATES J. F & MORRISON J.S & RANKOV N. B. (2000), *The Athenian Trireme: The history and Reconstruction of an ancient Greek warship*, Cambridge University Press, Cambridge.

²⁴ Mjeshtri Antimenesi: rafigurimin i Herakliut. Muzeu i Arteve Cleveland 1971.46. BERGE L & MOON W. (1979), *Greek Vase Painting in Midwestern Collections*, Art Institute, Chicago.

²⁵ MOORE M. B. (1983), *A New hydria by Antimenes Painter*, në «Metropolitan Museum Journal», n. 18, f. 29 – 38.

nxjerr në pah nevojën sesi trashëgimia arkeologjike shqiptare duhet të jetë objekt i kërkimit të kujdesshëm shkencor, por edhe krijues i itinerareve kulturore midis muzeve dhe institucioneve shkencore, që në këtë rast shohin: Durrësin, Madridin, Adrian (Itali), Cleveland-in, Luvrin - Paris (Francë) dhe Holandën.

Fig. 4a. Dinos - Durrës. Piktori Antimenes.

Fig. 4b. Skena e buzëzës. Piktori Antimenes.

Fig. 5. Cleveland (SHBA). Piktori Antimenes

Fig. 6. Leidenit. Holanda. Piktori Antimenes

2. Nikja e Apolonisë si krijuese e itinerareve kulturore

Trashëgimia kulturore shqiptare është në gjendje të flasë përmes një prej elementeve të saj pak të njohur. Nikja e Apolonisë me demin gati për sakrificë janë një element i qartë i mjeshtërisë vendase, por mbi të gjitha i atyre lidhjeve të mundshme kulturore që çojnë në krijimin e itinerareve përmes ekspozitave shqiptare dhe atyre evropiane. Nikja shfaqet me krahë, me këmbën e djathtë të mbështetur mbi demin, (fig. 7) e veshur me një kiton të gjatë²⁶. Në krahun e djathtë shohim

²⁶ CEKA N. (2005), *Ilirët*, Migjeni, Tiranë.

një shpatë dhe me të majtën mban brirët e kafshës gati për kurban (simbol i fitores)²⁷. Kjo skenë me ndikim dhe bukuri të fortë gjendet e ekspozuar në muze të ndryshme evropiane. Shfaqet gjithashtu edhe në objekte, si në statujën dhe vazon të ekspozuara në Muzeun Kombëtar të Kopenhagenit në Danimarkë²⁸; në pasqyrë, gdhendje, në Muzeun Arkeologjik të Athinës (fig. 8)²⁹; në atë të Budapestit - Szépművészeti Muzeu; në unazën e Muzeut Hermitage në Rusi; në Muzeun Britanik (fig. 9) në statujat romake (kopje e grekëve)³⁰. Rëndësia e kësaj skulpture shihet edhe në pikturën: Jan De Bisschop – 1628 – 1671, Holandez (fig. 10). Skulptura e Apolonisë është një nga shembujt për të përmirësuar trashëgiminë kulturore shqiptare. Mbi të gjitha nëpërmjet kërkimit shkencor dhe krijimit të itinerareve, ekspozitave që kalojnë përmes bashkëpunimit të institucioneve dhe muzeve të ndryshme shqiptare dhe evropiane. Ky element është pikërisht një nga ata që mund ta bëjnë të flasë trashëgiminë artistike shqiptare.

Fig. 7. Nikja Apoloni

Fig. 8. Nikja Muzeu Arkeologjik i Athinës

²⁷ Shek. III - II p. Kr. inv. 863. BORBIEN A. H. (1968), Campanareliefs: typologische und stilkritische Untersuchungen. Ergänzungsheft 14 aus der Reihe Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung, Heidelberg, Kerle.

²⁸ Nike 715, 718. LIMC (1992), *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, Nike VI, Artemis & Winkler, Zürich, München, Düsseldorf.

²⁹ Inv. 16115. ICONICLIMC, *Fondation pour le Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*, Nike, www.iconiclimc.ch.

³⁰ Dy statuja shek. II pas Kr nga Vila e perandorit romake Antonin Piu në Latium (Monte Cagnolo Itali). Sot në Muzeun Britanik. Inv. 1805,0703.4; 1805,0703.5. BAKER N & CRADDOCK P & JONES M. (1990), *Fake? The Art of Deception*, BMP, London. PRYCE F. N & SMITH A. H. (1892 – 1928), *Sculpture/ catalogue of Greek Sculpture in the British Museum*, BMP, London.

Fig. 9. Muzeu Britanik, Londër.

Fig. 10. Nikja me demin (Jan De Bisschop)

Përfundime

Nëse i bëjmë vetes pyetjen se si duhet ta bëjmë të flasë trashëgiminë kulturore, një përgjigje e mundshme dhe interesante vjen drejtpërdrejt nga objektet arkeologjike të ndryshme që gjenden në muzetë e Shqipërisë. Disa prej tyre, siç janë rastet e paraqitura në këtë studim, evidentojnë potencialin e tyre strategjik për t’iu përgjigjur pyetjes së mësipërme.

Artefaktet e ekspozuara në muzetë shqiptare janë, jo vetëm dëshmia që duke filluar nga antikiteti ekziston një lidhje kulturore dhe ekonomike midis realiteteve ilire dhe qyteteve të Mesdheut siç ishin poliset helene, Athina dhe Korinti, me ato të fiseve të Italisë të jugut si Apulët, Kampanët, Lukanët dhe kolonive të “Manga Grecias”, por ato evidentojnë në mënyrë të veçantë rëndësinë e Adriatikut.

Punimet e mjeshtërve atikë si Antimenesi, i cili nuk njihet në Shqipëri, apo Brygosi, me skenat e Amazonomakisë, por edhe rafigurimet e miteve si Herakliu, Uliksi dhe Akili, na ndihmojnë për të krijuar itinerare kulturore midis muzeumeve me qëllim promovimin e kulturës së antikitetit dhe lidhjeve të tyre. Fakti që këto skena mund të gjenden edhe në Muzeun Britanik, Muzeun Mbretëror të Brukselit, Muzeun Arkeologjik të Athinës, Muzeun e Cleveland (SHBA), Muzeun e Madridit, etj, dëshmon për potencialin kulturor të fshehur që mbartin këto objekte. Një ekspozitë tematike do të përfshinte muzetë shqiptarë në krah të muzeve të huaj, do të nxiste pjesëmarrjen dhe përfshirjen e institucioneve të tyre, interesin e qytetarëve, por edhe të studiuesve individualë, komuniteteve lokale (të interesuara), turizmit kombëtar

dhe mediave të huaja, universiteteve, etj. Duke vepruar kështu krijohen kushtet për zhvillimin ekonomiko-kulturor të kombit. Raste të tilla si ai i Nikjes së Apolonisë me sakrifikimin e demit, krijojnë mundësi për të vendosur lidhjet muzeale (si p.sh.: itinerari i Herakliut, i Ulksit në Adriatik), të mbështetura nga kërkimi shkencor dhe nga promovimi i institucioneve kulturore. Analiza e këtyre objekteve na konfirmojnë rëndësinë e Ilirisë në antikitet, sikurse edhe traditat, mitet e burimet historike. Ndaj, kjo trashëgimi artistike dhe kulturore është strategjike dhe e dobishme për zhvillimin ekonomik dhe kulturor të zonave të ndryshme të Shqipërisë, pasi, përpos të tjerash, ndihmon në përcaktimin e gjurmëve kulturore tek ilirët.

BIBLIOGRAFIA

- BAKER N & CRADDOCK P & JONES M. (1990), *Fake? The Art of Deception*, BMP, London.
- BEAZLEY J.D. (1956), *Attic Black – Figure Vase – Painters*, University Press, London.
- BERGE L & MOON W. (1979), *Greek Vase Painting in Midwestern Collections*, Art Institute, Chicago.
- BORBIEN A. H. (1968), *Campanareliefs: typologische und stilkritische Untersuchungen* *Ergänzungsheft 14 aus der Reihe Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung*, Heidelberg, Kerle.
- BRACESSI L. (1971), *Le rotte commerciali*, në «Grecità Adriatica. Un capitolo della colonizzazione Greca in Occidente», f. 13.
- CEKA N. (2005), *Ilirët*, Migjeni, Tiranë.
- COATES J. F & MORRISON J. S & RANKOV N. B. (2000), *The Athenian Trireme: The history and Reconstruction of an ancient Greek warship*, Cambridge University Press, Cambridge.
- COPPOLA A. (2002), *I Nomi dell'Adriatico*, në «Hespèria», n. 15, f. 103.
- DE LUCA (1985), *l'Arte albanese nei secoli*, De Luca, Roma.
- FORSDYKE E. J & SMITH C. H & WALTERS H. B. (1893 – 1925), *Vase – Catalogue of Vases in the British Museum*, I – IV, BMP, London.
- HIDRI H. (1994). *Qeramika e stilit atik e zbuluar në Dyrrah shek. VI – V p.e.sone*, në «Iliria», I II, f. 155 – 156.
- HIDRI H. (2005), *Vazot antike të Dyrrahut*, Globus, Tirane.
- ICONICLIMC, *Fondation pour le Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*, Nike, www.iconiclimc.ch
- KOCILLARI J. (2016), *Ceramica a figure rosse in Albania produzioni e importazioni*, ExpoVision, Tiranë.
- KOCILLARI J & NAZARIAN M. (2020), *LIMCicon ID 18729, Corpus LIMC – France*. www.limc-france.fr/objet/18729

- LIMC (1984), *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, Athéna II, Artemis & Winkler, Zürich, München, Düsseldorf.
- LIMC (1988), *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, Herakles V, Artemis & Winkler, Zürich, München, Düsseldorf.
- LIMC (1992), *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, Nike VI, Artemis & Einkler, Zürich, München, Düsseldorf.
- MANO A. (1981), *Tri vazo antike në Muzeun Arkeologjike i Tiranës*, në «Iliria», II, f. 95-97, tab. I. 1, 2, 3, 4.
- MAYEMCE F & VERHOOGEN V. (1949), *CORPVS VASORVM ANTIQVORVM BELGIQUE*, Bruxelles: Musées Royaux d'Art et d'Histoire, Union Académique Internationale, Bruxelles.
- MOORE M. B. (1983), *A New hydria by Antimenes Painter*, në «Metropolitan Museum Journal», n. 18, f. 29 – 38.
- NAVA M. L. (2004), *I Pirati e il Mare nelle Stelle Daunie*, në «Hespèria », n. 19, f. 75.
- PINEZZOLA E. (2002), *Adriatico e altri mari, un immagine simbolo per la Graia Camena di Orazio*, në «Hespèria», n. 15, f. 13.
- PRYCE F. N & SMITH A. H. (1892 – 1928), *Sculpture / catalogue of Greek Sculpture in the British Museum*, BMP, London.
- TODISCO L. (2012) *La ceramica a figure Rosse della Magna Grecia e della Sicilia*, L'ERMA, Roma”.
- TRENDALL A. D. (1974), *Early South Italian Vase – Painting*, Verlag P. von Zabern, Mainz.
- ËILKES J. (1998), *The Illyrians*, ECIG, Genova.

RËNDËSIA E KOMPETENCAVE NDËRKULTURORE DHE SHUMËGJUHËSORE NË INDUSTRIJË E TURIZMIT NË SHQIPËRI

Dr. ARDITA DYLGJERI

Universiteti "Aleksandër Xhuvani"
arditadylgjeri@live.com

Msc. IRGEN XHYRA

Gjimnazi Gjuhësor "Mahmut e Ali Cungu"
irgen.xhyra@gmail.com

ABSTRACT

Intercultural and multilingual competences are becoming key characteristics of successful tourism professionals. Tourism workers of today must possess not only adequate tourism related knowledge but also skills needed for intercultural communication. The term *intercultural competence* is undoubtedly one of the most complex and problematic ones, since a lot of confusion existed on what this term is. Multilingualism, international communication, transcultural competence, global competence and citizenship, cross-cultural awareness, intercultural sensitivity are regarded as other terms related to *intercultural competence*, which undoubtedly contribute to the improvement and further development of tourism. This paper aims at promoting and raising awareness on the importance of developing both intercultural and multilingual competence in the area of cultural tourism, catering and hospitality. In a world of continuous globalization and constant movement, there is no escaping intercultural contacts and communication, especially in the field of tourism and hospitality. What is more important to be discussed is certainly the role that pre – university and university education and their correspondent subjects and curricula have in the development and improvement of such needed skills in the tourism industry.

Keywords: intercultural competence, multilingual competence, tourism, Albania, communication, education.

Shqipëria, si një destinacion turistik pak i njohur, sot përballet me Srritje të interesit të vizitorëve europianë, dhe më gjerë. Gjithmonë e më shumë, si në rrafshin politik, ashtu edhe në atë ekonomik, turizmi po tentohet të cilësohet si një burim i rëndësishëm i zhvillimit të ekonomisë. Për këtë arsye, diversifikimi i ofertës turistike, nga ajo balneare, e përqendruar kryesisht në plazhet e jugut, drejt një turizmi gjithëvjeter dhe hapja e mëtejshme e ofertës turistike drejt një turizmi kulturor dhe identitar. Oferta aktuale e turizmit synon një shkëputje nga elitarizmi i turizmit kulturor, duke i kushtuar vëmendje kërkesave të një tregu në zhvillim dhe ndryshim, sidomos kur tashmë koncepti i turizmit kulturor shihet jashtë ngurtësisë së muzeve apo formave të tjera të pasqyrimin të trashëgimisë kulturore të një vendi, kombi, rajoni etj. Turisti i gjeneratës së re kërkon shkrirje të eksperiencës turistike, duke tentuar që të përfitojë sa më shumë brenda një periudhe kohe të kufizuar. Eksperienca turistike sot, ndryshon shumë nga ajo e viteve '90 apo fillimit të mijëvjeçarit të ri. Tanimë, turizmi duhet të jetë më “demokratik”, më aktiv, të japë ndjesinë e aventurës etj. Konceptet “elitariste” janë drejt zhdukjes dhe turistët kërkojnë një treg dhe shërbim më “elastik”. Pasojë e drejtpërdrejtë e këtyre faktorëve, është domosdoshmëria e përgatitjes, jo vetëm e personelit të shërbimit, por edhe të komunitetit pritës së turistit për këtë sfidë të re.

Nga ana tjetër, në kushtet e hapjes së vendit tonë, në kuadër të politikave integruese europiane, turizmi nuk ka thjesht synim çlodhjen, por edhe përfshirjen e turizmit kulturor në oferta të tjera turistike që po japin efektin e vet ekonomik në turizmin shqiptar. Ndaj, është e domosdoshme që vlerësimi i trashëgimisë kulturore shqiptare nga operatorët turistikë të ecë në të njëjtin hap dhe drejtim me atë çka turisti europian kërkon të përjetojë. Botëkuptimi europian, i bazuar mbi një sistem të mirëlllogaritur të vlerave kulturore, të cilat duhet të përçohen nga arsimi, nxit diversitetin, vetëdijen kulturore dhe nacionale, krijimin e eksperiencave individuale përkundrejt atyre kolektive etj. Sistemi arsimor europian nxit përfituesin e tij, qytetarin europian, drejt të menduarit analitik dhe krijues, të hapur drejt eksperiencave kulturore të reja, qofshin këto edhe eksperienca gjuhësore. Në fund të fundit, gjuha është bartëse e të njëjtave elemente kulturore dhe është zhvilluar në ndikimin e të njëjtëve faktorë si dhe

elementet e tjera identitare të një populli¹. Po kështu, turistët e ditëve të sotme, në mënyrë të veçantë të lindurit në mijëvjeçarin e ri, janë produkt i prirjeve me natyrë globaliste, gjithëpërfshirëse etj.

Një ndër problematikat thelbësore më të cilat duhet të përballet sistemi arsimor është aftësimi i nxënësve/studentëve (shoqërisë) për t'u përballur me tregun e punës². Ky treg, ashtu si dhe shoqëria, është në evoluim të vazhdueshëm dhe bazat e arsimit nuk duhet të jenë vetëm dije, por dhe aftësi dhe shkathtësi, të cilat do t'i mundësojnë profesionistëve të fushës së turizmit t'u përgjigjen kërkesave në rrite të kësaj industrie.

Në përgjigje të këtyre sfidave, BE, që në fillim, vuri theksin në përcaktimin e qartë të atyre vlerave, të cilat do të lehtësonin krijimin e një entiteti të vetëm ekonomik dhe tregtar, politik, si dhe kulturor. Vetëm në këtë mënyrë, sipas Churchill-it, do të shmangeshin tendencat e nxitjes së luftërave të reja në Europë³ dhe, në çdo rast, kultura përbënte thelbin e identitetit të ri europian. Nënshkrimi i Traktatit të Mastrihtit (1992) bëri që integrimi europian të mos konsiderohej thjesht një bashkim mekanik, por një bashkim i vlerave dhe për më shumë i një botëkuptimi gjithë përfshirës. Ky i fundit mund të realizohej duke përfshirë në bazë të sistemit të edukimit të vlerave, elementet kulturore me diapazon të gjerë. Synimi i BE-së në këtë drejtim, duhej të nxiste zbutjen e dallimeve kulturore dhe njëkohësisht eliminimin e uniformitetit kulturor⁴. Për më tepër, kompetencat që duhej të vireshin në thelb të arsimimit në BE, përfshinin dhe elemente të edukimit të gjuhëve, ku përcaktohej që duhej të kishte një numër minimal prej dy gjuhësh të huaja, të cilat duhej të përfshiheshin në sistemin arsimor europian⁵ (shiko figurën 1). Po ashtu, aftësimi i komunikimit në më shumë se një gjuhë të huaj do të nxiste plotësimin më cilësor të kompetencave kulturore⁶. Dhe, më tej, në përshkrimin e kompetencës kulturore gjendet përshkrimi i saj si një tërësi njohurish dhe aftësish, të cilat nxisin jo vetëm aftësitë për të njohur dhe për t'u ndërgjegjësuar për

¹ Çabej E. (2008) *Hyrje në historinë e gjuhës shqipe*, pjesa e parë, Çabej, Tiranë, f. 9

² Komisioni Europian (2006), *Key competences for lifelong learning*. f. L 384/8

³ Churchill, W. S. (2014). *Europe Unite*. (Vëll. i 2). Rosetta Books.

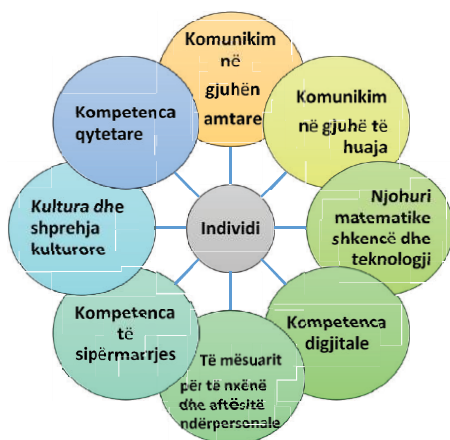
⁴ Komisioni Europian (1995) *White Paper on Education and Training - Teaching and Learning - Towards the Learning Society*, f. 2,4, 7, 10

⁵ Po aty, f. 13

⁶ Komisioni Europian, *Key competences for lifelong learning*. (2006). f. L 394/14

vlerat kulturore nacionale, por njëkohësisht edhe për të pranuar dhe njohur vlerat kulturore të individëve që u përkasin kulturave të tjera. Në këtë prizëm përfshihet dhe dialogu ndërkulturor në rrafsh të ndryshme⁷.

Figura 1. Koncepti europian i të mësuarit përgjatë gjithë jetës.

Kompetencat ndërkulturore dhe shumëgjuhësore

Termi kompetencë ndërkulturore është padyshim një nga më komplekset dhe më problematiket. Deri vonë, ekzistonte një konfuzion i madh se çfarë nënkupton në të vërtetë ky term. Shumëgjuhësia, komunikimi ndërkombëtar, kompetenca ndërkulturore, kompetenca dhe qytetaria globale, ndërgjegjësimi ndërkulturor, ndjeshmëria ndërkulturore janë vetëm disa nga termat që, në shumë raste, janë përdorur në lidhje ose në mënyrë të ndërsjellë me kompetencën ndërkulturore. Në vitin 2006, Deardorff propozoi një model të kompetencës ndërkulturore që përbëhet nga 15 komponentë të ndarë në 4 kategori (të ndërlidhura): qëndrimet, njohuritë dhe të kuptuarit,

⁷ Po aty, f. L 394/18.

European Education and Culture Executive Agency, Eurydice, *Promoting citizenship and the common values of freedom, tolerance and non-discrimination through education: overview of education policy developments in Europe following the Paris Declaration of 17 March 2015*, Publications Office, 2016, <https://data.europa.eu/doi/10.2797/396908>, f. 3, 6-10.

rezultati i dëshiruar i jashtëm dhe rezultati i dëshiruar i brendshëm. Për më tepër, Deardorff propozoi një përkufizim të kompetencës ndërkulturore, duke pohuar se kompetenca ndërkulturore është “aftësia për të komunikuar në mënyrë efektive dhe të përshtatshme në situata ndërkulturore bazuar në njohuritë, aftësitë dhe qëndrimet ndërkulturore”⁸.

Sipas Byram, “kompetenca ndërkulturore përfshin njohuritë, qëndrimin, aftësitë e zbulimit dhe ndërveprimet, aftësitë e interpretimit dhe lidhjes dhe ndërgjegjësimin kritik të një kulture”⁹. Për më tepër, “ajo është përcaktuar si një formë e aftësisë së një personi për t’u sjellë në mënyrë adekuate dhe fleksibile kur përballlet me qëndrimet, pritjet dhe veprimet e përfaqësuesve të kulturave të huaja”¹⁰.

E përbashkëta e të gjitha këtyre përkufizimeve është ky “element” i komunikimit që lidh kompetencën ndërkulturore me mësimin e gjuhëve të huaja dhe kompetencën shumëgjuhësore. Përkatësisht, zhvillimi i kompetencës ndërkulturore përfshin trajnimin ndërkulturor dhe shkëmbimin e ideve. Përpos kësaj, mësimi i gjuhëve të huaja luan një rol jetik në këtë proces. Mësimi i disa gjuhëve lehtëson gjithashtu zhvillimin e kompetencës ndërkulturore. Kompetenca shumëgjuhësore mundëson shkëmbimin e informacionit dhe opinionit me cilësi të lartë¹¹ midis një numri edhe më të madh anëtarësh të kulturave të ndryshme dhe kështu i hap rrugën zhvillimit më të shpejtë të kompetencës ndërkulturore (që është një proces mjaft i ngadalshëm për shkak të kompleksitetit të tij). Për më tepër, personat që flasin shumë gjuhë thuhet se posedojnë ndërgjegjësim të shtuar metagjuhësor, kreativitet dhe fleksibilitet më të madh njohës dhe aftësi mendore më të larmishme¹² të cilat ndikojnë shumë në zhvillimin e kompetencave kryesore të

⁸ Deardorff, D. K. (2006) *The Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization at Institutions of Higher Education in the United States*, Journal of Studies in International Education, 10(3), 241–266, f. 247.

⁹ Byram, M. (2000), *Assessinginter cultural competence in language teaching*. Sprogforum 18, 8-13.

¹⁰ Mayer, M. (1991) Developing transcultural competence: Case studies of advanced language learners. In D. Buttjes& M. Byran (Eds.), *Mediating language sand cultures: Towards an intercultural theory of foreign language education*, 136-158. Clevedon: Multilingual Matters.

¹¹ Sindik, J., Bozinovic, N. (2013) *Importance of foreign languagesfor a career in tourism as perceived by students in differentyears of study*, Tranzicija, 15(31), 16-28.

¹² Cook, V. (1995) *Multi-competenceand the learning of manylanguages*. In M. Bensoussan, I. Kreindler & E. Aogain (ed.) *Multilingualismand languagelearning*, 8 (2). Language, cultureand Curriculum, 93-98. Clevedon: Multilingual Matters.

përcaktuara nga Korniza Europiane e Referencës për kompetencat kyçe për të mësuarit gjatë gjithë jetës. Shumë nga këto kompetenca janë pjesë e kompetencave profesionale për specialistët e turizmit. Luka pohon se kompetenca e veprimtarisë profesionale të specialistëve të turizmit përbëhet nga kompetenca njohëse, kompetenca personale (përfshirë kompetenca ndërkulturore) dhe kompetenca teknologjike-profesionale.

Figura 2 Paraqitje grafike e peshës së turistëve vendas dhe të huaj

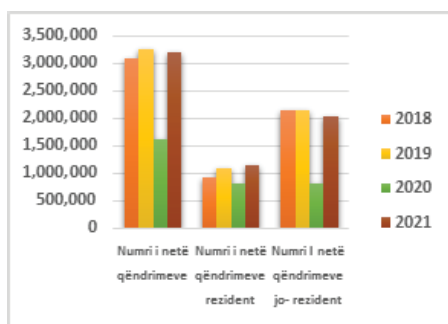
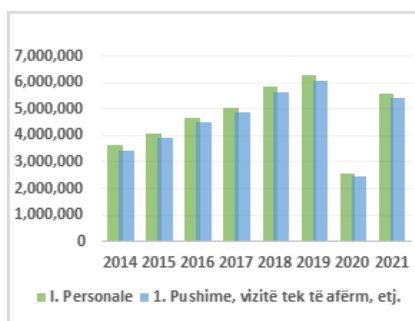

Figura 3 Turistë sipas qëllimit

Kompetencat ndërkulturore e shumëgjuhësore dhe realiteti shqiptar

Në vazhdë të përpjekjeve për t'u integruar në BE, dhe në dokumentet kryesore, të cilat rregullojnë sistemin arsimor shqiptar, kompetencat që lidhen me aftësi dhe shkathtësi multikulturale, ndërkulturore, dhe gjuhësore zënë një vend të rëndësishëm. Në zbatim të këtyre parimeve në vitin 2012 Kuvendi, në ligjin 69/2012 **“Për arsimin parauniversitar në Republikën e Shqipërisë”**, përcaktoi, në nenin 3, si detyrë të sistemit arsimor:

Sistemi arsimor parauniversitar ka për qëllim formimin e çdo individi, në mënyrë që të përballojë sfidat e së ardhmes, të jetë i përgjegjshëm për familjen, shoqërinë e kombin dhe në mënyrë të veçantë:

a) të njohë, të respektojë, të mbrojë identitetin kombëtar e të zhvillojë trashëgiminë dhe diversitetin tonë kulturor; ... d) të njohë dhe të respektojë traditat e popujve të tjerë; të ndërgjegjësohet për të përmbushur përgjegjësitë e tij për mbrojtjen e mjedisit.

Siç shihet dhe nga më lart, sistemi arsimor në Republikën e Shqipërisë ka që në bazë të organizimit të tij, edukimin e vlerave me natyrë identitare, në një raport të drejtëme ndjekjen e një forme të jetës bazuar tek bashkëjetesa dhe respekti për vlerat e tjetrit. Me amendimin e ligjit në vitin 2015, paraqitet një parashikim më i plotë i detyrave të sistemit arsimor në RSH. Kështu ky nen ndryshon në formën e tanishme:

1. Sistemi arsimor parauniversitar ka për qëllim krijimin e kushteve dhe mundësive që nxënësit:

...b) të zhvillohen në mënyrë të pavarur e të gjithanshme; c) të kontribuojnë në ndërtimin dhe mirëqenien vetjake dhe të shoqërisë shqiptare dhe të përballjen në mënyrë konstruktive me sfidat e jetës...

2. Në arsimin parauniversitar nxënësit:

a) kultivojnë identitetin vetjak, kombëtar dhe përkatësinë kulturore; b) përvoetësojnë vlera të përgjithshme kulturore dhe qytetare; ...d) aftësohen për jetë dhe për punë, në kontekste të ndryshme shoqërore e kulturore; dh) aftësohen për të nxënë gjatë gjithë jetës; e) zhvillojnë shpirtin e sipërmarrjes; ...

Në ligjin për Arsimin e Lartë në nenin 1 pikaç sanksionon:

ç) të kontribuojë në zhvillimin ekonomik, social dhe kulturor në nivel kombëtar dhe rajonal ...

Siç shihet, në të dy ligjet, kur flitet për zhvillim kulturor, i kushtohet rëndësi e veçantë zbatimit të tyre, që do të nxisë në mënyrë të vazhdueshme dhe kompetencat e përkatëse. Nga studimi i gjendjes në sistemin arsimor profesional por dhe në atë të lartë, është vënë re se metodat e përdorura pengojnë zhvillimin e kompetencave individuale, në mënyrë të drejtpërdrejtë ato të lidhura me aftësitë sipërmarrëse dhe ato të lidhura me kompetencat e të nxënës për të nxënë. Kjo lidhet dhe me faktin se metodat e përdorura dhe mendësia mbi të cilën janë ngritur kurrikulat dhe e gjithë puna dhe veprimtaria, është bazuar në metoda dhe forma të vjetruara¹³.

¹³ Kompetencat e të mësuarit për të nxënë dhe e të mësuarit të sipërmarrjes në arsimin e mesëm

Implementimi i suksesshëm i një kurrikule të përditësuar në përputhje me Kornizën Kurrikulare Europiane, do të nxisë, në mënyrë të vazhdueshme, jo vetëm përmirësimin e pozitës së të rinjve shqiptarë në tregun europian, por dhe shërbimin në tregun e turizmit në vendin tonë.

Nxitja e kompetencave të lidhura me gjuhët, qofshin amtare qofshin të huaja, do t'i japin hov, të paktën në kushtet e Shqipërisë, zhvillimin e turizmit, veçanërisht atij kulturor. Vitet e fundit, kanë dëshmuar rritje të peshës të turistëve të huaj në tregun shqiptar (shiko figurat 2 dhe 3). Për më tepër, dhe varësia e madhe e ekonomisë sonë nga remitancat, e kanë vendosur turizmin jo vetëm në qendër të vëmendjes së investitorëve, por kanë rritur nevojën për përgatitjen e stafit dhe të personelit të shërbimit në industrinë e turizmit.

Sistemi shqiptar i edukimit nuk ka patur mundësi të krijojë burime njerëzore, të cilët kanë aftësi konkurruese në tregun e punës së turizmit. Kjo situatë vjen si pasojë e një sërë faktorësh. Së pari, ekziston një hendek mes asaj që zhvillohet në auditor dhe aftësive që realisht duhen në treg¹⁴. Kështu, kur vjen fjala për kompetencat mbi sipërmarrjen, vlerësimi i përgjithshëm, fatkeqësisht edhe për nivelin universitar, është “se kemi të bëjmë me diçka të lidhur me biznesin dhe ekonominë”¹⁵. Mungesa e vizionit për të nxitur zhvillimin e kompetencave të plota dhe të nxënë të aktiv duhet të konsiderohet si ngushtësisht e lidhur me mënyrën sesi ne përgatisim stafin mësimdhënës dhe me kufizimet që sistemi dëshmon në rekrutimin e tij. Kjo e bën sistemin e ngurtë dhe të aftë të krijojë boshllëqe në zhvillimin e kompetencave¹⁶.

Domosdoshmëri të dorës së parë merr edukimi i bazuar në arritjen e kompetencave nisur dhe nga orientimi i zhvillimit ekonomik të zonave rurale drejt agroturizmit¹⁷. Zhvillimi i turizmit në këtëkahje nuk

profesional dhe në arsimin e lartë në Shqipëri (2007), www.etf.europa.eu/sites/default/files/m/C125788C00311F89C12576800061E995_NOTE7YCNWD.pdf (ETF), f. 20,25,29, 32.

¹⁴ Zendeli Mislim (2006), *Menaxhuesit dhe shërbimet cilësore në industrinë e mikpritjes dhe turizmit*, Revista Monitor, <https://www.monitor.al/menaxhuesit-dhe-sherbimet-cilesore-ne-industrine-e-mikpritjes-dhe-turizmit/>

¹⁵ Kompetencat e të mësuarit për të nxënë dhe e të mësuarit të sipërmarrjes në arsimin e mesëm profesional dhe në arsimin e lartë në Shqipëri (2007), www.etf.europa.eu/sites/default/files/m/C125788C00311F89C12576800061E995_NOTE7YCNWD.pdf (ETF), f. 29, 32.

¹⁶ Po aty f. 33

¹⁷ Rama E. (2019), *Agroturizmi, transformim i potencialeve të fjetura në burim rritjeje ekonomike*, <https://kryeministria.al/newsroom/agroturizmi-transformim-i-potencialleve-te-fjetura-ne-burim>

ka vetëm elemente pozitive. Kështu, në çdo njësi që ofron shërbimin turistik do të lipsej minimalisht angazhimi i një operatori me aftësi të mira komunikuese në gjuhën amtare, në gjuhë të huaja, dhe, për më tepër, me aftësitë dhe shkathtësitë bazë të kompetencave kulturore dhe ndërkulturore. Në kushtet, kur, aktualisht nga Forumi Botëror Ekonomik, turizmi kulturor merr 1.2 nga 7 të mundshme, duhet të vihet theksi te plotësimi i standardeve të lidhura me këto kompetenca në mënyrën sa më të plotë të mundshme.

Nëse në kompetencat e lidhura me sipërmarrjen dhe komunikimin në gjuhën amtare dhe gjuhë të huaja shënohen arritje të vlerësueshme, kur vjen çështja tek kompetencat qytetare dhe ato të kulturës dhe të shprehjes së saj, sistemi aktual arsimor shqiptar shënon problematika të theksuara. Kështu, programi i zhvillimit të lëndëve përkatëse është i cunguar dhe paraqet në mënyrë të dukshme mangësinë e përshtatjes me nevojën e tregut të turizmit. Pasojë e drejtpërdrejtë e saj është marketingu i keq, diseminimi i informacionit në mënyrë të gabuar etj. Një pengesë madhore e realizimit të këtyre kompetencave është vlerësimi i tyre si pjesë tëveçuara të programit dhe kurrikulës. Kështu, si në këndvështrimin e mësimdhënësve ashtu dhenë atë të pjesës më të madhe të shoqërisë, këto lëndë shihen jo vetëm si jo të rëndësishme, por dhe si të dorës së dytë.

Mundësi dhe kapacitete

Nëse do të shohim me kujdes problematikën e hasur në zhvillimin e turizmit, një prej çështjeve kryesore është marrja e vendimeve në mënyrë të gabuar nga sipërmarrësit e rinj në fushën e turizmit. Po kështu, nga sistemi arsimor parauniversitar rezulton që nxënësit të shkojnë në universitet pa përgatitjen e duhur. Ata nuk kanë shkathtësitë për të përpunuar njohuritë e reja dhe vlerësimin e njohurive në mënyrë kritike dhe krijuese, elemente këto që ndikojnë në cilësinë e studentëve dhe profesionistëve të mëvonshëm¹⁸. Nga ana tjetër, turizmi ndikohet

-rritjeje-ekonomike/

18 Kompetencat e të mësuarit për të nxënë dhe e të mësuarit të sipërmarrjes në arsimin e mesëm profesional dhe në arsimin e lartë në Shqipëri. (2007), www.etf.europa.eu/sites/default/files/m/C1

dukshëm dhe nga mungesa e interesit për t’u edukuar në një nivel realisht profesional në Shqipëri.

Megjithatë, me fitimin e eksperiencës, situata po përmirësohet dhe po vihet re angazhim më i madh i partnerëve në edukimin e bazuar në kompetenca. Kështu, po vihet re orientimi i shkollave drejt aplikimit të atyre moduleve që krijojnë *soft skills* tek përfutuesit e shërbimit. Module si *Guida turistike, Kompania e nxënësve* etj. shërbejnë si një formë e përmbledhjes së njohurive dhe vëniessë tyre në praktikë. Një tjetër element është përfshirja e një gjuhe të dytë në arsimin parauniversitar, e cila padyshim nxit zhvillimin e kompetencave jo vetëm gjuhësore, por edhe kulturore të vendit/kombit që e mbart.

Në nivelin universitar, një zhvillim i mirë menduar është dhe hapja e programeve studimore me karakter profesional. Këto programe do të duhet të diversifikohen në mënyra më të efektshme dhe duhet të promovohen në mënyrë të vazhdueshme nga të gjithë aktorët. Po kështu një element që nxit në një mënyrë të qenësishme zhvillimin e turizmit kulturor janë dhe shkëmbimet kulturore në kuadër të programeve të financuar nga BE ose dhe partnerë të tillë. Në mënyrë të veçantë, një rëndësi të madhe kanë programet e Erasmus dhe Erasmus + të cilat u mundësojnë studentë studentëve dhe stafeve akademike dhe ndihmës akademike të shkëmbejnë aftësi, kompetenca, arritje shkencore dhe eksperiencia ndërkulturore. Individët e angazhuar në të tilla programe bëjnë prezantime jo vetëm të kulturave të tyre të origjinës, por dhe sjellin me vete elemente të kulturës që i përvetësojnë gjatë qëndrimit në vende të tjera. Nga ana tjetër, këto përvoja shërbejnë dhe si mundësi promovimi për pasuritë kulturore dhe natyrore të shteteve të ndryshme duke krijuar në këtë mënyrë turistin potencial të së ardhmes.

Përfundime

Turizmi, si një nga degët më të rëndësishme të ekonomisë sonë, ka nevojë për mbështetje jo vetëm financiare dhe politike, por dhe për krijimin e kushteve të duhura për mirëfunksionimin e operatorëve

të suksesshëm. Sistemi arsimor shqiptar, në një periudhë të gjatë reformimi në aplikimin e mësimdhënies me kompetenca, do të duhet t'i japë përgjigje një sërë kërkesash të tregut gjithnjë në evoluim.

Nxitja e kompetencave të përfuturit të gjuhës amtare dhe gjuhëve të huaja do të krijojë parakushte të rëndësishme për plotësimin e kriterëve të tjera. Në mënyrë të veçantë, ajo do të nxisë zhvillimin e aftësive individuale të nxënësve dhe studentëve për të rritur sipërmarrjen në fushën e turizmit. Ndikim të madh në këtë aspekt, do të ketë realizimi i këtyre kompetencave në gjetjen e ngjashmërive dhe pikave të përbashkëta të kulturave të bartura nga ofruesi i shërbimit dhe përfuturi.

Zhvillimi i kompetencave kulturore dhe shprehja e tyre duhet të jenë të përfaqësuara më mirë në programet dhe kurrikulën arsimore. Nëse ne do të duhet të nxisim turizmin gjithë vjetor, turizmi kulturor do të marrë një pozitë më të rëndësishme. Një treg, si ai i turizmit kulturor, i cili është konsideruar si elitare, është dinamik dhe industria e mikpritjes ka nevojë për të krijuar një staf të aftë të ofrojë shërbime dhe për brezin e ri, duke e shkëputur turizmin kulturor nga centralizimi, në një rrugëtim drejt demokratizimit.

Është e domosdoshme që mësimdhënia me bazë kompetencat, në çdo nivel të arsimit të shkëputet si nga programet e vjetruara dhe nga mënyra e konceptimit të tyre. Mësimdhënia duhet të jetë më elastike dhe të nxisë të menduarit kritik dhe krijues, duke inkurajuar njëkohësisht aftësitë sipërmarrëse dhe ato qytetare.

Mësimdhënia me bazë kompetencat nxit përpos të tjerash të menduarit kritik dhe aftësinë për të mësuar përgjatë jetës, duke mundësuar zhvillimin e vazhdueshëm dhe përmirësimin e aftësive të operatorëve.

Po ashtu, programet e shkëmbimit të studentëve, si psh. programet Erasmus +, nxisin zhvillimin e këtyre kompetencave dhe përfuturin e shkathtësive të reja. Shkëmbime të tilla, përveç karakterit akademik, do të mundësojnë marrjen e eksperiencave dhe në fushën e turizmit kulturor. Shpesh eksperiencat personale janë më të vlefshme se orët e mbyllura në auditorë, ku mësimdhënia, edhe pse në përmirësim,

duhet të marrë karakter më praktik se teorik, më dinamik se statik, më demokratik se të qendërzuar.

BIBLIOGRAFI

- BYRAM, M. (2000), *Assessing intercultural competence in language teaching*. Sprog forum 18, 8-13.
- CHURCHILL, W. S. (2014). *Europe Unite*. (Vëll. i 2). Rosetta Books.
- ÇABEJ E. (2008). *Hyrje në historinë e gjuhës shqipe*, pjesa e parë, Çabej, Tiranë.
- DEARDORFF, D. K. (2006) *The Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization at Institutions of Higher Education in the United States*, *Journal of Studies in International Education*, 10(3), 241–266, f. 247.
- ETF (2007), *Kompetencat e të mësuarit për të nxënë dhe e të mësuarit të sipërmarrjes në arsimin e mesëm profesional dhe në arsimin e lartë në Shqipëri*, www.etf.europa.eu/sites/default/files/m/C125788C00311F89C12576800061E995_NOTE7YCNWD.pdf
- KOMISIONI EUROPIAN, (1995). *White Paper on Education and Training - Teaching and Learning - Towards the Learning Society*
- KOMISIONI EUROPIAN, (2006), *Key competences for lifelong learning*.
- MAYER, M. (1991). *Developing transcultural competence: Case studies of advanced language learners*. In D. Buttjes & M. Byran (Eds.), *Mediating language and cultures: Towards an intercultural theory of foreign language education*, 136-158. Clevedon: Multilingual Matters.
- RAMA E. (2019). *Agroturizmi, transformim i potencialeve të fjetura në burim rritjeje ekonomike*, <https://kryeministria.al/newsroom/agroturizmi-transformim-i-potencialeve-te-fjetura-ne-burim-rritjeje-ekonomike/>
- ZENDELI M. (2006), *Menaxhuesit dhe shërbimet cilësore në industrinë e mikpritjes dhe turizmit*, *REVISTA MONITOR*, <https://www.monitor.al/menaxhuesit-dhe-sherbimet-cilesore-ne-industrine-e-mikpritjes-dhe-turizmit/>

NJË STUDIM KRAHASUES I PROVERBAVE NË GJUHËN ANGLEZE DHE ATË SHQIPE. PËRDORIMI I KAFSHËVE NË DISA PROVERBA

Dr. KRISTINA AJAZI

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja

Universiteti i Tiranës

kristina.ajazi@unitir.edu.al

ABSTRACT

The aim of this paper is to analyse English and Albanian proverbs which contain animal names. By highlighting the similarities and differences from a cultural standpoint, we will try to find the equivalences between them. Proverbs, in nature, are greatly associated with culture. In both form and meaning, they are concise and comprehensive, vivid in images and select materials widely, delivering all sorts of physiological information and cultural knowledge and explicitly expressing all human beings' life, social and historical experience. Every country has proverbs that are unique to it. Proverbs reflect people's culture and generally are related to a nation's culture. They are effective devices of truth about culture, religion, tradition, custom and belief. The present study tries to find out the cultural differences in the concept of animals through English and Albanian proverbs.

Keywords: translation, proverbs, animals, equivalence.

1. Hyrje

Proverbat janë përdorur në gjuhë të ndryshme për një kohë shumë të gjatë. Ato janë të lidhura me historinë, politikën, kulturën, fenë dhe traditën e vendeve përkatëse. Duke qenë se proverbat janë pjesë e një shoqërie apo kulture të caktuar, ato pasqyrojnë të gjitha tiparet e një shoqërie (traditat, zakonet, demokracinë, barazinë, gjininë...) dhe

anasjelltas. Pra, proverbat e një vendi të caktuar mund të përcaktojnë disa veçori për shoqërinë dhe kulturen. Pjesërisht për shkak të rolit të tyre didaktik, proverbat janë të përhapura në shumë ndërveprime komunikuese; si formale ashtu edhe informale. Pikërisht, për këtë arsye, në kuadër të këtij studimi, ne kemi zgjedhur të bëjmë krahasimin e proverbave angleze dhe shqiptare të cilat përmbajnë në brendësinë e tyre emra të kafshëve, bazuar në disa shembuj të cilët i kemi nxjerrë nga fjalorë dhe artikuj si në gjuhën angleze ashtu edhe në gjuhën shqipe, por edhe duke marrë parasysh proverbat që kanë frekuencë më të madhe në përditshmërinë tonë.

2. Përkufizime mbi proverbat

Çdo kontekst komunikues ka fjalë të urta (proverba) të përshtatshme, të cilat ‘injektohen’ në ligjërim për të arritur shumë efekte, përfshirë këtu edhe zbukurimin e saj. Shumica e rrethanave dhe përvojave në jetën tonë të përditshme fshihen në mënyrë inteligjente në proverbat tradicionale që u përkasin gjuhëve dhe kulturave të veçanta. Studimi i proverbave quhet paremiologji (me prejardhje nga fjala greke “παροιμία – paroimía”, “fjalë e urtë”) dhe daton qysh nga kohet e lashta. Sipas Kindstrand (1978) dhe Russo (1983) “përkufizimi i proverbave ka shkaktuar shumë kontradita ndërmjet studiuesve të shumë disiplinave përgjatë shekujve”¹.

Shumë përpjekje për të dhënë një përkufizim janë bërë që nga Aristoteli e deri në kohët e sotme, duke filluar nga përkufizimet filozofike deri tek ato përkufizime të prera leksikografike”. Meider (1985: 119) e ka përkufizuar proverbën si “një fjali e shkurtër, e njohur përgjithësisht nga populli, e cila përmban të vërtetën, moralin dhe pikëpamjet tradicionale në një formë metaforike, fikse, që mund të mbahet mend lehtësisht dhe që përcillet brez pas brezi. Ai gjithashtu shkurtimisht i përkufizon proverbat si: “Proverbat janë rezultat i përvojës”, “Proverbat janë mençuria e fituar nga eksperiencia” si edhe “Proverbat janë fjalë të vërteta”². Mollanazar (2001: 53) e ka përkufizuar proverbën si “një njësi

¹ Kindstrand JF (1978) The Greek Concept of Proverbs; Russo J (1983) The Poetics of an Ancient Greek Proverb.

² Meider, W. (2004). Proverbs: A handbook/119

kuptimore në një kontekst specifik përmes të cilit folësi dhe dëgjuesi arrijnë në të njëjtin kuptim”³.

Ndërsa Norrick (1985:78) ka propozuar përkufizimin e mëposhtëm për proverbin: “Proverbi është një zhanër tradicional, bisedor, didaktik me kuptim të përgjithshëm dhe me shumë gjasa me kuptim figurativ”⁴.

Prej disa kohësh, studimet në ‘paremiologji’ kanë tërhequr interesin e shumë studiuesve në mënyrë që të njohin dhe të thellojnë njohuritë në aspekte të ndryshme të këtij koncepti. Ka pasur kërkime të mëdha mbi proverbat nga këndvështrimet e semantikës, pragmatikës, sociolinguistikës dhe socio-kulturore. Dihet shumë për proverbat, funksionin e tyre, si tingëllojnë, sa të vjetra janë dhe çfarë historie qëndron pas tyre, por ka ende shumë debate se çfarë saktësisht përbën një proverb. Proverbat janë fraza të shkurtra që shprehim me pak fjalë filozofinë popullore (urtinë popullore).

Pikërisht për këtë, ato thirren nga populli edhe fjalë të urta. Proverbat janë të përhapur në të gjithë botën dhe nuk ka dyshim se midis tyre hasen edhe ngjashmëri apo identitete. Megjithatë, çdo popull ka proverbat e tij, të ndërtuara sipas psikologjisë dhe përvojës së tij jetësore, filozofike e historike. Ka raste kur është e lehtë të caktohet pak a shumë “mosha” e një proverbi të caktuar, sidomos kur flasim për gjuhën shqipe pasi prania e turqizmeve mund të jetë dëshmi e moshës, çka provon se proverba mund të kenë lindur pas pushtimit otoman të Shqipërisë por ama kjo nuk e përjashton mundësinë që këto proverba të kenë lindur më parë e më pas të kenë pësuar këtë transformim të lehtë që nuk prek brendinë, por vetëm anën e jashtme. Gjithsesi të gjithë studiuesit bien dakord se është e vështirë aq më tepër me kalimin e kohës, kur proverbat edhe ndryshojnë e mund të marrin edhe trajta disi të ndryshme. Proverbat flasin për dukuri dhe situata të ndryshme në jetën e njeriut. Në to shpaloset qartë filozofia e popullit dhe ne gjejmë në to vlerësime për shumë dukuri e anë të jetës. Në këtë vështrim ato janë mësim të vërteta megjithatë do të ishte punë e kotë të orvateshe e të gjeje një konsekuencë të plotë në të gjitha proverbat: shpeshherë për të njëjtën dukuri mund të hasen vlerësime të ndryshme, madje edhe të kundërta. Kjo vjen nga fakti se proverbat

³ Mollanazar, H. (2001). Principles and Methodology of Translation/53

⁴ Norrick, N.R. (1985). How Proverbs Mean? Fq.78

janë krijuar nga njerëz e shtresa të ndryshme dhe për këtë nganjëherë është e vështirë të shmangen ndryshimet. Sidoqoftë ka proverba që flasin për jetën, për dukuri shoqërore për natyrën e njeriut, për cilësitë dhe të metat e tij, për natyrën, për familjen, për detyrat e secilit etj.

3. Funksionet e proverbave

Të gjitha ose pothuajse të gjitha gjuhët (disa gjuhë më të pasura me proverba se të tjerat) zotërojnë një repertor proverbash dhe i përdorin ato kryesisht si mjete retorikisht efektive për transmetimin e njohurive dhe përvojës së akumuluar. Proverbat janë pjesë e të folurit që mund të përdoren në çdo aspekt të diskutimeve si edhe në jetën e përditshme për të trajtuar situata të ndryshme ose thjesht në bashkëbisedim të lirë.

Sa i përket funksioneve të proverbave, Honeck (1997:26-29) ka propozuar funksionet e mëposhtme për to⁵:

a. Funksioni letrar

Proverbat përdoren në prozë, poezi dhe këngë. Arsyet e përdorimit ndryshojnë sipas zhanrit. Poezia dhe kënga priren të ndjekin struktura të caktuara ritmike, kështu që struktura poetike dhe e ekuilibruar sintaksore e disa proverbave mund të jetë tërheqëse. Ndoshta arsyeja më thelbësore pse proverbat shfaqen në burimet letrare është se ato përmbajnë një dukuri emocionale dhe estetike.

b. Funksioni praktik

Funksioni tjetër që Honeck (po aty) klasifikon për proverbat është përdorimi i tyre në situata praktike. Proverbat kanë veti karakteristike që i bëjnë ato të dobishme për qëllime të përditshme. Ato janë relativisht të shkurtra, poetike, konkrete dhe mund të përdoren si komente indirekte. Ato kanë mençurinë e shumë njerëzve pas tyre dhe kryejnë funksione kategorizimi dhe pragmatike. Sigurisht, këto veti janë pikërisht arsyeja pse shumë proverba zhvillohen në kultura dhe gjuhë të ndryshme.

⁵ Honeck, R. (1997). A proverb in mind: the cognitive science of proverbial wit and wisdom. Fq.26-29

4. Përkthimi i proverbave

Përkthimi i proverbave nuk është aspak një punë e thjeshtë. Çështjet kulturore që mund të ndikojnë në përkthim, e sidomos në përkthimin e proverbave janë diskutuar nga shumë studiues si Baker (1992) dhe Newmark (1988).

Sipas Newmark (1988), ka shumë probleme gjuhësore me të cilat përballlet një përkthyes gjatë përkthimit si gabime në përdorim që vijnë nga mungesa e kompetencës së përkthyesit për të shkruar siç duhet, përdorimi i i fjalorëve të gabuar, përkthimi fjalë për fjalë ose thjesht mungesa e eksperiencës së përkthyesit.

Baker (1992, F. 68-70) përshkruan vështirësitë e hasura gjatë përkthimit të proverbave si më poshtë:

- Mungesa e ekuivalencës në gjuhën e synuar
- Disponueshmëria e proverbës në gjuhën e synuar, por përdorimi i saj në kontekst mund të jetë i ndryshëm⁶.

Çdo kulturë ka strukturën e vet gjuhësore që e bën atë të veçantë. Pra, proverbat në çdo gjuhë kanë struktura të ndryshme, gjë që e bën të vështirë përkthimin e tyre.

Pasi një proverbë lexohet dhe kuptohet saktë, hapi tjetër është se si ta përkthejmë atë në gjuhën e synuar. Vështirësitë e përfshira në përkthimin e një proverbe janë krejtësisht të ndryshme nga ato që përfshihen në kuptimin e saj. Këtu, pyetja nuk është nëse një proverbë e dhënë është transparente, e lehtë apo e vështirë për t'u kuptuar. Mënyra se si proverbë mund të përkthehet në një gjuhë tjetër varet nga shumë faktorë. Nuk është vetëm çështja nëse një proverbë me një kuptim të ngjashëm është e disponueshme në gjuhën e synuar. Këtu përfshihen faktorë të tjerë, për shembull, rëndësia e njësive specifike leksikore që përbëjnë proverbën, si dhe përshtatshmërinë ose papërshtatshmërinë e përdorimit të gjuhës idiomatike në një regjistër të caktuar në gjuhën e synuar.

5. Përdorimi i kafshëve në disa proverba dhe kuptimi i tyre metaforik.

Çfarë është metafora? Në konceptet tradicionale, metafora është thjesht një lloj fenomeni gjuhësor, i cili përdoret për të dekoruar ligjërimin.

Aristoteli pohon se metafora është një krahasim ose ngjashmëri midis dy ose më shumë objekteve që nuk i përkasin të njëjtës kategori dhe ai i merr të gjitha ngjashmëritë si metafora. Aristoteli e sheh metaforën si një lloj dekorimi të gjuhës së zakonshme e të thjeshtë dhe një mjet retorik që përdoret në kohë të caktuara për të fituar efekte të caktuara. Nga këndvështrimi i Aristotelit, metafora është diçka jashtë gjuhës normale dhe kërkon forma të veçanta interpretimi nga dëgjuesit ose lexuesit.

Metaforat duke përdorur kafshët, veçanërisht në proverba, janë përdorur gjerësisht për të portretizuar disa tipare të sjelljes që lidhen me qeniet njerëzore.

Përmendëm edhe më lart se një nga veçoritë kryesore të proverbit është kuptimi figurativ i tij. Mbi të gjitha figurat e shprehjes artistike me së shumti përdoret metafora. Përmes kuptimit të bartur proverbi shpreh ide, pikëpamje dhe i vë në dukje vyrtytet dhe të metat e njerëzve. Kështu, si në kulturën angleze edhe në atë shqiptare qeni personifikon besnikërinë, dhelpra është tinëzare e hileqare ndërsa lepuri është frikacak dhe i shpejtë. Pra nuk janë të rralla rastet kur përdorim kafshët, shpendët për të evidentuar disa atributë jo të natyrshme të njerëzve.

Në një krahasim të të dy gjuhëve duke marrë anglishten si gjuhë burimore dhe gjuhën shqipe si gjuhë të synuar vërejmë se kemi ekuivalencë të plotë semantike e kuptimore në disa raste, psh: “A barking dog seldom bites” - kuptimi i të cilës është që nuk duhet ti trembemi një njeriu që flet e bërtet shumë. Në gjuhën shqipe përdorim një proverb pothuaj identik për të shprehur të njëjtën gjë “Qeni që leh nuk kafshon”.

The dog barks but the caravan moves on – kuptimi i të cilës është mos i kushtoni vëmendje asaj që njerëzit thonë për ju. Edhe në shqip e shprehim nëpërmjet proverbës: Qentë le të lehin, karvanet të

shkojnë përpara. When cat is away the mice will play – kuptimi I të cilës është njerëzit do të sillen keq ose si të duan kur një mbikëqyrës nuk është i pranishëm. Proverbi ekuivalent në gjuhën shqipe do të ishte “Kur macja ikën, minjtë hedhin valle”. “Like a fish out of water” kuptimi i të cilës është: një person në një mjedis ose situatë krejtësisht të papërshtatshme. Proverbi ekuivalent në gjuhën shqipe është “Si peshku pa ujë”. Por në të njëjtën mënyrë që ekzistojnë ngjashmëri midis proverbave anglisht dhe shqip, ekzistojnë edhe dallime. Në rastin kur përkthimi i fjalëpërfjalshëm nga gjuha burimore në atë të synuarën nuk është i mundur, përkthyesi mund të zbatojë përkthimin komunikativ, duke përkthyer një proverb me një proverb tjetër, të formuar nga njësi të ndryshme leksikore, por që mund të përdoren në situata të njëjta.

a. Kafshë e zëvendësuar me një kafshë tjetër

Proverbat në vijim kanë ekuivalentet e tyre me të njëjtin kuptim apo të ngjashëm, por përdorin kafshë të tjera në gjuhën e synuar: *A leopard cannot change its spots* – kuptimi i të cilës është që njerëzit ose gjërat nuk janë në gjendje të ndryshojnë karakteristikat e tiparet e tyre themelore. Proverbi ekuivalent në shqip është: “Ujku qimen e ndërrohet por zakonin nuk e harron” “Don’t count your chickens before they hatch.” – kuptimi i të cilës është mos e merrni për të mirëqënë diçka që nuk ka ndodhur ende. Në gjuhën shqipe të njëjtën gjë do ta shprehim duke përdorur proverbat: “Peshku në det, tigani në zjarr” apo “Lepuri në mal, kusia në zjarr”. “Don’t burn down the house to scare away mice” – kuptimi i të cilës është: Mos reagoni ndaj një problemi të vogël duke marrë masa drastike. Në gjuhën shqipe kemi proverbin: *Për një plesht djeg gjithë jorganin*. “Never look a gift horse in the mouth” – kuptimi i të cilës është: Tregohuni mirënjohës kur merrni një dhuratë, në vend që ta kontrolloni atë për të parë nëse ia vlen apo ka difekte. Proverbi ekuivalent në gjuhën shqipe është “Gomarit te falur mos i shiko dhembet”. *Don’t set the fox to herd the geese* ose *Don’t let the fox guard the henhouse* – kuptimi i të cilës është: “Mos i cakto një punë dikujt që më pas do të jetë në gjendje ta shfrytëzojë atë për qëllimet e veta”. Proverbi ekuivalent në gjuhën shqipe është: “Vendos ujkun të ruaj dele”. “To cast pearls before swin”. - e cila nënkupton: t’i japësh ose t’i ofrosh diçka të vlefshme dikujt që nuk

e kupton vlerën e saj. Në gjuhën shqipe përdorim proverbin: “*Ku di dhia ç’është tagjia*”

b) Kafshë e zëvendësuar me një symbol tjetër

Speak of the devil and he will appear – Proverbë e cila përdoret kur shfaqet dikush që sapo ka qenë objekt bisede apo sapo është përmendur në një bisedë. Në gjuhën shqipe përdorim proverbin “Kujto qenin bëj gati shkopin”

“If you run after two hares you will catch neither” – e cila nënkupton: Dështimi është i paevitueshëm kur përpiqeni të bëni dy gjëra në të njëjtën kohë. Në gjuhën shqipe për të shprehur të njëjtën gjë themi: Nuk mbahen *dy kunguj nën një sqetull*”.

“A bird in hand is worth two in the bush” – kuptimi i të cilës është: është më mirë të jesh i kënaqur me atë që ke sesa të rrezikosh të humbasësh gjithçka duke kërkuar të marrësh më shumë. Në gjuhën shqipe për të shprehur të njëjtën gjë themi: Më mirë një vezë sot, sesa një pulë mot.

6. Perfundime

Qëllimi i këtij punimi ishte që të vihen në pah ngjashmëritë dhe dallimet ndërmjet proverbave në gjuhën angleze dhe asaj shqipe për sa i përket formës dhe përmbajtjes së tyre. Gjatë analizës së proverbave të sipërpërmendura kemi vërejtur se dallimi midis tyre pasqyrohet më së shumti në përzgjedhjen e kafshëve të caktuara për të përshkruar disa aspekte të qenies njerëzore. Padyshim se ky dallim kushtëzohet nga kultura, tradita dhe simbolet e veçanta. Në të dyja gjuhët dhe kulturat vërejmë shumë ngjashmëri dhe kemi pothuajse simbolikë të njëjtë, si positive ashtu edhe negative në lidhje me kafshët. Referuar proverbave të cilat i sollëm si shembull mund të thuhet se kafshët posedojnë karakteristika të cilat nëpërmjet metaforës i referohen karakterit dhe pozitës së personit në shoqëri. Analiza e proverbave mundëson të kuptojmë më mirë jo vetëm domethënien e tyre por edhe parimet në bazë të të cilave ndërtohen këto proverba.

BIBLIOGRAFIA

MONA BAKER "In other words – A coursebook in Translation"

KINDSTRAND JF (1978) The Greek Concept of Proverbs. Eranos

RUSSO J (1983) The Poetics of an Ancient Greek Proverb. Journal of Folklore Research

MIEDER, W. (2004). Proverbs: A handbook. London: Greenwood Press

MOLLANAZAR, H. (2001). Principles and Methodology of Translation.

NORRICK, N.R. (1985). How Proverbs Mean? Semantic Studies in English Proverbs.

HONECK, R. (1997). A proverb in mind: the cognitive science of proverbial wit and wisdom.

VINAY, J. P., & DARBELNET, P. (1995). Comparative stylistics of French and English: A methodology for translation.

NEWMARK, P A textbook on translation.

THOMAI.J(1981). Çështje të frazeologjisë së gjuhës shqipe, Tiranë.

